

II. Rákóczi Ferencz.

Felolvasatott a szakosztálynak 1906 október hó 31-én tartott ülésén.

Azt mondják, hogy a szabadság-küzdelmeknek, forradalmaknak Magyarország volt igazi hazája. Ha e tetszetős tétel megállja a sarat, úgy a magyar mozgalmakból bizonyára olyan általános szabályokat vonhatunk le, melyeket sok valószínűséggel törvényül lehet alkalmazni más forradalmakra is. Ilyen törvényszerűségnek látszik az a tanútság, hogy az elbukott forradalmak mélyen a közlélekben gyökereznek, ha élükön szeplőtlen, vonzó lelkű férfiak állanak. Bizonyos, hogy az eredményes küzdelmek kevésbé hevítik a késői nemzedéket. Mert alkotásaikkal szervesen vegyülnek az állandó fejlődési folyamatba és megszokottá, mindennapivá válnak, éppen vivmányaik révén. A tragikus végű harcok viszont drámai erejükkel élesen belevágnak az emlékezetbe. Mert megoldatlanul hagynak valamely problémát és a hiány érzetével állandóan izgató vágyra, erőfeszítésekre ösztönzik örököseiket.

Mindez azonban még nem bizonyít eleget.

A forradalmak szorosán egybeforrnak vezérükkel, szorosabban, mint a történelmi élet egyszerűbb viszonylataiban az események és hordozóik. A forradalmi vezér önmaga lelkével a legvilágosabban tükrözi az egész tömeg mozgalmát, minden jellemvonását és összes törekvéseit. A mi reálításokat hordoz méhében, csak rideg, kemény, számító vezértől kézen fogva törtet elő. A mi bukásra hivatott: meleg, gyöngéd érzésű lelket sodor küzdelmei élére. A személyiség tehát majdnem fontosabb, mint maga a forradalom anyagi ereje. Ezért gondoljuk, hogy a sikeres harcok Cromwelljeik miatt is a rendszeres fejlődés részeivé szűrőkülnek és az anyagi haladás alapjaivá hidegülnek, míg a megrázó bukások Rákóczijuk által nyerve és viszonzva a fényt, századokra megfogják az érdeket és mint a szabad intézmények után való sóvárgás forrásai buzognak.

Rákóczi Ferencz forradalma meggyőző példája annak, a mit elhallgattunk és annak, a mit elmondottunk. Beleállítva a magyar történelem láncolatába, mint egy kétségbeesett erőfeszítés tűnik fel, melynek nem lehet diadala, mégis le kellett zajlania, mert a szükségletekben és viszonyokban gyökerezett. A kurucz költészet szólamai mellett szemlélődve,

megható tragédia, melynek tömördek hangulata újabb és újabb életre támad. Rideg történeti kritikával vizsgálva, bizonyos rendszertelenség és habozás tömege, melyből azonban a tiszta és világos kigondolás sugárzik elő és a magyar faj hagyományos politikájának, erényeinek és hibáinak képei rajzanak ki. Mai szemmel nézve ez a nagy kurucz korszak, mint minden magyar felkelés, aktualitásokat őriz, az állami önállóság és monarchikus keret ellenmondásainak megszüntetéseért csatáz és szomorú hagyományúl hagyja késő időkre az állami kötetlenség után való sóvár vágyakozást. Kiszakítva a történelem szerves egészéből mint Rákóczi finom és megható alakjának festői körrajza jelenik meg, Rákóczi pedig mint a forradalom belső erőinek megtisztult képmása válik el sötétebb színeitől. Ennyi külön világítás sugarait egyszerre vetve reája, valóban a sors plasztikus művészetének alkotásai lebegnek elénk: egész emberivadékok lelki elemei válnak ki és teszik együttvéve a Rákóczi lelkületét, ez a lelkület pedig összekapcsolja emberöltők nyomorúságát, megaláztatását forradalommá, melyben előbb a vezér fut a kitörő mozgalom elől, majd a mozgalom hagyja a következetesség útján egymagára a vezért, hogy a meddőségben, reménytelenségben, e kettős kárhozat tragikumában, forrjanak ismét egygyé. A felkelés negatívuma és Rákóczi önzetlen jellemessége kapcsolta össze ezt a korszakot a magyarság friss emlékezetével. Az époszi idők mindinkább veszítenek hatásukból, ha nagygyá lett a nemzet; a lírai hangok azonban soká zengenek, ha a nép nyomorúsága is egyre tart.

Mert az kétségtelen, hogy Rákóczi szabadságharczának forrása nem a nemzet ereje, hanem szenvedése volt. A megmozdult tömeg első rohama erőt jelentett ugyan, de az erő mögött nem volt duzzasztó táptálék és az adott viszonyok közt hiányzott a győzelem lehetőségé. Ezt Rákóczi is érezte a mozgalom *előtt* és a mozgalom *után*. Mert azonban közbeesett az ő szereplése, ez már magában véve is bizonyossá teszi, hogy a nemzetnek nem volt akkor más útja, mint a mit választott: a Habsburgok utolsó nyílt támadására, az utolsó régi alkatú küzdelemhez kellett nyúlania. Az is kétségtelen, hogy Rákóczi nem volt forradalmi vezér, mégis azzá lett a viszonyok súlya alatt és miután azzá lett, viselnie kellett e helyzet összes kötelességeit népével szemben és önmagával szemben. Ez ellenmondások együtt adják a szabadságharcz katasztrófájának magyarázatát. Majdnem azt mondhatnánk, hogy a kurucz mozgalmakból a fátum fogalma tolakodik elő, nyersen és kegyetlenül. A küzdelem epizódjait szemlélve, mintha éreznők lételét, sőt a buzgó fejedelem vallomásaiból is mintha kenetes szavakba burkoltan a benne való hit szólana hozzánk. Ám higyjük, ám ne higyjük, mégis valami megrögzött fátumszerű nyilatkozik a küzdelemben és vezérben egyaránt.

Sajátságos tünet, hogy Magyarország akkor virrad a legszomorúbb napokra, mikor a haladás tényezői jelennek meg előtte. Felszabadul a török iga alól és őszintén sorakozik az uralkodóház körül. Áldozatúl adja, a mihez az elmúlt időkben szívében ragaszkodott, felkeléseinek közjogi palástját, az ellenállási záradékot és a szabad királyválasztás jogát, nemzeti erejének fellegvárát, az erdélyi fejedelemséget, sőt a vallási harczok és megyei ellenállás hangjait is tompítja. Tele van várakozással és reménnyel, azért az udvar egyes merényleteit hallgatóan tűri, mert azt hiszi, hogy a fejlődést gátló török uralom megszűnésével útban kell lennie a haladásnak is. E kábulat nem sokáig tart. A bécsi kormányzat zürzavaros politikával és magyargyűlöléssel szabja meg teendői sorozatát. Tisztában van céljával, de az eszközöket összezavarja. Azt akarja, hogy Magyarországot beolvasztván az örökös tartományok sorába, keleti nagyhatalmat teremtsen, mely az állami egység mintaképe legyen. Az eszközöket azonban részint a lomtárból szedi, részint az új idők filozófusaiból meríti, de minden cselekedetét a maga vakmerőségére és a nemzet hibáira alapítja. Hirtelen mindent meg akar oldani, de a maga specziális céljai szerint; ezért tömeges reformokat zúdít elő, nem számolva azzal, hogy milyen a nemzet helyzete, milyenek a saját eszközei és milyen ellenmondások rejlenek a reformok összetételében és sajátzerű alkalmazásában. A megemésztetlen, rosszul sorozott, rosszul alkalmazott intézkedések az ellenmondások egész világát hozzák magukkal. És úgy látszik, az ellenmondások teremtése az egyedül rendszeres vonás e rendszertelenségben. Mintha az ellenmondásokkal az ellenmondások legszenvedélyesebb alakját, a forradalmat keresnék, holott pedig a legitimitást és az állami egységet kellene meggyökereztetni a hivatalos politikai munkálkodásnak. Az új szerzeményi bizottság, a Kollonics-féle Einrichtungs-akció, az ország területi szuverenitásának bolygatása, az egyházpolitika, a telepítés, a határvédelem szervezése, a katonai megszállás, a ráciz nemzetség dédelgetése, az adóreform a legostobább kísérletezés, a legszánalmasabb kapkodás, a leggyűlöletesebb fenhéjazás keverékét szüli. Csak a független elemek katolizálása és elsenyvesztése világos és következetes útja e merényleteknek, mert alapot talál a magyar nemesség és papság erkölcstelen, megfélemlített és egyoldalú elemeiben. Ez a politika nem épít, csak rombol. Szomorú következménye, hogy a nemzeti elemek széjjel esnek és részben egymás ellen fordulnak. Magyarországon és Erdélyben a vezető elemek sivár erkölcstelenség rabjaivá lesznek, a vallási sérelmek gyűlöletet öntenek a lelkekbe, a vármegyék irgalmatlanul kezelik az adóprést, a nemzetiségi ellentétek kisarjadnak, a nemesség a kormány és a mozgolódó tömegek közé szorúl, a gazdasági értékek a katonaság nyomása alatt pusztúlnak, a jobbagység a rettenetes terhek alatt roskadozik.

Az éhezők számának gyarapodása, a szegény legények, jobbágyok, zsold nélküli katonák, a katona fogdosás elől menekülők szaporodása mutatta, hogy a nagy garral indúlt állammunkálat még rosszabbá tette a helyzetet, mint volt előbb. Haladás helyett a szegényedés, berendezkedés helyett a vagyon-, életbiztonság felbillenése, rend helyett zavar, erő helyett gyengeség járt az új boldogítók nyomán. Lehet, hogy ezt így akarta a rendező kéz végső célja érdekében, de az bizonyos, hogy az anarhia e jeleneteiből nem születhetett meg az új osztrák tartomány, a bőséges vér- és pénzadózásnak kitűnő alanya, de meg kellett születnie a forradalomnak.

A kesergő, gyönyörűen zengő népköltészet elárúlja, hogy a legalsóbb rétegre nehezedett a politikai, vallási és gazdasági nyomor legsúlyosabban. Gazdag népek és rétegek nem csinálnak forradalmat. Ennek az elkerülhetetlen mozgalomnak tehát a jobbágyságból kellett kiindulnia, eleinte a gazdasági nyomorból vett jelszavakkal, tétovázva, azután német gyűlölettel magával ragadva a magasabban fekvő rétegeket. Határozottan ki kell emelnünk, hogy Rákóczi felkelése a jobbágyságból indúlt ki. Mert a mozgalomnak a régiéknél egyetemesebb jellege, magasabb rendű célzata, tartósabb volta e körülményben leli magyarázatát. De viszont olyanszerű szociális irányzatot, a milyent ma keresnek e mozgalom kezdetében, nem találni benne. Bizonyos, hogy a jogtalanok szívében erős gyűlölet terjedezett az urak ellen, de ebben az elhagyatott végbeli katonaság, az egytelkes nemesség, a kiváltságos területek népe is osztozott. Ez a gyűlölet pedig a mozgalomban csakhamar helyet adott a némettel szemben érzett keserűségnek, mely a katonai beszállásolással, katonafogdosással, idegen telepítéssel és adóterheivel szaporította a nép nyomorúságát. Arra kell gondolnunk, hogy az ország a németnek 10 év alatt több adót izzadt ki, mint a töröknek 100 év alatt; hogy a dohányt, sőt még a pipaárulást is bérbeadták, a só árát hallatlanul felverték, a ruthént és protestánst vallási üldözéssel sanyargatták — akkor megértjük, hogy a vérig keseredett jobbágyság az 1697 évi tokaji felkelés idejétől folyton készülődött, mikor pedig vezére támadt Rákóczi személyében, magával ragadta azokat is, a kik az általános zűrzavarban, felfordulásban csak a forradalmi cselekvést látták egyedül lehetséges megoldásnak. Szabatosan jelöli meg ezt Bethlen Miklós, mikor azt írja: „A mely dolgot Kis Albert 70 talpassal kezde áprilisban, májusban 700, júniusban 7000, decemberben 70,000 számra nőtt.“ Ebben a számban már a nemzet egyetemének fegyveres képvisellete foglaltatott.

A forradalomba tehát belekergették a nemzetet, mely kénytelen volt azt elfogadni. Pedig a viszonyok a lehető legszerencsétlenebbek voltak. Nem volt meg a régi felkelések nyomatéka, az erdélyi fejedelemség és a török támogatás. A külföldi bonyodalom, a spanyol örökösödési

háború, valamint a mozgalom egyetemesebb jellege nem pótolta e tényezők hiányát. Viszont az egyetemesebb jelleg nem volt egészen *egyetemes*. Nem az egész, a török időkben úgylis megfogyatkozott, Erdélyben megtizedelt, lakosságot sodorta magával. A főpapság, főnemesség nagyobbára már nem élt a nemzet közösségében, a városok jó része ellenséges indulatú volt, a nemesség lassan szegődött társúl, egy tekintélyes hányada pedig a labancz *megyébe*, e sajátos különítménybe, zárkózott. A rácz telepítés, mely az ország akkori lakosságának szép számú, pihent és szervezett elemét alkotta, a legrettenetesebb pusztító rablással és dúlással szegült ellene a felkelés áradatának. Rákóczinak a vallási különbségeket és osztály-érdekeket kiegyenlítő egyénisége sem tudta a ruthén, tót, tiszavidéki tömegeken kívül állókat teljesen, még kevésbbé hamarosan megnyerni. A mi tehát az ethikai tökélet emelte, a taktikai előnyök rovására esett. Hozzá kell ehhez tennünk, hogy az első években, midőn a dolog természeténél és a külügyi helyzet alakulásánál fogva a fegyveres roham nyers erővel zúdúlhatott volna az osztrák tartományokra, Rákóczi későbbi legjobb hívei a legsandább szemmel nézték törekvéseit. E nehézségeknél súlyosabb volt az ország gazdasági helyzete. Szellemi és anyagi nyomor szüli a forradalmat, de a gazdasági tényezők tökéletes romlása buktatja meg azt. A Rákóczi-felkelés pillanatában Magyarország már félig sivatag volt, a kurucz hadviselés és a rácz gerilla miatt utóbb egészen azzá változott. Az osztrák zsákmány, az átmeneti gazdálkodás, XIV. Lajos segélye, a bányavárosok sovány érczkészlete gyenge pénzügyi alapúl szolgáltak a nemzeti vállalatra, a nemesség pénztelherviselése a jövő század ködében rejtőzött utópia volt még e pillanatokban.

Teljesen fátumszerű Rákóczi vezérlő szerepe is. Történeti intézményeink arisztokratikus vonásai, a magyar családok átöröklődő tehetségei daczára is szinte megdöbbenően hat, hogy II. Rákóczi Ferencz már gyermekkorától kezdve fölkelő vezérnek predesztinálódott barát és ellenség szemében egyaránt. Apai és anyai ágának ősei, neve, egy millió holdnál többet kitevő birtokai, gyermek- és ifjúkori megpróbáltatásai akkor sem engedték volna szürke emberré válni őt, ha történetesen annak is születik. Őmaga is csakhamar tisztába jött e szomorú örökség kényelmetlen, zaklató, lelkiismeretét próbára tevő vonásaival. Megkísértette tehát a sorsa elől való megfutamodást, mikor az udvari élet léhaságai közé vegyült, családi boldogságába zárkózott, a hegyaljai felkelés után birtokait idegen javakkal kívánta felcserélni, küzdött a népszerűtlenségért és szellemi szórakozásaiból a politikai és hadügyi tanulmányokat kizárta. A mint azonban nem sikerült a bécsi kormánynak az ő elkorcsosítása, önmagának sem sikerült a képemásának felcserélése. A bécsi udvar cselszövényei mintha taszították volna a vértanúság útjára. XIV. Lajos

családi viszonyai, főleg házassága révén végzettszerűen bukkant fel Rákóczi élete pályáján. A nemzet tudatában vezérnek született és vezérnek serdült fel. Helyzete tehát magával hozta, hogy egyideig a köztársasági Brutus szerepét játssza ízléses formában és ebben a szomorú munkában kifejlessze tehetségei legizmosabb elemét, a diplomácia művészetét a diplomaták erkölcei nélkül. Helyzete, neveltetése, korai tapasztalása, lelkének vívódása okozta, hogy sokoldalú műveltségre tett szert, finom és gyöngéd érzéseket halmazott fel, de bizonyos lágy összetételben, a kemény dacz és aczélos elszántság nélkül. A történelem és élet tanúsítja, hogy a családi melegség nélkül fejlődött és korai megpróbáltatáson keresztül vergődött lélek legtöbbször habozó ingadozást, burkolt akaratnélküliséget és fatalisztikus megnyugvást rejteget. De ha valami misszióra ébred, ha forró környezet hatása alá jut, a lelkiismeretes kitartás, szilárd következetesség és eszményi köteleesség képviselőjévé magasztosúl. Rákóczi jobbágyainak nyomorát átérezve, a politikai garázdálkodás lealázásait megismerve, Bercsényi izzó temperamentumától tüzre lobbantva, a bécsújhelyi fogságtól lealázva, a felkelőtől hazahíva hirtelen felkelő vezérré formálódott, az isteni akarat és meggyőződés érzésétől áthatott, szilárd képviselője a küzdelemnek, panasztalan vértanúja a bukásnak.

Arisztokratikus, vallásos, költői, mély érzésű, büszke, türelmes, következetes, bátor, munkás egyéniségéből hiányzott a vakmerőség és keménység, a mi a forradalmi vezért alkotja, tehetségeiből a katonai érzék, a mire égető szükség volt. A szervezés, a kigondolás, a konszolidáció embere ő, ki egy győztes forradalom eredményeit kétségtelenül gyönyörű rendbe foglalta volna, királyi trónuson ülve pedig bizonyára boldogságot varázsolt volna alattvalói szívébe. Munkatársai is más viszonyokba találtak, mint a milyenbe jutottak. *Bercsényi* káprázatos humorával, gyilkos szatirájával, hiú göggyével, naív becsületességével és szónoki lángjával olyan parlament ellenzéki vezérének született, melyben a pártok váltogazdasága nem érvényesül. *Károlyi Sándor* hideg esze, takarékos szorgalma, leleményes nyugalma és kicsinyes önzése nem a harczmezőre, hanem nemzetgazdasági tevékenységbe illett volna. A többi főtiszt kitűnő verekedő, önfeláldozó hős, a csipkedésben, lovas bravúrban megragadóan szilaj, de a szabatosan kigondolt nagy haditerveknek nem végrehajtója, hanem elrontója. Tiszt és katona egyaránt az ősi harczmódot újítja fel, de a Bölcs Leó rajzolta magyarságnak könnyörtelen fegyelme és biztos sikere nélkül.

Rákóczi éles, higgadt elméjével hamar és jól felismerte a nemzet helyzetét, önmaga képességét, munkatársai természetét s szabatosan, körültekintően ezekhez szabta politikai tevékenységét. Szavával, írásával, ragyogó személyiségével büvkörébe vont mindenkit, a kit csak lehetett.

Elenyészítette a vallási ellentéteket, egyensúlyba helyezte a felbillentett társadalmi rendet, enyhített a jobbság helyzetén, szervezte a mozgalmi rendszertelenséget, alakot adott a politikai és hadügyi tevékenységnek, leleményesen kihasználta a pénzügyi módokat. Mindezt módjával, mert gyökeres reformokra nem volt alkalmas a küzdelem, az érzékenységek üldözésére nem a maga szelid lelkiülete. A legnagyobb munkát a hadsereg szervezésében végezte. Bámulatossá kitarással próbálta a lehetetlen megvalósítását, hogy az irreguláris, hiányosan fegyverzett, rongyos csapatokat képzett és felszerelt sereggé formálja. Ha nem is tudott a kipróbált, fegyelmezett császári katonasággal szembe hasonlót állítani, mégis mintegy 6000 főnyi rendes sereget fegyverzett fel, tisztképző kompániákat teremtett, műszaki, tüzércsapatokat állított fel és azonkívül százezernyi lovas és gyalogos felkelőre támaszkodott. E kettős elemmel hadi operációja keveréke volt a taktikai számításnak és ötletszerű portyázásnak. El kellett fogadnia az adott helyzetet és így a nagyobb csatái csak tarkázzák az állandó dülást, melyből a sereg fentartásának egyik eszköze lett, az ide-oda hullámzást, melyet a kurucz harcmódor kifejlesztett. E megalkuvás legfőbb oka azonban a sereg állhatatlanságában rejlett. A nagyobb részében szervezetlenebb kurucz tábor hol szétriadt, hol megint összeverődött, hazatért és ismét visszajött. Ezen Rákóczi nem segíthetett, viszont terveibe kellett iktatnia, úgy, a hogy a változó hangulatok követelték.

A forradalom természetesen gyengeségét Rákóczi mesteri diplomáciájával fedezte. Tudta, hogy önmagában meg nem áll a nemzet, azért külföldi támogatást keresett. Ez magától értetődő volt, hiszen sorsát elejétől fogva a spanyol örökösödési háborúhoz kötötte. XIV. Lajossal állandó kapcsolatot tartott fenn és szövetségre akarta szorítani, miután eszébe szegődött. Azonban ezzel egyedül nem elégedett meg. Sasszemével az európai helyzet minden fordulatát felismerte és terveibe szötte. Keze Lengyelországban, Svédországban, Oroszországban, Törökországban mozgatott segítséget, kérő szava Anglia és Hollandia udvaraiban állandóan visszhangzott. A sikertelenség nem lohasztotta buzgalmát s egy időben a legellentétebb módokat képes volt mesterien bonyolítani. Pedig ez évtizedek teremtették meg Európaszerte az igazi abszolutizmust, a legitimitás rögeszméjét és a legridegebb diplomáciai önzést, túlságos bizodalmat így nem lehetett a külföldbe vetni. Rákóczi talán többet bízott, mint remélt, ez azonban nem hibája, mert másként nem tehetett. A mozgalommal teljesen összeforrván, úsznia kellett XIV. Lajossal, ki a kurucz felkelés lángralobbantásában közrejátszott és meg kellett hoznia az ígért francia segítség kedvéért az abszolutizmus mesterének még a marosvásárhelyi és sajókörmői abrenunciáció nehéz áldozatát is, a felkelés legkockázatosabb lépését.

Ez a Mátyásra és Martinuzzira emlékeztető diplomácia a fejedelem legsarkalatosabb tehetsége. Ha lépten-nyomon tapasztaljuk, hogy Rákóczi az európai alakulások kapcsán trónjelölteket keresett a magyar királyságra, ezt nemcsak önzetlenségéből fogjuk magyarázni, hanem abból a természetes feltevéséből, hogy az önálló magyar királyság megteremtése gyökeresen megoldaná a függő ügyeket és egy külföldi uralkodóház sarja biztosítaná a magyar kérdés európai megoldását. A mint azonban e kísérletek zátonyra kerültek, Rákóczi minden alkalommal visszatért küzdelme eredeti céljához, mit a nemzet érdeke, saját magának és munkatársainak igazságos megbírása sugalt neki. Rákóczi nem a dicsőségért, nem a harczért küzdött, hanem a békéért, mely visszaállítja az erdélyi fejedelemséget és az ország alkotmányos jogát külföldi garanciának védelme alá helyezi. Ezért a békéért fárad hűségesen és legbuzgóbban visszaütésítva minden személyes előnyt, megnyerve a Habsburgok szövetségeseinek, Angliának és Hollandiának bizalmát és tiszteletét. Kétségtelen, hogy a bécsi udvari pártnak, Savoyai Jenő könyörtelenséget hirdető politikájának, de sőt a történelmi fejlődésnek vizsgálata előtt is e feltételek elfogadhatatlan súlyosak voltak. De *legalább* ennyiért kellett küzdenie Rákóczi Ferencznek, ha munkájához csak parányi reményt is fűzött valaha. A kiegyezés lehetett megoldás, de nem lehetett öncél. A Hobbes tanításán és XIV. Lajos példáján járó Habsburg politikát törvénycikkkel nem lehetett többé fékezni, ahoz erdélyi fejedelemség vagy *önálló* magyar királyság kellett. Ha ez hiba volt, úgy e tragikus hiba a felkeléseknek és a magyarság állandó helyzetének szomorú logikájából fogant. Elkövette mindenki, a ki kiegyezést vagy forradalmat csinált Magyarországon valaha. És hogy a pragmatika szankció kora óta is többször elkövette ezt a hibát a nemzet, világosan bizonyítja, hogy elkövetésén kívül soha más megoldás választása nem állott a népakarat vezérének.

Valóban Rákóczi Ferencz az ő forradalmi művét igazi nagy bölcseséggel koncipiálta meg, anyagát a lehetőség szerint lelkiismeretesen aknáztá ki és a magas eszmék művészetével töltötte meg. Az egész az ő műve. A Bocskay mozgalma a protestantizmusé, a Bethlen felkelése a 30 éves háborúé, a Thököly harcza a töröké, a Kossuth szabadságharcza a nemzeté, a Rákóczi forradalma azonban — a Rákóczié. Ő olvasztja össze elemeit, az ő személye fűzi a nyugati érdekekhez, ő szolgáltatja eszméit, ő adja kompozícióját. Csak a bukást nem ő okozza egyedül, a kivétel, az európai alakulások és a deus ex machina ássák meg mindannak sírját, a mit jól kigondolt, a miért önzetlenül küzdött. Mert az okok nagyon is világosak. A nemzet egyeteme nem sorakozott zászlói alá. Az ország gazdasági ereje nem bírta ki a hosszú küzdelmet. A harczmodor sivataggá tette a földet. A kurucz tábornak nem volt hadvezére, a nyílt ütkö-

zetek elvesztek, a nyert csaták véletlen kalamitások miatt nem sikerültek. A vezérek nem forradalmi típusok. A fegyelmetlenség, a tiszték meghasonlása, az árulás, a dögvész szétzilálta a lelkes csapatokat. XIV. Lajos nem akarta a magyarság győzelmét, csak eszközül használta Rákóczit. A legitimitás és önkényuralom megerősödése útját állotta a magyar kérdés európai kialakulásának. Az európai békébe nem foglalták bele Magyarországot. Az uralkodóház soha sem hajlott békére, kizárólag a mozgalom letörésére vágyakozott. E néhány mondat — egy egész küzdelem eredménytelenségének rövid okfejtése.

Mert az bizonyos, hogy a szatmári békét nem lehet kiegyezésnek, megoldásnak nevezni. Elburkolt meghódolás az, mert más egyéb nem is volt lehetséges. A kurucz seregnek, a kimerült Magyarországnak el kellett fogadnia az odakinált helyzetet, a győztes osztrák politikának pedig nem állott érdekében, hogy a régi Magyarország szabad intézményeit recipiálja. A megkönnyebbülés, mely nyomában támadt, a hagyományos császári politika új köntösének volt következménye. A nyílt erőszakot a nyájas taktika váltotta fel, az eredménytelenséget némi eredmény: a nemzet szabad fejlődésének megakadályozása a XIX. század elejéig.

Rákóczi Ferencz tehát elveszítette a küzdelmet mint államférfiú. Azonban így sem minden eredmény nélkül: a szabadság és önrendelkezés eszméjét fölgazdagította, az osztrák politikát leszorította régi útjáról. De diadalmasan megnyerte a küzdelmet mint ember. Történelmünknek ő legszeplőtlenebb, legfényesebb harczosa, legvonzóbb és legkövetkezetesebb mártírja. Lelkéből nemzetére szellemi áldások buzognak, tisztít, nemesít, léha benyomásokat töröl le a szívekről. A nemzeti erőt erősítve magasztos hivatást teljesít hazátért porában. Eddig is mozgalmának költői alkotásaival, példaadásának malasztos tanúlságaival eszményi érzések táplálója volt. Most, mikor történeti pillanatokot varázsolt a *romlandó cserép* honára és felkorbácsolta a szíveket, talán még jobban érzi a késő utód, hogy e föld egyetlen áldása, e nemzet egyetlen kincse a szabadság után való sóvárgás, a szabadságban megnyilatkozó keleti jellege. A szabadság szeretete mindennél erősebben összefűzi a nagy bujdosót még sok szenvedésre hivatott népének szívével. E hitben kell köszöntenünk a *tatár* arcú és magyar lelkű utolsó erdélyi fejedelmet — *itthon*.

Krenner Miklós.

Román pásztorvilág.

A Ferencz József Tudomány-Egyetemnek 1906 szeptember hó 23-án tartott megnyitó ülésén mondott rektori székfoglalóból.

Rátérve tulajdonképpen tárgyamra, hazánkban mindig akadtak a román fajból férfiak, a kik az állam magyar nemzeti jellegét kétségbe vonták. Tették ezt azon az alapon, hogy a trajáni Dácia a rómaiaké volt, annak római népéből alakult ki a mai román nyelv és nép, birtokjogra nézve tehát a román a magyart megelőzte volt. A mai história-írás megállapította már azt, hogy a dácziai eredetűséget fentartó tétel merőben hibás és kimutatta, hogy a román nép és nyelv nem Dáciában született, hanem a Balkánban, következőleg némely román historikusnak állítása az első birtoklásra vonatkozólag meg nem állhat.

A balkáni eredetűség tételéhez járulok én is egyes momentumokkal, megállapítván a helyet, a hol a román nyelv és nép megalakulása megtörtént. Ezeket a momentumokat a román pásztorvilágból állítottam össze.

Tíz esztendejénél régebben tanulmányozom a román pásztorvilágot. Rengeteg anyagot gyűjtöttem össze, a melynek rendszeres feldolgozása szintén sok időbe kerül. De már most teljes képet szereztem magamnak erről a pásztorvilágról és azt összehasonlítottam a balkáni étellel, valamint magam elé állítottam az itáliai, különösen az apuliai pásztort, kinek alakját és életét Columella és Terentius Varro munkái tartották fenn.

A román néphit legtökéletesebb alakja a pásztor. Ez gyakran maga a mesei Fét-Frumos (szép magzat; a szláv Bogatyr), ki a férfias szépség, bátorság és okosság, ügyesség és szeretetreméltóság, lelki nemesség, szóval a férfias tökély minta- vagy eszményképe. Többnyire aranyhajú, kinek állatjai, szerszámai, eszközei bűbájosak, táltosok (násdravân). Ez a mesei hős rendszeren, mint királyfi, mint vadász, mint juhász, mint ismeretlen világot járó útazó jelenik meg, megküzd az óriásokkal, a sárkányokkal, a mesei fenevadakkal — az ő segítségére siet minden mesebeli táltos, titkos hatalom s az akadályt legyőzve mindig célhoz jut. Jutalma rendszeren az óhajtott királyleány, vagy a keresett tündernő (Zina), fél vagy egész királyság, a melyet aztán bölcsen kormányoz.

A pásztor tehát a mesei hősnek Fét-Frumosnak egyik személyesítője. A balkáni románság eszmevilágában is a *hős* a pásztor alakjában jelenik meg. A románság megalakulása után a havasokról leereszkedő pásztorhősök küzdöttek először az elnyomó hatalom ellen, sőt ezek néha magát a hatalmat is magukhoz ragadták — történelmi tény, hogy az oláh-bolgár hatalom megalapítói Asan, Péter és Colojanos pásztorok voltak. Az utolsónak emléke a román varázsköltészet egyes termékeiben fennmaradt, a mikor reá „Jani, Jani, Colojani“ alakban hivatkozás történik.

A románság különösen a két román fejedelemségben, a nemzeti fejedelmeket, a csatateren küzdő hősokeket, a török iga ellen lázadó hajdúkat, (betyárokat) csak a törökség megjelenése után a *Balkánban*, kezdi megénekelni. A polgári társadalom megalakulása után, a pásztor alakja már háttérbe szorul, de nem tűnik el végképpen. Az ugynevezett *haiducok*, betyárok, a törökség ellen küzdő harczfiak között, még mindig akadunk egy-egy pásztorra, a ki a multak emlékeit, hagyományait feleleveníti és fentartja. A betyároknak, a bódorgó, üldözött lelkeknek a pásztorokkal való czimborasága, barátsága és összekötetése állandó. Hazánkban is e miatt a pásztorok megrendszabályozása nagyon gyakori, néha túlzásba menő, mert még a bot hordozásától is el voltak tiltva, a mi már tényleg egyedüli fegyverük volt a fenevadak ellen. Nagy büntetés várt azokra, a kik a fennebb említett alakoknak isztinájukon menedéket adtak. A pásztorok, megbízható hűségét és barátságát néha még a fejedelmek is igénybe vették, a mint ezt bizonyítja Mirceanak, a havasalföldi vajdának, esete, a ki 1545-ben a trónkövetelők üldözése elől a Kárpátok pásztorai közé menekült, pásztorruhát öltött fel és juhnyájukat őrzött.

A pásztorok a férjhez kívánczó királyleányok és tündérnők, úgy a tilalmas helyek körébe vágó mesék hősei; gyakran a sors kiválasztott bajnokai, nagy veszedelmek idején is egészen igénytelenül lépnek fel. Az emberek javára, az emberiség megrontói ellen küzdenek mindig.

A román néphit a Frumoasákról — szépikékről — általános. E szerint 9 gyönyörű leány létezik, kik éjszakának idején elhagyják a havasok csúcsait és szép holdvilágos éjjelen tánczolva haladnak a gyepen, majd szárnyra kelnek és dalolva repülnek át a falvak felett. Útjukban kalaúz vezérli, ez a kalaúz rendesen pásztor szokott lenni, ki 9 esztendeig áll a tündérnő szolgálatában, ez alatt megtanúlja a furulyát mesterileg kezelni.

Ez mind balkáni hit, balkáni mesevilág.

A pindusi pásztorok Szent-Demeter napján indulási tünnepet ülnek. A pap megáldja az összegyűlteket és nyájaikat, azután jelt ad az indú-

lásra. A pásztorok nyájaikkal májusban már a havasok lábainál jelentkeznek. Három hónapig tart a havasba való felvonulás s az ősz közeledtével ismét lehúzódnak a tenger felé. Az erdélyrészi és romániai pásztorok ugyan ezt cselekedték és cselekszik ma is. A mi pásztoraink a szélekről hasonlóképpen még Bulgária havasain is legeltettek. Téli időre levonultak a Duna deltájába, az úgynevezett *baltak*ba, a hol nyájaikat egész télen át az ott bőven termő fűzfalombokkal tartogatták. Tavasszal, a Duna jégzajlásakor, mennyi veszedelem érte az ott összehajtott, összetorlódtott állat-csordákat.

Egy-egy szerencsétlen esztendőben 8–10 ezer állat is elpusztult, — mert a Duna áradása néha oly gyors, hogy a menekülés szinte lehetetlen. Nagy szám ez, de még sem oly nagy, ha meggondoljuk, hogy már Sulzer említi 1780 és 1781 év teléről, hogy az erdélyi részekből több mint 500 ezer juh telelt Romániában, 1772-ben pedig szintén 600,000 juh után fizettek az erdélyiek adót.

Természetes, hogy ennyi állatnak az őrzése temérdek embert igényelt; a sok pásztorból egy külön társadalom alakult, külön ősi intézményekkel, szokásokkal és balhittel s ezeket néha maga az állam is respektálni volt kénytelen. Ez a külön társadalom ma is fennáll. A juhászoknak saját törvényüknél fogva nem volt szabad megházasodni, valameddig 100 juhok nem volt. Természetes, hogy sokan nem várták meg, míg a 100 juh meglett, segítettek magukon úgy, a hogy lehetett, hogy leányokat raboltak s hurczoltak fel az isztinákra. A személyekben nem voltak válogatóságok. Ebben a tekintetben már Terentius Varro is megjegyzi, hogy a pásztorok szerelmük tárgyára nézve nem kényeskedők. A juhászok, pásztorok élén a főnök (vátav) áll, a ki a pásztorok közötti minden ügyet minden fellebbezés kizárásával elintézi. Ez közöttük a mindenható, a ki kiosztja közöttük a munkát.

Igen hosszúra nyúlnék az én székfoglalóm, ha apróra venném a pásztor-társadalom sajátosságait, szokásait, a bel- és külvilág tekintetében megalkotott törvényeit és azt is, hogy közigazgatásilag a pásztorútakra, a legeltetésre, az adóztatásra, a pásztorok családi életére, vallásos érzületére vonatkozólag minő szabályok állottak fenn, melyek a Balkánban szélteben érvényesültek s melyek a latin írók által leírt itáliai pásztorvilággal majdnem azonosak.

Itt általában meg kell jegyeznünk, hogy a pásztornépnek nincs hazája, állami szervezete sincs; saját országot nem ismer, nyájaival halad tovább és tovább és mindenütt jól érzi magát, a hol barmai számára elegendő táplálékot talál. Mindenütt különben idegen, nem elegyedik amaz ország ügyeibe, melyben nyájait legelteti, sehol sem követel magának döntő szerepet; a sarczolás elől, ha lehet, kitér. Ezért a haza fogalmára a román nyelvben megfelelő szót nem is találunk.

A román embernek a havasi élet az eleme. A havasi élet felel meg leginkább az ő nyugodt, csendes természetének. Ez az ő világa, otthona, mint a hálnak a víz.

A havasból lefelé tekintve, határozta meg a köröskörül fekvő helyeket. Az ő látóköre csak annyi volt, a mennyit a legmagasabb havas csúcsáról belátott, így a hány havas csúcsáról lenézett, annyi országot látott, a mit *czárának* — országnak — nevezett el. Így keletkezett Erdélyben is román fogalmak szerint a sok ország elnevezés, Olt országa, Barcaság országa, Hátszeg országa, Fogaras országa stb. Tehát ez a nép Dáciának, mint önálló tartománynak fogalmával nem bírt, sem annak belső kultúráját nem ismerte meg.

A román nép, mint ilyen, tisztán a pásztori életre van berendezkedve. Nyelve csak egy pásztornép szükségleteit elégíti ki, temploma szegényes, majdnem hordozható volt, házának ősalakja a pásztorkunyhó, ruházata, vallása, balhite, egész társadalma balkáni, mikből azonban az itáliai hagyományok nem hiányoznak. Több mint bizonyos, hogy mindezek nem Dácián át szűrődtek le a Balkánba, hanem megfordítva a Balkánból eredtek és kerekedtek fel a vándornéppel Magyarországra felé. Ebben a pásztortársadalomban egyes családok, törzsek meggazdagodnak, elhatalmasodnak. A mi határszéli mokányaink, a kik Romániában rengeteg nyájaik után meggazdagodnak, ott részben le is telepedtek, s megalkották vagyonuk, befolyásuk, tekintélyük, sőt műveltségük után, lemondván az állattenyésztésről, a romániai gentry osztályt.

A községek elnevezése, a községi catun-szervezet, mind balkáni eredet; a város fogalmára még szava sincs a mai nyelvnek, ezt is a magyar nyelvtől kölcsönözte orosz alakjában s ez a körülmény is csak a mellett bizonyít, hogy a román ember a havasi pásztoreletre volt utalva. A Balkánban ma is a *vlah* szón egyszerűen pásztort értenek.

És most rátérek az eredményekre. Ez a havasi egészen kialakult, kiforrott oláh pásztori elem ereszkedett le a völgyekbe, meggazdagodva ez telepedett le a községekbe, a városokba, ez adta magát a földművelésre, iparra, kereskedelemre, innen van az, hogy a mai románság egész lelkivilágát és jellemét csak a pásztor lelki világával tudjuk megmagyarázni. A pásztortörzsek tanulmányozása nélkül sem a nyelv, sem a nép kialakulását megmagyarázni és meghatározni nem tudjuk.

A nép és nyelv alakulására vonatkozólag nézetem tehát a következő. A román nép jellemében és nyelvében semmiféle dácziai hagyomány nincs. Egyetlen egy dák szó, dák emlék a nyelvben elő nem fordul. Minden emlék balkáni s illetőleg itáliai származású. De ezekhez az emlékekhez nem volt szükség, hogy Itáliából valamely pásztornép felkerekedjék és Friaulon át az illír hegyek közé jusson, a mint ezt Réthy László hiszi, mert ez még a fáradságot nem

ismerő pásztorokra is rengeteg út lett volna, a kik vándorlásukat rendszeren öt hónap alatt befejezték; de még arra sem volt szükség, hogy Aurelián az ő dárciai colonusait a balkáni részekbe visszavonúltassa, mert mindezekről egész függetlenül alakult meg a mai román nép Epirusban és Albániában.

Itália legdélibb tartományai, például Apulia a szembe levő Epirussal és Albániával egy pásztorterületet képeztek már azelőtt, mielőtt a római legiók a Balkánban megjelentek volna. Az adriai tenger otrantói szorososa ezt lehetségessé tette. Terentius Varro ezt a területet külön pásztor-területnek állítja, sajátos *rusticus* nyelvvel, melyet Rómában (habár latin volt) meg nem értettek annyira, hogy a hatóságok kénytelenek voltak a pásztorokkal való érintkezésben tolmácsokat használni. Apuliai gazdák a tengeren túl fekvő Epirusban és Albániában tekintélyes nyájakkal bírtak már a balkáni kolonizáció előtt.¹

Róma alapításánál az itáliai pásztorok mellett a tengerentúli (transmarini) pásztorok is szerepelnek, ezek pedig kétségtelenül a balkániak lehettek, mert az afrikai partokról aligha jöhettek át a pásztorok a város megalapítása végett. Biztosan következtethetjük, hogy a Balkán-félsziget nyugati és az itáliai keleti részek délen egy pásztor-társadalmat képeztek sajátos itáliai jargonnal, itáliai hagyományokkal. Ez a pásztor elem megszaporodva ezzel a külön nyelvvel és sajátos itáliai hagyományokkal — Itáliától idővel elszakadt, önálló fejlődésnek indult; nyájával elvándorol havasról-havasra, a nyájak táplálkozási igényei szerint halad tovább és tovább fölfelé.

Az így átjövő s a Balkánban lerakódó itáliai pásztoelem megszaporodik, idegen pásztoelemekkel érintkezik, melyek az ő nyelvére, hitvilágára, pásztoársadalmára nagy hatással voltak. Az itáliai elem szívós és erős, az idegen elemeket magába olvasztja s rájuk nyomja az itáliai bélyeget s a pásztovilágban uralkodónak marad.

Az az elem, a mit Aurelián császár Dáciából a balkáni részekbe letelepített, művelt római elem volt, gazdag, kényelemhez szokott s a városi művelt latin nyelvet beszélte. Ennek a római kulturának a nyomait hiába keressük a mai román nyelvben, a román ember eszmévilágában. A Dáciából kivonuló művelt latin elem beolvasztott a balkáni városi görögségbe, hisz tudjuk, hogy a művelt római a görög majmolásából ki nem fogyott.

A pásztoelemet a művelt római elem nem befolyásolta, az a római kolonizációkkal nem bajlódott; a pászto élt a maga havasi

¹ Igen értékes munka e kérdésben *Thallóczy* Lajos: *Tanulmányok a Balkán-félsziget telepedési története köréből*. Budapest, 1901. 49–80. l. *Budapesti Szemle* 297. és 298. sz.

társadalmában, a maga törvényei szerint és a római légiók fel- vagy levonulásával nem foglalkozott soha. Ezeknek a légióknak, azok dicső tényeinek egyetlenegy emlékét sem tartotta fenn. A római história egyetlen eseménye nincs megörökítve a román néphitben. A mi a mellett bizonyít, hogy ez az elem mint pásztorelem, a római kulturától egészen külön, önállóan és függetlenül fejlődött.

De hát a tételnek a pásztori társadalombói merített adatokkal való bizonyítását tovább nem folytatom.

Világosan áll azonban előttem az eredmény, hogy a román historikusok állítása a román nép és nyelv dácziai alakulására vonatkozólag semmiféle adattal nem bizonyítható.

Dr. Moldován Gergely.

Keddi boszorkány.

*Az oláhoknak ugynevezett kedd asszonya.**

Mikor a köblösi paraszt látogatóban volt Szatmártt, komája egyszer ebédre hívta — tokányra. Nagyot bámult azonban, mikor közönséges túrós puliszkát tálaltak elébe. A túrós puliszkát ugyanis Szatmármegyében s néhol Máramarosban is, tokánynak hívják.

Ez a kis történet jut eszembe, mikor olvasom *Katona* Lajos tanulmánya¹ után hathalmi *Gabnay* Ferencz,² *Szabó* Imre,³ dr. *Berze Nagy* János⁴ fölszólalásait. Ha egyéb hasznunk sem lenne ezekből, az a tanúság is elegendő volna, hogy hunyadmegyei adatokkal nem lehet krassószörénymegyei adatokat czáfolni. Mert még ugyanegy vármegye különböző helységeinek adatai sem rontják le szükségképpen egymást, különösen a népies élet világában. *Gabnay* Ferencz szavait idézve, nem szándékozom vitatkozásba bocsátkozni, csak néhány, *Magyarköblösön* (Szolnokdoboka m.) gyűjtött adalékkal akarok a kérdés ismeretéhez hozzájárulni.

Katona Lajos tisztán a magyarok kedd asszonyával foglalkozott, *Gabnay* Ferencz, *Szabó* Imre és *Berze Nagy* János az oláhoknak u. n. kedd asszonyával. Mind a hárman egyetértének abban, hogy az oláh felfogás szerint van egy rossz szellem, mely megbünteti azokat, kik kedden estve dolgoznak. *Gabnay* Ferencz még azt is mondja, hogy e „napon a szerény ebéd megfőzése és elköltése után ölbe tett kezekkel mesélnek egymásnak a nők s csak gyermekeiket dajkálják, mert ez a márti seara napja“. Eszerint e rossz szellemnek rontó ereje már ebéd után kezdődik és az főként nőkre terjed ki. A *Szabó* Imre adatai szerint a férfi és a női nemre egyaránt kiterjed és csak szürkületkor kezdődik. Ő e rossz szellem különböző elnevezéseivel is beszámol, mondván:

A kedd estéjén megjelenő s az embereket házi teendőik végzésében megátóló gonosz lelket női személynek, a rendes emberi természetnél jóval nagyobbnak, különös rontó erővel fölruházottnak s ilyen értelemben *muhnetienek* nevezik, avagy kuszált, bogos hajú, kócos, kóborgó furiának gondolják s ekkor *ciunanak* hívják. De lehet fölváltva az egyik hónapban asszony, a másik hónapban férfiú s ekkor *mueróicâ* a neve. — — — Elvesztheti külső formáját s s szellemekhez hasonlóan jelenik meg s így *neban* szóval illetik.⁵

Ezek után lássuk, hogy a kedd estéli rossz szellem miképpen szerepel *Magyarköblösön*?

* Felolvastattam a szakosztálynak 1906. november 28-án tartott ülésén.

¹ A kedd asszonya. Ethnographia 1905.

² U. o. 1905. 120. l.

³ U. o. 1906. 32. és 124. l.

⁴ U. o. 254. l.

⁵ Ethnographia. 1905. 53. l.

Az oláh asszonyok kedden este naplemente után a *maguk részére* nem végeznek semmiféle *asszonyi* munkát; nem szönek, nem fonnak, szövőszéket nem állítanak fel, nem *mosnak*, nem mosogatnak, gyermeket nem fürösztének stb. (Más számára azonban szabad dolgozni s a férfiakra nem terjed ki e tilalom). Mert eljön a *kedd östve* (marți seara), a ki az *erdő leánya* (fata păduri), — *egy tisztátalan dolog* (lucru necurat), — *marcolea* s ő végzi el az illető munkát. Abban pedig nincs köszönet, azonfelül pedig azokat, kik dolgoznak, nyakuknál fogva megragadja s úgy megnyomorgatja, hogy bele is halhatnak. Rontó ereje legnagyobb kedd éjjeli 12 óráig. Ez a *marcolea* hatalmas, szőrrel borított, nagy emlőjű női alak, kit azonban nem láthat mindenki.

Ime, a kedd estvéli rossz szellemet az erdő leányának, tisztátalan dolognak tartják, igazibb nevén *marcolea* néven ismerik, rontó ereje csak a nőekkel szemben s csakis akkor van, ha azok a maguk számára asszonyi munkát végeznek. Állati alakot is felölthet, de neve ekkor sem változik. A férfiakra csak akkor terjed ki hatalma, ha bosszantják őt, vagy incselkednek vele.

A magyarköblösi paraszt ismeri a *ciumat* is. *Ciumanak* mondja a kukoriczán fejlődő üszköt, így nevezi azt a betegséget, mikor az ember nyaka megdagad s belehal. Van azonban a *ciumanak* egy harmadik jelentése és ez: *garabonczyás diák, erdei leány, rossz szellem*. Ez ellen úgy védekeznek, hogy *egy éjjel* fonnak, szönek egy ingre valót, ezt az inget elkészítik s még napfeljötté előtt¹ kiviszik a mezőre, felöltöztetnek vele egy bábót s védve vannak.

Mivel a *ciumanak* egyik világosan kitüntetett jelentése az *erdei leány*, mely viszont a kedd estének speciális neve, a *marcolea* mellett is szerepel, nyilvánvaló, hogy a *ciumanak* van köze a *kedd* estei babonához.

A *muhnetiet* és *mueróicat* nem ösmerik, minden rossz szellemet általában *nebunnak* hívnak.

Feltűnő, hogy egy dolog elnevezésére ily különböző nevet találunk. Azt lehetne mondani, hogy e rossz szellem megjelenési alakja, rontó erejének megnyilvánulási formája szolgáltatott erre okot. Talán a különböző forrásokból eredő hatások találkozása. Talán a helyi viszonyok, a földrajzi helyzet, természeti tényezők is közrejátszottak. De míg elegendő és *kipróbált* anyagunk nincs, mind e föltevessel csak tapogatózunk. A *kipróbált* szót szándékosan húztuk alá. Olyan anyagra értjük ezt, melynek minden adata közvetlen tapasztalás eredménye, melyet a gyűjtő a legnagyobb szigorúsággal és képzelő tehetsége teljes korlátozásával szerzett.

Ha a gyűjtők minden egyes helységből gyűjtött adataikat külön-külön szedik és kezelik, mentek maradnak olyan befolyásoktól, melyek később felfogásukat módosíthatják. A *ciumaról* Magyarköblösről és Szurdukról felhozott példa, úgy hiszem, eléggé megvilágítja e módszer helyes voltát.

¹ Szurdukon (Szolnokdoboka vm.) *ciumanak* hívják a pestist, kolerát, mely ellen éppen úgy védekeznek, mint Magyarköblösön. Ez az elnevezés Szurdukon teljesen megfelel a valóságnak. Ciuma ugyanis magyarul = dögvész, döggör, pestis. Ez utóbbi esetet csak azért említem, hogy adandó alkalommal nyilvánvaló legyen, hogy a közös forrásból származó babonás hiedelmek módosulni s változni szoktak a helylél.

A magyarköblösi hiedelem megvilágítására néhány esetet mutatok be. Megismerhetjük e *kipróbált* adatokból a kedd szellemének rontó erejét s az ellene való védekezés módját. De kitűnik az is, hogy az u. n. csinálmányok, varázslatos eljárások kedden estve végezhetők a legjobb eredménnyel s hogy egyáltalában a *kedd* napja a szerencsés kezdés napja.

— Nyegrui anyja *kedden östve* lefeküdt, de ismét felkelt, hogy fonjon. Font is egy orsóra valót s már a másodikhoz akart fogni, mikor beállított egy nagy magas nő. „Jó estvét, ténsasszony! Foglaljon helyet“ — fogadá a háziasszony. „Hm, még ténsasszonynak szólítasz? Én vagyok a *marcolea*. No majd megösmersz“, — felelé az érkezett, mire úgy megnyomorgatta a fonó asszonyt, hogy szinte belehalt.

— Egy asszony mosott *kedden östve*. Jött egy nagy magas nő s a fazekakat mind a tűzhöz állította. Megijedt a mosó asszony, elszaladt a szomszédba, hol egy vén bába lakott. Ez azt a tanácsot adta neki, hogy menjen haza s kiáltsa el magát: „Jaj Istenem, égnek a Sinai hegyek!“ Ugy is tett, mire a nagy, magas asszony azt mondta: „Jó szerencséd, hogy égnek a gyermekeim“ — s elfutott. A mosó asszony lelkendezve futott a bábához, hogy hírül adja, mi történt, de ez tüstént haza küldte, hogy mindent, — edényt, asztalt, széket, ágyat stb. — fordítson fel otthon, mert különben visszajön *marcolea*.

Két magyarköblösi legény, a mint östve az ökrökkel haza felé tartott, megpillantotta az *erdei leányt*, a mint a kúthoz ment, hogy fejét megmossa. Megfogták s elhozták őt a Dombáról,¹ de aztán nem tudtak tőle megszabadulni. Elmentek tanácsot kérni egy öreg asszonyhoz. Ez azt tanácsolta nekik, hogy menjenek haza, egyikük álljon ki az ajtóba s kiáltsa el magát: „Jaj Istenem, ég a galarei hegy.“² — „Jaj nekem, mind elégnek a gyermekeim!“ — kiáltott fel az erdei leány s el akart szaladni, de a legények nem engedték. Kérve-kérte őket, engedjék el, mert ha visszajön, legyen az a sorsa, mint annak, ki a kanállal a tűzben jár.³ Nem is jött többé vissza.

— *Ha elveszik a tehén tejét, kedden*, vagy csütörtökön, vagy szombaton *östve* egy, sóval behintett, kenyérszeletet tesznek olyan helyre, hova a felkelő nap egyenesen rásüt. Aztán megegetik az illető tehénnel s megjön a teje.

— A juhokat Szt. György napja után szokás összeadni és pedig vagy *kedden*, vagy csütörtökön, vagy szombaton.

Kereszteleetlen gyermeket nem jó egyedül hagyni, mert eljön az *erdő leánya*, elviszi és kicseréli a magáéval.

— *Ha egy leány férjhez akar menni* és siettetni akarja jövődöbelijét, titokban olyan korsót lop valahonnan, melynek füle letörött. Ezzel egy *kedden* napfeljötté előtt kimegy a mezőre kilencz forráshoz, mindenikből kilenczszer vesz a szájába vizet s azt beleengedi a korsóba. Aztán haza megy s aznap tisztán böjtöl, semmit sem eszik. Östve fát lop a biró kerítéséből, lehetőleg olyan helyről, hol a kerítés szegletét, sarkot képez, — haza viszi s ha nem elég; pótolja az otthoni fával, tüzet rak a szabadban s a tűz közepébe helyezi a korsót, melynek megelőzőleg minden nyílását betapasztja, csak egy szalmaszálat dug a szájába, hogy ott gőzölgjön. Mikor a víz forni kezd, a tüzet körüljárja kilenczszer, mondván: „Nem ezt a vizet siettetem, hanem azt, a ki nekem van rendelve.“ A szalmaszálon sutorogva jön ki a gőz s megmondja jövődöbelijének a nevét. — A korsót a vízzel elteszi s a következő *kedden* ismét böjtöl, lop fát a biró kerítéséből s tüzet gyújtva, megismétli az első *kedden* történeteket. Ezt kilencz *kedden* át csinálja.

¹ Hegy Magyarköblösön.

² Muntele Gaiareului, minden valószínűség szerint elferdített bibliai helynév.

³ Átokforma, melynek értelmét nem tudják megmagyarázni.

— Ha egy leány férjhez óhajt menni s kíváncsi rá, hogy ki lesz a jövődöbelije, egy *kedden* nem eszik egész nap s östve meztelenül megkerüli a házat kilencszer. Eközben nem szabad egyáltalán lélegzetet vennie, míg az ajtóhoz nem ér. Itt is csak befúj a kulcslyukon, vagy ennek hiányában bármely más lyukon, a mi az ajtón van. Ezen benézve meglátja jövődöbelijét a házban állva, gondolkodóan lehajtott fejjel.

— Igézés ellen legjobb *kedd napon* szemet oltani. Ha pedig a szénnel való nézetés nem használt, kedden vagy csütörtökön napfeljötté előtt, kilencz olyan helyről hoznak kovászt, a hol a férfinak első felesége van. Ezt a kovászt egy edénybe teszik s elmennek vele kilencz olyan helyre, a hol igézés ellen nézni tudnak. Aztán tésztaeműt csinálnak belőle s megéttetik a beteggel.

— Tánczközben a csuhajgatásban is szerepel a kedd östve. A katonaságból kijött oláh legény, visszaemlékezve ottani szenvedéseire, így kiált fel: „Mondd meg, anyám, igazán, milyen vízben fűrösztöttél meg engem? Kedd östi vízben, hogy járjam az egész világot? . . .“

Ezek után a kedd östi rossz szellemet leghelyesebben *keddi boszorkánynak* nevezhetnők. Így hívja ugyanis a falumbeli magyarság. Igaz ugyan, hogy a boszorkányt *strigojnak* nevezi az oláhság mindenütt, de ez a boszorkány általános jelölésére szolgál az oláh nyelvben; megjegyezvén, hogy Romániában (s vidékenként itt-ott talán nálunk is) még *stafia*-nak is nevezik. Az oláhsággal egy faluban lakó magyarság pedig, mely a hozzá fűződő hitet és felfogást közlő, tapasztalásból és jó régen ismeri, minden valószínűség szerint legjellemzőbben adta e nevet. Ott pedig, hol a nép elnevezésénél jobbat nem tudunk, fogadjuk el azt annál is inkább, mert a *keddi boszorkány* elnevezést sohasem fogja senki összetéveszteni más rossz szellemmel.

A magyarok kedd asszonyát vallásos felfogás teremtette, az oláhok keddi boszorkányát a babonás hiedelem szülte. A kettőnek az eddigi adatok alapján, csak annyiban van köze egymáshoz, hogy mind a kettőnél szerepel a mosási tilalom. Nem lehetetlen, hogy az ezután gyűjtendő adatok több találkozási pontot fognak szolgáltatni. Várjuk tehát ezeket a minél szélesebb körről összegyűjtött adatokat.

Roska Márton.

Bácsi-toroki újabb leletek.

A bácsi-toroki prehisztórikus lelőhelyről¹ eredő újabb leletek folytatólagos bemutatása a hely pontosabb ismeretéhez nyújt újabb adatokat. Ez újabb leletek is ugyanabból az omló és szabadon álló rétegből erednek, honnan az előbbi közlemény tárgyai. Ki kell emelnem, hogy ezeket mind magam *in situ* gyűjtöttem, így tehát teljesen megbízhatók, mintha csak ásatásból erednének.

Eszközök. Hat drb. *törökő* (4 grauvakke-homokkő, 1 vaskos fehér quartz, 1 gneisz) minden alakítási technika nélkül, csupán a természet által idomított hasáb-, hengeres- és gömbded formában. Közülök három ép, három töredék. A szücsági őstanya törökővein előforduló ferde ütőlapok² ezeken is szemlélhetők. Mennél szívósabb valamely törökő anyaga az elhasadással szemben, annál kopottabbak a végei és annál jellegzetesebb formák alakultak ki. A bácsi-toroki őstanyán lelt ilyen törökővek hossza 8·5 cm., szélessége 7·5 cm. és vastagsága 4·5 cm. **Szilánkok.** 8 drb. *kis obsidian szilánk*; 4 idomított, 4 pedig alakítatlan forgács. Anyaguk sötét hamvas-szürke, bágyadt, homályosabb fényű, az éleken is gyengén áttetsző, a leghosszabb 25 mm.; vakaró, karczó és reszelő apró kések; 7 drb. silexből való szilánk: 4 nagyobb vakarókés (schaber), 3 kis forgács; előbbieknél formája alakított: hárma a keskeny, hosszú, 1 pedig a rövid, széles típust képviseli. A leghosszabb 46 mm. *Szarúköves tűzkövek* borsárga vagy szürke színezettel. A minden őskori telepen otthonos szarúkö itt is előfordul; van 3 alakított éles szegélyű eszköz és 2 kis forgács.

Edények. Újabb tárgyai cseréptöredékek, közöttük tizenkettőn kétségtelenül a vasoxidtól származó vérvörös festés nyoma látható, az edények e pereme mind felálló, tehát a legkezdetlegesebb alak. Négy drb. *edényfogantyú*: 3 átfúrt bütyökfogantyú, 1 körformán hajlított szalagfűl. A 8 darab edény fenéktöredéke alakra megegyezik a bácsi-toroki lelőhelyről már közölték idomával. — *Diszített cserép* (ritka) 8 drb. Eből 2 csücsökdiszű, 3 a perem élén alkalmazott pontsört mutat, 3 benyomkodásokkal van ékítve.

Konyhahulladékok. Az állatvilág keretébe tartozó maradványok, főleg emlősöknek haránt eltördelt és hosszában széthasogatott szárcsontjai, csigolyái, fogai s ritkábban csigák és kagylóhéj. A tuloknak (*Bos taurus*, L.), a juhoknak (*Ovis aries* L.), az éti bigának (*Helix pomatia* L.) és a folyami kagylónak (*Unio batavus* Lamck.) őskori maradványai ismételtelen előfordultak. Új adatok a következők: 1. A lónak (*Equus*

¹ Erdélyi Múzeum, 1900. évf. 29—34. l.

² Ugyanott, a 36. lapon.

caballus L.) egyetlen zápfoga; neolith korbelti telepeinken ritka lelet. 2. Egy lekopott s részben meg is csonkúlt koronájú szemfogát (caninus) dr. Koch Antal a *Canis familiaris* L. szemfogához találta leginkább hasonlónak. 3. *Cricetus frumentarius* Pall. Újabb gyűjtéseim közben megint találkoztam a hörcsög maradványaival; szórványosan kiasott néhány metszőfog és állkapocs töredék szerint a bácsi-toroki őstanya faunájába a hörcsög is fölvehető. 4. Több *Helix lutescens* Zigl. héjat ástam ki. Az itt észlelt összes állatfajok száma 9, melyből 4 háziállat.

Egyéb tárgyak. E csoportba 4 lapos felületű, malterszerű tűzpadtöredéket, az ősember által a telepre hozott néhány rostos kék coelestin darabot (melynek eredeti fekvőhelye a bácsi-toroki kék tályag) és ugyancsak harmadkori osztriga-cserepeket sorozok. Nagyobb jelentőséggel bír 2 kis édesvízi recens csigahéj. Ezeket magam ástam ki, az idők folyamában elmeszesedve, eredeti színüket elvesztették s hófehérré változtak. Dr. Koch Antal szives közlése szerint: A két csiga nem más, mint a mai napság a Dunában és nagyobb mellékfolyóiban is élő *Lithoglyphus naticoides* Ferussác. Erdélyi elterjedésére vonatkozólag dr. Soos Lajos arról értesít, hogy eddig Ikarna, Gyógyfürdő, Balázsfalva és Verestorony termőhelyekről ismeretes. Hogy a Maros, Küküllő és Olt folyókon kívül még más folyóvizünkben is él, nagyon valószínű. A bácsi-toroki ősember halászkirándulásai alkalmával valamelyik folyóból gyűjtötte a csinos alakú és keményhéjú *Lithoglyphus*-okat, s hogy fellűzvé, szép nyakékszerként viselte. Az egyik példának alsó oldala laposra van csiszolva s mindkettő át van lyukasztva, hogy fel lehessen fűzni. Hazai ősrégészetünk az ősemberrel való kapcsolatban e csigafajt még nem fedezte föl, érdemes volt e lelőhelyről kimutatni.

Első közlésem óta a terrasse oldalán beállott nagyobb mérvű omlás következtében a cserepek előfordulása is nagyobb területen vált észlelhetővé. Így e területnek 60 méternyi régi hosszát Ény.—Dk. irányban már 150 lépésben, azaz 112 méterben tudtam meghatározni. A patak partján fekvő lelőhelyet oly kisebb telepnek lehet minősíteni, melyet a völgybe lerohanó áradások ellen a terrasse magaslata védelmezett. Mert az eszközök csoportjában őrlőkő most sem került elő, az ittlakók még nem ismerhették a földművelést. Ellenben az ősembernek bármily kezdetleges háztartásából soha és sehol nem hiányzó törökövek, meg a csereforgalom gyakorlását bizonyítja. Az obszidiánok primitívus jellege kivétel nélkül neolithos kultúrára vall, a melynek tökéletes analogiáit a szomszédos fekvésű mérai és magyar-nádasi őskori telepekben találhatjuk meg.

Orosz Endre.

Oklevéltár

a kolozsvári Báthory-egyetem történetéhez.

(1579—1603.)

1.

[Vilna, 1579 július elején.]

Báthory István király első tervezete a kolozsvári jezsuita-főiskoláról.

Recollecta per dominum nuncium apostolicum ex sermone Serenissimi regis Poloniae pro collegio Jesuitarum in Transilvania instituendo.

1. Ut initio iaciantur fundamenta solida, et laudabilia, concionibus, lectionibus, et disputationibus, ut haeretici facilius capiantur, atque ita et ament, et pluris faciant patres Jesuitas.*

2. Erit ibi lectio theologiae, philosophiae, rethorices, et grammatices.

3. Id in vulgus spargatur, ut sciant omnes, iam nunc Serenissimum regem velle in eo collegio alere suis expensis 20 adolescentulos spei atque indolis probatae.

4. Eat Rev^{mus} Pater Provincialis¹, Pater rector Vilnensis², Pater Odescalcus³, qui Cracoviae est; unus, qui Germanice concionetur, qui grammaticam, et rethoricam doceant, cum coadiutoribus debitis. Deducantur autem eo ab aulico Ser^{mi} regis, impensis suae Regiae Maiestatis, cum libris et sarcinis necessariis. Et quibus non placuerit ibi diu manere, ii tamdiu sustinebunt, quamdiu Roma vel aliunde in eorum locum alij avocentur, iamque Pater Stephanus Arator⁴, et alii nonnulli expectantur.

5. Urgenda est eorum profectio, ut sint ibi in tempore ad colligendos fructus monasterii⁵ assignandi istius anni tam in tritico, et frugibus aliis, quam in vino, et parent annonam, pro anno integro, et ultra.

6. Cum bona istius monasterii sint undique circumdata a bonis regalibus, nulla omnino molestia de finibus illis exhibebitur a nobilibus, ut accidit aliis, et habebunt libertates, et exemptiones suas.

7. Monasterium istud cum sit positum in loco amoenissimo, et cum amplissimis aedificiis, ut quod solebat esse in delitiis regis Joannis praedefuncti⁶, et in suburbio civitatis Colosvar, quae est populosissima⁷,

* Kiadási elveimet „Carrillo Alfonz jezsuita-ataya levelezése és iratai“ cz. kötetem előszavában részleteztem.

¹ A Lengyelországban nemrég működő jezsuiták tartományfőnöke, az olasz Sunieri Ferencz atya volt.

² A vilnai jezsuita-collegium rectora: a lengyel Wujek (Vangrovitius) Jakab atya.

³ Az olasz Odescalchi Lajos páter.

⁴ A Rómából várt magyar Szántó István.

⁵ István király távozása óta: Báthory Kristóf fejedelem.

⁶ Az 1571-ben elhunyt II. János választott király, a ki az apátság épületében gyakran lakott s anyjával, Izabella királynéval együtt nagyon szerette gondozott kertjét.

⁷ Kolozsvár ez időbeli lakosságának számáról azonban biztos adatunk nincs.

eo confluent scholastici quam plurimi, et multorum animas ipsi patres Jesuitae Christo Jesu tueri facere potuerunt.

8. Ultra possessiones, et bona stabilia multi pretii, quae patres Jesuitae habebunt, ex mandato regis recuperabunt etiam decimas, quae hodie in fiscum inferuntur, etsi haec non satis erunt, ad alendum 50 patres, addet Ser^{mus} rex de suo.

9. Sunt tres villae huius monasterii⁸ alienatae alias per regem praedefunctum in Blandratam haeresivoram⁹ qui illas vendidit pro 5 mille talleris; hae, expensis regis, redimentur a possessoribus et collegio attribuentur.

10. Si patres noluerint habere molestias procurandi eiusmodi bona temporalia, possessiones, et villas, dabitur aliquis vir nobilis a Ser^{mo} rege, qui hanc procuratioem suscipiat, et recte ac fideliter tueatur.

11. Ut sit, qui in pontificalibus inserviat, ordines conferat, ecclesias et altaria consecret, reconciliet profanata, et alia eiusmodi curabit Ser^{mus} rex apud Sanctissimum Dominum Nostrum¹⁰ habere episcopum titolarem tanquam suffraganeum¹¹, cui Maestas Sua assignabit redditus ad ferendam dignitatem episcopalem sufficientes.

12. Non solum providebitur patribus istis de libris, et suppellectili necessaria pro domo, et officinis eorum, sed quod pertinet ad ecclesiam, habebunt vetera paramenta multa, atque ornamenta omnia magni pretii, quae in capsis adhuc asservantur, et reparabuntur imagines sanctorum deletae in templo, et in omnibus aliis locis, ubi necesse fuerit.

Kivül: Pro collegio Jesuitarum in Transilvania erigendo.

(A lengyelországi pápai nuntius irodájában készült eredetije a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 16. kötete 471/2. lapján.)

Megjegyzés. Báthory István király ez érdekes nyilatkozatait Giovan Andrea Caligari bertinorói püspök, lengyelországi nuntius vetette papirosra s küldte Rómába Ptolomeo Galli bíboros államtitkárnak, Vlnán írt 1579 július 17-iki jelentése e soraival: Prima che il rè partisse per l'essercito, trattando io con Sua Maestà longamente sopra la erectione del collegio di Transilvania, cavaì dalla sua bocca tutto quello che vedrà Vostra Signoria Illustrissima in 12 capitoli alligati, li quali Sua Maestà ha confirmati tutti et dà vantaggio al Padre Provinciale, quando doppo il suo ritorno di Brunsberga è andato a ritrovarlo nell'essercito. Il medesimo Provinciale sta in ordine per partire verso Transilvania con dieci o dodici padri per adesso; ogni volta che verrà l'huomo del rè l'ha da condurre, che sarà verso il fine di questo mese. (Eredetije a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 16. kötete 205. l.)

2.

Kolozsvár, 1579 október 5.

P. Sunierl Ferencz provincialis Caligari pk. lengyelországi nuntiusnak.

Molto Ill^{mo} Rev^{mo} Monsignor in Jesu Christo. Pax Christi, etc.

La presente non serà per altro, che per avisarla, come partito-

⁸ Ez a Kolozsmonostorhoz tartozott három község: Bács, Jegenye és Kajántó.

⁹ Az olasz Blandrata György, János Zsigmond fejedelem udvari orvosa, ki az unitárius vallás hitelveit nálunk először hirdette.

¹⁰ Ekkor az 1572-ben trónra lépett XIII. Gergely pápa.

¹¹ Ezt a király azért óhajtá, mivel az erdélyi püspöki szék 1556 óta betöltetlen volt.

ci alli 14 di Settembre di Cracovia arrivassimo tutti sani et salvi in Colosvar il primo di Ottobre, sendoci fermati in Somlyó dui giorni. Ci fu di grandissima compassione vedere le terre del imperatore¹ con le chiese tutte destrutte da Turchi et Tartari, et forsan da li stessi heretici, et andassimo per terre sue 26 leghe hungaresche, che vagliano per 52 polacche, et se bene di Cracovia fino a Colosvar non si contano più de 62 leghe, pur vagliano per 100 buone polacche. Entrando per li beni hereditarii del Ser^{mo} rè di Polonia², trovassimo le chiese intiere, et officiate tutte al modo catholico con somma nostra consolatione nel Signore, et con grande confusione di quelli, che lo tenevano per heretico³, sendosi sempre questi due fratelli⁴ conservati catholicissimi, come appare in Somlyó, dove è una bella chiesa da loro edificata, et dotata, dove sono sepolti il padre, madre⁵ col padre del Signor Andrea⁶, et li suoi maggiori catholicissimi, che furono sempre. Non trovassimo in Colosvar il Padre Lelesio, che era richiamato dal principe⁷, col quale sta quasi sempre, et avanti che sia venuto ci siamo fermati alcuni giorni in Colosvar. Dimani ci partiremo per andare a trovare il principe, il quale ci aspetta con sommo desiderio. Trattate che seranno le cose, si scriverà di ogni cosa a V. S. Rev^{ma}, a la quale bascio le mani, pregandoli dal Signor Iddio ogni felicità.

Di Colosuar, alli 5 di Ottobre 1579.

Di V. S. molto Illustre Rev^{ma}

minimo servo nel servire *Francesco Suniero*.

Noi non habbiamo alcun Ungaro de la Compagnia, che stia con noi, bisognando che il P. Lelesio la maggior parte del tempo stia col prencipe, però V. S. Rev^{ma} faccia appresso di Sua Maestà acciò il P. Stefano Aratore⁸, se sarà venuto di Roma, se ne venghi subito a Colosvar. Ogni giorno di festa teniamo tre prediche catholiche; una nella città, et due nella nostra chiesa⁹, tutte ungheresche, da certi buoni preti catholici, che il P. Lelesio ha saputo procurare. Si spera gran frutto perchè la cosa si raccomandi a Iddio caldamente. Non ho ricevuto, doppo che son in queste bande, lettere alcune delli nostri, nè di Roma, il che mi dà non poca solitudine et sollicitudine.

(Egykorú másolata a római vatikáni „Nunziatura di Polonia“ 16. k. 377–378. l.)

Megjegyzés. A Kolozsvárra érkezett jezsuiták e legelső levelét Caligari András pk. lengyelországi nuntius Varsóban írt 1579 november 17-iki jelentése e soraival küldte Rómába a pápai államtitkár kezéhez: V. S. Ill^{ma} vedrà dalle incluse lettere del P. Provinciale di Giesuti, chè mi scrive di Colosvar, quanta sia la benignità di Dio in aprire ogni dì maggior strada a dilatare

¹ Értendő II. Rudolf császár, a ki a királyi Magyarországon uralkodott.

² Vagyis somlyói Báthory István.

³ A míg Báthory István királyt közelebből meg nem ismerték, sokan tényleg protestánsnak tartották.

⁴ Azaz Báthory István király és bátyja: Kristóf erdélyi fejedelem.

⁵ István király apja: Báthory István erdélyi vajda volt, anyja: Telegdi Katalin.

⁶ A pultuski jezsuita-semináriumban nevelkedő Báthory András hasonnevű atyja.

⁷ István király távozása óta: Báthory Kristóf fejedelem.

⁸ A Rómában élő Szántó István atya.

⁹ T. i. a kolozsmonostori apátsági templomban.

la nostra Santa fede cattolica et quanto obligo la Chiesa Romana debba havere al rè Stefano Bathori di Polonia poichè Sua Maestà si mostra tanto caldo et tanto liberale in promoverla da per tutto... L'huomo che accompagnò li padri in Transilvania, mi racconta mirabili cose della buona dispositione di quel populo alla conversione, et esso è stato il primo a dare principio, che di heretico si è fatto buon cattolico. Io l'ho tenuto a mangiar meco, fatto carezze et donati non so che talleri, et vedo che il P. Provinciale è stato parco in scriverli, perchè costui aggiunge che li padri sono stati visti là come huomeni mandati da Dio. (Eredetije a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 16. kötete 379. l.)

3.

Kolozsvár, 1580 februáriu 25.

P. Szántó István Raynaldus Frigyes vatikáni könyvtárosnak.

Pax Christi.

Debitum officium antiquae amicitiae et familiaritatis nostrae. Friderice ornatissime postulat, ut te de nostro itinere, et ubi degimus, certiozem faciamus. Noveris igitur nos cum quinque patribus septima Decembris anni 1579 ex Urbe discessisse, et 20 Februarii anni 1580 Claudiopolim, urbem Transylvaniae ingressos esse. Incommoditates itineris sic non recenseo. Fieri enim non potest ut tam prolixum iter sine nullis molestiis terrae, maris, fluminum, frigoris et nivis, possit confici. Magnam ubique per oppida et pagos Ungariae et Transylvaniae transeundo vidimus templorum desolationem, magnam ubique in populo Ungarico experti sumus antiquae religionis sitim, qui facile ad gremium ecclesiae catholicae reverteretur, si essent qui ei veritatis viam annuntiarent. Multa in has provincias ex seminario nostro Ungarico poterat dimanare utilitas. Regio haec quamvis vergat ad ortum et meridiem, vehementer tamen frigida est propter multitudinem montium, collium et sylvarum, propter quas recte illi nomen *Transsylvaniae* impositum est. Abundat feris frugibus, vino, carne et piscibus; montes salis habet; 6 aut 7 fodinas omnis fere generis; re nulla extrinsecus illata indiget. In civitate hac quadruplex maxime haeresis grassatur: Lutherana, Calviniana, Trinitaria et Anabaptistarum. Reperiuntur multi viri et foeminae 20 et 30 annorum, qui nondum sacro baptismo sunt abluti. Catholici, qui in fide antiqua constanter permanserant, magna nos gratitudine exceperunt. Speramus cum divino favore non inutilem nos in hac urbe operam collocaturos; praesertim si tuis precibus Deo et beatis Apostolis assidue ferverimus commendati. Opto te recte valere. Ill^{lmo} d. Guilhelmum Sirlatum, unicum nationis Ungaricae asylum¹, plurimum nomine nostro salvare iubebis. Item salutem ex nobis deferre non graveris Rev^{mo} d. Bernardo Bianchetto, magistro camerae quae S^{ts} medico eiusdem, qui apud te frequenter diversatur et

¹ Azért nevezi így, mert ő volt legigazibb támogatója a vatikánban Szántónak abban a nagy munkájában, melylyel a római *Collegium Germanicum-Hungaricum* magyar részét külön akarta választani.

d. Michaeli Simplicisiae. Sed heu dominum Marinum pene oblitus eram: huic quoque dicito me omnia felicia ac fausta precari.

Datae Claudiopoli, 1580. 25. Februarii.

Tui amantissimus

Stephanus Arator, Societatis Jesu mpr.

Külczíme: Magnifico domino Friderico N.² Vaticanae Bibliothecae praefecto, amico nostro charissimo. Romae.

(Sajátkezüleg irt eredetije a római vatikáni könyvtár *Regina* 2023. k. 22. l.)

4.

Kolozsmonostor, 1580 márczius 27.

P. Odescalchi Lajos Caligari pk. lengyelországi nuntiusnak.

Molto Illustre et Rev^{mo} Monsignor mio osservandissimo.

Ricevei quella di V. S. R^{ma} de 14 di Febraro a 5 di Marzo, in risposta d'una già scritta per il P. Provinciale. Ho di poi scritto un' altra volta per un gentil'huomo Ongaro, che veniva da Sua Maestà, dandoli conto di quel poco, che s'era fatto doppo la partita del P. Provinciale, cioè delle nostre scole, quali sono due, nelle quali spero si farà non poco frutto, massime nel'ultima, nella quale sono più di trenta scolari, et da 12 nobili; tutti, se bene per avanti allevati nel'heresie, odono ogni giorno messa, et con tanta modestia, et reverentia, con quanta posso dire di non haverla veduta, udite da nostri scolari in Roma. Tutti vogliono confessarsi per questa Pascha, et già quasi tutti l'haveranno fatto; ricevono molto volentieri la dottrina et i riti cattolici, ne pare che i parenti loro si curino, che restino nel'heresie. Gli heretici però, massime della città di Colosvar, fanno ogni sforzo per ritirar la gente, et particolarmente i scolari da noi, et però ancora della città non habbiamo scolari, se non alcuni figlioli di cattolici, gli altri nostri scolari sono de i luoghi circonvicini. Per l'istessa cagione ancora nella maggior scola nè vi sono quei scolari, nè si fa quel frutto, che nella minore, ma speriamo, che quando anderemo ad habitar nella città, ancora di scolari grandi haveremo la parte nostra, perchè invero il luogo ove adesso stiamo et insegnamo, essendo lontano da la città, in circa a due miglia Italiane, è molto incommodo per i scolari, massime per quelli, quali non potendosi così bene mantenere a spese sue, hanno nella città qualche sussidio.

Il P. Stefano Ongaro¹ insieme con il P. Volfango Todesco² finalmente arrivarono qui a' 20 di Febraro, et già hanno incominciato a predicare nella città, uno in lingua Ongara la mattina, l'altro in Todesco il doppopranzo le feste; et veramente sono gionti molto a tempo, massime il P. Stefano, essendo stato assai concorso, se ben più di donne, ma ancora di huomini alla confessione di questa quadragesima, si

² A könyvtáros, kinek nevét Szántó N. betüivel jelezte, Raynaldus volt.

¹ Érti Szántó István.

² Ez meg Schreck Farkas atya.

che parecchie volte tutto il giorno il P. Stefano con doi altri sacerdoti pur Ongari (quali il P. Provinciale accettò nella nostra Compagnia) sono stati occupati dalla matina sino a la sera in udir confessione parte de cattolici, parte ancora d'heretici, che si riconciliavano a la chiesa cattolica, et tuttavia ogni giorno vengono alcuni a la confessione.

Vicino alla nostra abbazia da tre miglia Italiane vi è una villa nostra assai grande, che si chiama Baccio³, nella quale per il passato erano stati ministri heretici, et di quelli pessimi, cioè Trinitarii, et Anabattisti, onde quasi tutta la villa era sedotta, et gran tempo stata senza battesimo, non che senz' altri sacramenti. Ora non solamente vi sono battezzati molti putti ancora di parecchi anni, ma essendovi andato a predicare il doppopranzo uno de' nostri sacerdoti già parecchie volte, essortati al fine a confessarsi in questa quadragesima, si sono contentati, et essendovi stato ivi doi giorni quei nostri doi sacerdoti Ongari detti di sopra, et il terzo giorno di più il P. Stefano, tutti quei tre giorni da la matina sino a la sera non hanno fatto altro, che udire confessioni più di ducento, nè anco hanno potuto sodisfare a tutti, sì che bisognava ritornarvi, di modo che tutta quella villa ritornerà al grembo della Santa Chiesa Cattolica, et subito, che per il tempo si potrà edificare, vogliono riparare il cimiterio, acconciare la chiesa, acciò che vi si possa celebrare, essendo stata in parte ruinata dagli heretici, quali la pietra dell'altare haveano convertito in tavola, dove li ministri insieme con la moglie et figli spesso s'inebriavano, et nel vaso dell'acqua benedetta, davano da bere o mangiare a gli animali; con reverenza. Questa è la religione, et pietà di questi novi sacerdoti.

Doppo d'havere scritto le cose sopradette, hoggi ch'è la dominica delle palme, m'occorre d'aggiungere, che pur hoggi uno de' nostri padri Ongari è andato a dir messa, et comunicar nella villa sopradetta, ove hanno nella chiesa reparato l'altare, et si sono comunicati intorno a 100. Nella città ancora hoggi il P. Stefano ha comunicato da 50, et qui, nella nostra abbazia molti si sono comunicati, et il Sr Stefano Bathori⁴ pur hoggi passando di qua, ha udito messa nella nostra chiesa. Il concorso alle confessioni non manca, ma più presto in questi giorni ultimi cresce, sì che se più vi fossero, che potessero udir le confessioni, non stariano in otio. Lontano di qua da 12 miglia Italiane vi è la nostra terza villa, che si chiama Jegenye, ove sino adesso vi è stato un ministro heretico, quale essendo licenziato questa quadragesima, vi è di poi andato uno di nostri padri, et doppo una o due prediche tutti si sono risoluti di ritornare alla fede cattolica, fuori di doi, et si vogliono confessare, et parte si sono confessati, et gli altri si confesseranno quando prima potrà alcuno di nostri andare a sentirli. L'istesso padre nell'andare et ritornare da questo villaggio, dice che altre ville gli hanno fatto istanza ch'andiamo a predicarli, perchè vogliono ritornare alla fede cattolica, ma per carestia d'operarii Ongari, non si può supplire a tutti.

I nostri scolari hieri a mattina a buon ora doppo d'haver udita messa, secondo il costume di queste bande, se n'andorono insieme alle selve per pigliar le palme, et ritornarono un pezzo doppo mezzo-

³ Vagyis: Bács, Kolozsmonostor határában.

⁴ István király hasonnevű unokaöccse, testvére gyermekeinek legidősebbje, a Báthoryak András-ágának seniora.

giorno, con i rami verdeggianti, ornati con varii fiori, et ritornarono in processione, cantando sino all'intrare nella chiesa, ponendo i rami sopra gli altari, et veramente era spettacolo che dava grandissima consolatione, et allegrezza nel Signore. La maggior parte ancora essi si comunicò il giorno dell' Annunciata, et dicono tutti si comunicheranno la Pascha.

Io domattina con la gratia del Signore andarò ad Alba Giulia, ove udirò le confessioni di quelli Italiani, quali vorranno confessarsi, et comunicarsi. Mi par di veder alcuni, quali o si ridurranno a la fede cattolica, o essendo in parte mezzo-dubii, si confirmariano, et si conservariano, se non fosse, che temono, che se poi ritornassero in Italia, o per l'esser passati, o per il sospetto che darianno per essere stati in queste bande, sariano mal securi. Io, se ben li dico questo esser timor vano, pure non ardisco d'assicurarli molto, però scrivo a V. S. Rev^{ma} desiderando di sapere, chè cosa se li possa promettere. Et se alcun simile si conoscesse veramente pentito et convertito, o se non fosse veramente mai stato heretico, ma solamente cattolico alquanto libero per rispetto della pratica in quelle bande, et perciò, dubitando di qualche cosa, se V. S. Rev^{ma} saria per procurarli assicuramento, il che credo saria bene per alcuni, quali forse con questo mezzo si agiutariano, et si levariano dall'occasione di pervertirsi, pure mi rimetto al suo prudentissimo giuditio.

Ritrovandomi in Alba Giulia, non mancarò di far quelli officii col Ill^{mo} Sr cancelliero⁵, che mi paranno convenienti, secondo quello, che V. S. Rev^{ma} mi scrive. Et con questo farò fine, raccomandandomi molto di cuore a V. S. Rev^{ma} et a suoi santissimi sacrificii, et orationi.

Di Colosmonstra, a 27 di Marzo 1580.

Di V. S. Rev^{ma} servo in Christo

Luigi Od[escal]co mpr.

Külczime: Rev^{mo} Domino D. Joanni Caligario, Dei Gratia episcopo Bertinorensi, et S. Sedis Apostolicae ad Serenissimum Poloniae regem nuncio, etc. Domino in Christo observandissimo.

(Mindvégig sajátkezűleg irt eredetije a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 14. kötete 127/9. l.)

5.

Kolozsmonostor, 1580 április 11.

P. Wujek Jakab rector Caligari pk. lengyelországi nuntiusnak.

Reverendissime domine, domine et patrone observandissime.

Etsi P. Ludovicus¹ satis copiose perscripsit ad Rev^{mam} Tuam omnia pene, quae hic acta sunt ad Dei gloriam et animarum salutem, tamen et ego committere non potui, quin desiderio piissimo Rev^{mae} P. Tuae aliqua ex parte responderem.

⁵ Ekkor a protestáns Kovacsóczy Farkas volt kancellár.

¹ Érti Odescalchi Lajos atyát.

Itaque quod ad communicantes, a die Palmarum usque ad Pascha communicarunt in civitate 129, praeter eos, qui iam ante in quadragesima et die Annunciationis B. Virginis Mariae communicaverunt. Confessi autem sunt multo plures, qui pene omnes ab haeresi sunt absoluti. In templo autem nostro in Monostor communicarunt ad 207, in quibus fuerunt etiam aliqui ex civitate, et studiosi nostri ad unum nostros. In Bach, villa nostra, in qua nuperrime altare et imagines denuo extruximus, communicarunt eodem tempore 157, et 40 alii die Paschae fuerunt parati, nisi sacramentum illis defuisset. In Jegenye, tertia villa nostra, remota tribus miliaribus Ungaricis, feria 3^a Paschae communicarunt 72, et cecinerunt sacrum *De resurrectione Domini*; sunt enim ibi rustici tres, qui tenent adhuc antiquum cantum catholicum. Ubi etiam post discessum ministri haeretici, altare et imagines denuo instauravimus, calices et casulas antiquas adhuc illi habent.

Ad conciones P. Stephani Ungaricas magnus fit concursus in civitate, Germanicae etiam iam magis frequentantur; praesertim, quia mane etiam fieri coepte sunt, propter maiorem auditorum commoditatem.

Studiosos inferioris classis ad 12 promovimus post Pascha ad superiorem. Accedunt plures paulatim, unus nuper venit Agria, a venerabili capitulo Agriensi commendatus, et nobiles aliquot. Venerant et maiores nati aliquot studiosi, quos si ad 7 vel 8 colligere poterimus, tertiam insuper classem addemus humaniorum litterarum.

Illustrissimus princeps postridie dominicae Palmarum misit huc cancellarium suum, una cum architecto Italo, ut aedificia scholarum in civitate, et monasterium habitatori nostrae accomodaretur. Itaque communi consensu elegimus locum ad id aptissimum prope monasterium, ubi ante moniales habitaverunt, ubi extruuntur scholae 5, una cum porticibus et columnis ex utraque parte; area erit satis ampla. Tertia etiam pars suo tempore eodem modo absolvi poterit. Nobis etiam in monasterio aptabitur antiquum refectorium, una cum dispensa, et culina, et supra 4 magna hypocausta, et cubicula pro lectis minimum 20. Totum etiam monasterium tegetur denuo. Heri misit princeps duos equos, qui arenam, seu pabulum tamen advehant. Aedificabuntur alia similia omnia, idest etiam scholae, et habitationes nostrorum, ut tanto citius absolvantur, et nos in aestate migrare possimus.

Misit etiam ante triduum princeps vaccas 5 cum totidem vitulis ad instruendum nostrum praedium, quod fuit prorsus desolatum. Expectamus ab eodem oves etiam et boves. Die Paschae subditi nostri, una cum catholicis ex civitate, accepto summo mane ex templo nostro signo crucifixi, ambularunt per campos usque ad vicinum pagum Bach, cantantes cantilenam *De resurrectione Domini*, secundum veterem consuetudinem, et postea ad concionem et sacrum sunt reversi. Erant autem ad 400, et bene armati, etiam bombardis.

Haec habui, quae nunc Rev^{mae} P. Tuae significanda esse existimavi. Faxit Deus, ut in posterum plura et maiora scribere possimus. P. Ludovicus Alba nondum rediit. Itaque quantum ibi profecerit una cum P. Lelesio nondum scio. Scribet ipse postea Rev^{mae} P. Tuae. Fasciculum litterarum ad Rev^{muu} P. Provinciale Rev^{mae} P. Tuae diligenter commendo, ut ei ubicunque est, quamprimum reddantur. Nullas ab ipso litteras accepi, nisi Varsavia post primum cum Regia Maiestate colloquium.

Expecto alias ipsius, tum de plena fundatione huius collegii, tum de aliis quae cum Regia Maestate erant transigenda. Commendo me humiliter Rev^{mae} P. Tuae, quam optime in Domino valere precor et opto. Colosmonstrae ad Claudiopolim, 11. Aprilis. Anno Domini 1580.

R[everendissi]mae P[aternitatis] V[estrae]

servus in Christo

Jacob. Vagrouicig, mpr.

Külczime: Rev^{mo} domino meo, dno Joanni Andreae Caligario, episcopo Bertinorensi et S. Sedis Apostolicae ad Ser^{mm} Poloniae regem nuntio, in Christo observandissimo.

(Sajátkezüleg irt eredetije a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 14. kötete 136/7. l.)

6.

Kolozsvár, 1580 április 23.

P. Odescalchi Lajos Caligari pk. lengyelországi nuntiusnak.

Molto Illustre et Rev^{mo} Monsignor mio osservandissimo.

Scrissi a V. S. Rev^{ma} la domineca delle Palme,¹ essendo per partire verso Alba Julia. Hora essendo ritornato, ne essendo ancora partito quel gentilhomio di Sua Maestà, per il quale ricevei quelle di V. S. Rev^{ma} et insieme risposi, ho voluto ancora aggiongere queste quattro righe, dandoli conto brevemente di quello che si è fatto in Alba, quale se bene parrà poco, pur in simil luogo non è poco. Si sono adonche in Alba la settimana santa confessati da cinquanta, la maggior parte Ungari, et alcuni pochi Italiani et fra gli altri quel Giacomo di Pianoro, del quale scriveva Mr Ill^{mo} cardinale Paleotti,² et già detto Giacomo essendoli questo inverno morta la putta c'havea havuto qui, come già scrissi, si prepara per ritornare quest' autunno a casa. Di quelli che si sono confessati, alcuni erano che mai s'erano confessati, et erano heretici, et fra gli altri alcuni nobili; altri erano stati parecchi assai senza commodità di confessarsi; si sono poi comunicati quasi tutti. Mi è bisognato, mentre stavo li, fare due prediche in latino al prencipe: il giorno 2^o di Pasqua, et l'ottava. Aspetto hoggi o dimane il cocchio per ritornare di novo in Alba.

Hier l' Ill^{mo} principe ci mandò dieci bovi con un carro novo per li usi del nostro predio, havendoci avanti mandate alcune vacche, de quali alcune n'aspettiamo, con 200 pecore. Altro per adesso non mi occorre, se non raccomandarmi molto di cuore a V. S. Rev^{ma} et a suoi santi sacrificii, et orationi.

Di Colosvar, a 23 d'Aprile 1580.

Di V. S. Rev^{ma} servo in Christo

Luigi Odfescaljco mpr.

(Eredetije a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 17. kötete 204. l.)

¹ Caligari jegyzete: Questa lettera non è capitata a le mie mani,

² A bolognai Paleotti Gábor biboros, jogtudós.

7.

Kolozsmonostor, 1580 szeptember 30.

P. Odescalchi Lajos Caligari pk. lengyelországi nuntiusnak.

Molto Illustre et Rev^{mo} Monsignore. Padrone osservandissimo.

Alli cinque del presente ricevei dui lettere di V. S. R^{ma}. L'una di 2 di Giugno insieme con la lettera del Maestro di camera dell' Ill^{mo} Paleotto a V. S. R^{ma} et la lettera per quel Giacomo Bolognese overo da Pianoro; l'altra di 7 di Luglio, et d'ambidui resto obligatissimo a V. S. R^{ma} et la ringratio con quel maggior affetto, che posso della memoria, che si degna tenere di me. Mandai subito la lettera a Giacomo pel Sr Gio: Battista Grisoni, pregandolo ancora volesse fare le raccomandationi di V. S. R^{ma} al Sr cancelliero, il che ancora non mancherò io di fare, quando lo vedrò, overo li scriverò. Si mostra nel parlare molto affettionato di V. S. R^{ma} et io sempre all'incontro gl' ho fatto fede del molto amore, che V. S. R^{ma} gli porta. Mi rincresce, che la mia scritta il giorno delle Palme non sia capitata a V. S. R^{ma} massime ch'in quella desideravo intendere da Lei, quanto prometter' potessi del favor' suo in assicurare quelli de' nostri Italiani, ch'essendo stati o infetti o sospetti, ritornando hora alla fede cattolica, o facendone aperta professione co'l confessarsi, comunicarsi, et altri modi da loro, o per incommodità, o per negligenza, o per altra cagione tralasciati, volessero ritornar' in Italia, et dubitassero di qualche persecutione, perciò che mi par di veder' alcuno, che si trattenga di fare ciò che si conviene a buon' cattolico, particolarmente perchè non gli sarà creduto, overo andando in Italia sarà molestato. Ora con tali, se mi venissero per le mani, desidererei sapere quanto loro potessi promettere specialmente per l'ajuto et favore di V. S. R^{ma} per poterli meglio con questo modo agiutare.

Davo di più in detta lettera conto a V. S. R^{ma} del frutto raccolto questa quaresima, sendo stato grande concorso alle confessioni, si che tre nostri sacerdoti Ungheri erano stati assai ben occupati, et in quelle tre ville, che sono soggette alla nostra abbatia quasi tutti ritornando alla fede cattolica, s' erano confessati et comunicati. Quando N. S^{re} si risolvesse fare in queste bande un seminario d'Ungheri credo che faria una delle profittevoli et necessarie opere, che far si potessero, sendo estrema penuria, et necessità d'operarii Ungheri in queste bande, et in tutta l'Ungheria. È ben vero che (come V. S. R^{ma} dice) bisogneria prima esser certo della ferma foundation del nostro collegio, il che V. S. R^{ma} non potrà saper meglio, che dal P. Provinciale. Io fra tanto non mancherò, secondo l'occorrenze, scrivere a V. S. R^{ma} quello che succederà, ben che ora poco mi occorre, chè scrivere. Il mese di Maggio, Giugno et Luglio sono stato di continuo in Albagliulia, ove mi convenne predicare ordinariamente le domeniche et feste all' Ill^{mo} principe, dovendo il P. Lelesio, suo predicator' ordinario Unghero, ritirarsi a Monostoro per riposarsi, et ritirarsi alquanto. Occorse in quel tempo quello, che V. S. R^{ma} harà forse un pezzo fa inteso, pure per non mancar' al debito mio, ho voluto scriverle, che la notte innanzi

la vigilia di San Giovanni¹ circa l'undici hore venne un bruttissimo temporale con lampi et tuoni spaventevoli, et finalmente cascando una saetta, diede in una torre delle mura della città piena di polvere di archibugio, et gettando con la torre buona parte delle mura a terra, fece co' sassi, che portò la vehemenza del fuoco tal ruina in una parte della città, che era horribilissimo spettacolo, gettando a terra le case (perchè la maggior parte erano di legno in quelle bande), et con le case opprimendo gl'habitatori, morirono da 14, feriti più di 60. Non fu casa, nella quale non lasciasse qualche segno, al meno co'l gettare a terra, et rompere le invetriate et le fornaci, come anco nella casa, nella quale io habitavo solo et nella camera, nella quale allora mi ritruovavo. Fu grandissimo spavento a tutti. Nè mancarono i ministri heretici predicare ciò essere avvenuto per causa nostra, et già in Colosvar spargevano ch'io ero stato ucciso dalla saetta, con tutto che per gratia di Dio nocumento niuno, et spavento non molto m'havesse recato. Et all'incontro certi ministri Luterani, che per avventura si ritruovavano in Alba, fossero feriti et i loro cavalli morti. Ma gl'heretici servando il loro costume, non cessano calunniarci, come anco alli giorni passati hanno fatto, spargendo molte bugie, prima procurando sviarci le scuole, il che però non gl'è riuscito, come forse pensavano, che se ben' alcuni si sono partiti, ne sono venuti degli altri, massime della Sicilia, et questi cattolici, di padri cattolici, come sono molti in quella provincia, hanno di poi procurato di informarci appresso tutti spargendo esser' fra noi donne travestite, ch' havessero partorito, etc. Et simili calunnie. Onde corrucciato il principe ha comandato, che in Colosvar si facci diligentissima inquisitione per trovar l'autore, acciò pruovi quello che dice, o patisca la pena ordinata a' calunniatori, et già si sono esaminati molti con giuramento, ma non si trouva ancora l'autore. Molte altre cose hanno sparso gl'heretici contro di noi, et forse anco spargono; ma noi ci confidiamo nel Signore, consolandoci con quelle bellissime parole: *Beati estis cum maledixerint vobis homines, etc.*

L'Ill^{mo} prencipe non manca di mostrarci la sua amorevolezza et cura, che tiene di noi, difendendoci et provedendoci ne' bisogni, come fece questa primavera, mandandoci 200 pecore, 100 agnelli, 10 buoi, 10 vacche et altrettanti vitelli per metter' in ordine il nostro podere, et anco questo Maggio passato volle che pigliassimo da la chiesa catedrale d'Alba (quale ora è in mano degli heretici,) tutti i paramenti, che v'erano conservati nella sagrestia, quali furono da cento, et più, fra pianete, piviali, dalmatiche, frontali, etc. Et se bene alcuni sono vecchi, pure ve ne sono molti buoni, et alcuni assai ricchi, et pretiosi, tutti di seta, et molti con oro. Pigliammo anco i libri che v'erano, benchè i migliori erano stati usurpati dagl' heretici. Uno de' nostri Italiani, et de' principali, che qui sono, havendo sin hora se non vaccillato, almeno dissimulato, s'è risoluto d'esser' in tutto cattolico, essendosi molto confermato per un ragionamento, che fu tra uno de' nostri padri, et il dottore Blandrata, nel quale la causa nostra non fu inferiore.

¹ Tehát június 22-ike éjjelén.

In Colosvar, ove si continuano le prediche in Unghero, et in Tedesco, il giorno dell' Assunzione della B^{ma} Vergine, si comunicorno cinquanta, oltre che i nostri scolari, et alcuni altri, che si comunicorno qui in Monostoro. Si fabrica per noi nella città, rifacendosi un monasterio, che servirà pel nostro collegio, et edificandovi le scuole, quali saranno molto belle, et persavamo questo autunno transferirci ad habitare nella città, ma per esser' ita la fabrica alquanto lentamente, credo bisognerà aspettare l'anno futuro. Gl'heretici della città procurarono con grand' istanza appresso l'III^{mo} prencipe, che non volesse nella loro città fabricar le scuole per noi, ma non fecero nulla. Il Signore pare c' habbi voluto visitare, et con le persecutioni degl' avversarii, et con l'infirmità, poichè quasi tutti habbiamo patito qualche cosa, et questo Agosto un nostro fratello morì, et tre altri sono adesso ammalati, et insieme il predicatore Tedesco, quale venne da Roma,² ma speriamo, che *Deus faciet cum tentatione proventum*.

In Alba ancora i P. Lelesio, quale predicava al prencipe s'è ammalato, et ora predica un' altro padro Unghero, quale venne da Vienna, et hora si ritruovava in Alba per insegnare al figliolo dell' III^{mo} prencipe di età di sette o otto anni,³ che mattina, et sera viene là da' nostri per imparare; putto di buonissima natura, et di grand' espettatione, tanto obediante et modesto, che mi faceva stupire, quando n'havevo un po di cura, quando predicai al prencipe. Feci le raccomandationi di V. S. R^{ma} al P. rettore, al P. Stefano, etc., et le rendono duplicate, ringratiandola molto della memoria che tiene di loro.

Doppo d'aver scritto quello di sopra, il S^r cancelliero venne d'Alba in Colosvar; gli feci le raccomandationi di V. S. R^{ma}, mostrò haverle molto grate, et Le rende duplicate.

Circa la fabrica delle scuole, et dal monasterio nella città, l'III^{mo} prencipe s'è risoluto, acciò le cose vadino bene, dar la cura al P. rettore nostro, dandoli perciò ogn'anno 1000 talleri sino che si finisca, et provedendoli di calce et legnami necessari: si che speriamo che per l'avvenire si fabricherà con maggior prestezza.

D'Alba scrive il P. Lelesio, che gl'heretici d'Ungheria in un loro conciliabolo fatto in Tiszaabad⁴ (?) presso al Tibisco, hanno risoluto ch'è necessario, che disputino con noi, et per questo erano in Alba un ministro (come dicono) Varadiense et Telegdino, dimandando perciò al prencipe, quale non è alieno; ma aspetta prima il consenso del rè. Si è risoluto il prencipe, che la disputa sia solamente dalla chiesa, se sia appresso di loro, o di noi, et che non si disputi presente il popolo, ma nell' aula et accademicamente, cioè difendendo uno, et un' altro opponendo, et non gridando tutti insieme, et che prima loro propongano le conclusioni, et noi argumentiamo contro, poi noi anco pogniamo le nostre, quali da loro siano oppuguate.⁵

Farò fine umilmente baciandole le sacre mani, et raccomandando me et tutto il collegio nostro a' santi sacrifici et orationi di V. S. R^{ma} acciò in tanti bisogni spirituali et corporali et, contro tanti nemici, il

² Ez Schreck Farkas atya.

³ Ez a hétéves Báthory Zsigmond volt.

⁴ Ez a helynév kétes, mert igen rosszúl van írva.

⁵ E disputatoról eddig nem volt tudomásunk.

Signore non ci manchi del suo agiuto, et protettione. Iddio conceda a V. S. R^{ma} ogni felicità.

Di Monostor, l'ultimo di Settembre 1580.

Di V. S. R^{ma} servo in Christo

Luigi Odescalchi.

V. S. Ill^{ma} supplichi a N. S^{re} che mi dia larga facultà per guadagnare questi heretici Italiani, altrimenti li perderemo tutti.

(Caligari nuntius által Rómába küldött egykorú másolata a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 14. kötete 300—303. l.)

8.

Kolozsmonostor, 1581 februárius 26.

P. Odescalchi Lajos Caligari pk. lengyelországi nuntiusnak.

Molto Ill^{re} et Rev^{mo} M^r vescovo et padrone mio osservandissimo. Scrisi copiosamente a V. S. R^{ma} l'ultimo di Settembre, dando raguaglio di quanto da la passata quaresima sino a quel tempo m'occorreva degno d'essere scritto, particolarmente della amorevolezza, quale di continuo usa con noi l'Ill^{mo} prencipe; della cura, che tiene delle cose nostre, così in difenderci contra le falsi calunnie, che gli heretici hanno parecchie volte sparse contra di noi, come in provederci delle cose necessarie, havendoci l'està passata per il nostro podere dato 300 fra pecore et agnelli, et 30 fra bovi, vecche et vitelli, di più tutte le vesti sacre, ch'erano nella già cathedrale d'Alba Giulia, fra le quali ve ne sono alcune molto ricche et belle, tutti ancora i libri de detta chiesa, banchè de questi pochi siano stati i buoni, et di cose sacre. Delle varie calunnie sparse di noi, credo che V. S. R^{ma} haverà inteso (se non de le mie lettere, se per sorte non fossero capitate bene) ancora per altre mie, però non ne dirò altro, se non, che più si è conosciuta l'innocenza nostra, et già più non ardiscono di fingere simili favole. Scrisi ancora, come l'Ill^{mo} prencipe havea risoluto, che 'l P. rettore nostro pigliasse l'assunto di finir la fabrica delle scole, et del monistero per nostra habitatione nella città, dando a questo effetto ogni anno mille fiorini, al che posso hora aggiungere, ch'essendo già passata l'asprezza dell'inverno, pur hieri si cominciò a lavorare in detta fabrica, et speriamo che si tirará tanto avanti, ch'a Santo Giorgio prossimo potremo transferirsi ad habitare nella città, et ivi insegnare nelle nove scole. Dove speriamo debbia essere assai maggior frutto, così nelle scole, come nelle prediche, confessioni, etc. Scrivevo anche in dette lettere della mia dimora c'havevo fatta in Alba per quattro mesi in circa, predicando in latino all'Ill^{mo} prencipe et di quello, che in quel tempo era occorso.

Questa breve ricapitulatione ho fatto particolarmente, acciò che V. S. R^{ma}, non si corucciasse meco con ragione, se forse non havebbe ricevute le mie dette lettere, del che dubito alquanto, essendo che doppo tanto tempo non ho mai inteso se siano gionte.

Che gli heretici poi habbino fatto istanza appresso l'III^{mo} principe di voler disputare contra di noi, so che V. S. R^{ma} haverà inteso, se non da le mie, almeno dal Ser^{mo} rè, il cui consenso l'aspettava, et credo che forse haverà già risposto, et già alcuni heretici vanno dicendo, che a San Giorgio disputeranno contra di noi, ma dubito non si mettino di parere, quando sarà il tempo; noi anche oltra questa disputa, quale se doverà estere, si farà credo in Alba, ne prepareremo un'altra qui in Colosvar per il felice principio delle nostre scole nella città, et insieme credo qualche dialogo.

Altro poi di novo per adesso poco habbiamo, se non quello, che già credo V. S. R^{ma} saprà, cioè, come questo Natale l'III^{mo} principe diede una chiesa in Alba acciocchè ivi i nostri predicassero, et celebrassero, il che si cominciò a fare l'istesso giorno di Natale, ritrovandosi presente a la predica et messa tutte quelle feste l'istesso III^{mo} principe col figliolo, et così di poi tutte l'altre feste, quando non è stato impedito dalle sue solite ammalie, il che quando è state, allora ha mandato il figliolo con tutta la corte, con la quale esso soleva venire. È stato questo di grand' agiuto per i catholici, et grand' affronto a gli heretici, quali non ponno devorare questa pilola ch' in Alba Giulia vi sia chiesa catholica aperta, et che si apertamente l'III^{mo} principe si mostri catholico, map iacendo al Signore, bisognerà di ancora peggiori bocconi de questi inghiottino, al che pare che Nostro Signore vada con mirabilissima provvidenza accomodando le cose.

L'istesse feste di Natale tre de nostri sacerdoti Ungari andarono a predicare et confessare parte in alcune ville circumvicine con assai frutto, parte ancora uno sino a Varadino, con grande contento de catholici, quali ivi sono in buon numero, il cui plebano allievo delle nostre scole in Vienna per allora si ritrovava alquanto indisposto.

In una villa qui vicina, che si chiama Sárd, ove parecchie volte è andato a predicare uno de nostri, ad istanza alcuni nobili di quel luoco, finalmente tutti, tanti i rustici, quanto i nobili, fuori di doi, si sono risoluti di ripigliar l'antica et vera fede, et già n'hanno dati grandi segni, et ogni quindici giorni uno de' nostri vi predica, et dice messa. Questo carnevale un nostro sacerdote andando in Sicilia in una parte, che si chiama Csik, sua patria, in parecchi luoghi, c'ha visitato, ha trovato tanto desiderio della parola di Dio, et tanto concorso alla confessione et comunione (essendo gran parte di quella gente catholica) che dalla mattina sino alla sera non havea tempo di respirare, nè si poteva tanto presto levare la mattina, che non trovasse, che già era aspettato d'alcuni. L'istesso giorno di carnevale comunicò da 60. Nel viaggio ancora in molti luoghi ha batezzato parecchi, che li erano portati al luoco, ove alloggiava, et molti già di qualche anni, et in una villa ne batezzò quartodeci, ove li dissero quelli di quel luoco, che da dieci anni in qua i ministri, overo heretici ivi non haveano voluto batezzare alcuno, negando doversi almeno batezzare. In certe ville ancora vicine a Vasarhely, dice che vi saria bene da tre milla, che si confessariano, se vi fosse sacerdote. Molte altre particolarità lascio per non esser più longo, massime poichè nè la carta, nè il tempo la concede, perchè pur ora ho inteso essere uno che viene a Varsavia, et bisogna subito mandarli le lettere; si che non dirò altro, che pregare V. S.

R^{ma} si degni raccomandarci ne' suoi santissimi sacrificii, et orationi a quello, dal quale procede ogni bene, et al quale si deve la gloria et honore d'ogni cosa, et humilmente baciando le sacri mani di V. S. R^{ma} di tutto cuore me li offero.

Di Monostor, a 26 di Febraro 1581.

Di V. S. Rev^{ma} servo in Christo

Luigi Odes[cal]co mpr.

V. S. Rev^{ma} mi perdoni se la lettera è scritta incompostamente, et malamente, che la fretta in parte n'è cagione. L'hortolano Bolognese intendo, che fra una settimana in circa partirà per Italia.

(Sajátkezű eredetije a római vatikáni „Nunziatura di Polonia“ 18. k. 129—131. l.)

9.

Kolozsvár, 1581 május 11.

P. Wujek Jakab rektor Báthory István királynak.

La Maestà del rè mi ha mostrato una lettera P. Vangrovitio, rettore di Colosvar scrittà alli 11 di Maggio,¹ nella quale si dichiara che già il principe ha applicato tre altre ville, che il rè havea promesso a quel collegio. Che li padri erano passati di Colosmonstra ad habitare la città di Colosvar. Haveano aperti li studii,² fatto una disputa con un dialogo, et distributione di premii per eccitare li scolari in presentia del principe et con tanto favore della maggior parte del populo, che molti heretici si erano offerti di mandare li loro figliuoli a quelle scole. Non mancavano però contraddittioni de' ministri, ma la bontà et prudenza del principe supera ogni difficoltà.

(Eredetije a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 18. k. 155/7. l.)

10.

Vilna, 1581 május 12.

Báthory István király alapító-levele a kolozsvári jezsuita-kollégium részére.

Ellenjegyezte: Martinus de Berzeuice per Transilvaniam cancellarius mpr.

Nyomtatásban kiadták: *Kaprinai* István: Hungaria diplomatica I. k. (Bécs, 1767.) 41—45. l. *Rumy* Károly György: Monumenta Hungarica III. k. (Pest, 1817.) 273—284. l. *Henrich* Dániel: Erinnerungen an Albrecht Huett (Nagyszeben, 1847.) 82—87. l.) *Veszely* Károly: Erdélyi egyháztörténelmi adatok I. k. (Kolozsvár, 1860.) 318—322. l. *Városhy* Gyula: A katolikus iskolaügy Magyarországon II. k. (Kalocsa, 1882.) 137—141. l.) *Jakab* Elek: Oklevéltár Koiozsvár történetéhez II. k. (Budapest, 1888.)

¹ Ez a levél nem maradt ránk s csupán Caligari pk. lengyelországi nuntius Vilmán írt 1581 május 27-iki alábbi kivonatából ismerjük.

² A kolozsvári gimnázium megnyitása alkalmával kiosztott nyomatott *tanrend*-jének ma már egyetlen példánya sem ismeretes, de Caligari pk. lengyelországi nuntius 1581 márczius 13-ikán mutatta be István királynak Varsóban, a miről aznap írt levelében így emlékezik meg: Gli ho presentato il foglio stampato del principio delli studii del collegio di Colosvar, che gli è stato gratissimo, et mi ha confirmato la terza volta che vol fare un' altro collegio in Riga. (Eredetije a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 18. k. 54. l.)

128—131. l. *Erdélyi* Károly: A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló kolozsvári róm. kath. főgimnázium 1897—98-iki Értesítője 11—14. l. kivonatossan.

Magyarra fordítva kiadta: Városey id. m. bevezetésében, kivonatossan és *Jakab*: Kolozsvár története II. k., 269—272. l. teljesen.

Méltatták: gr. *Kemény* József az „Uj Magyar Muzeum“ 1855-iki évf. I. k. 386—389. l. *Vass* József a kolozsvári róm. kath. nyilvános teljes gimnázium Évkönyvei 1856—57-iki VI. füzetében, *Jakab* Elek id. m. II. k. 269—272. l. *Márki* Sándor 1896-ban A kolozsvári magyar királyi Ferencz József tudomány-egyetem története és statisztikája 4—6 l. és *Erdélyi* Károly id. m. 11—14. l.

11.

Kolozsvár, 1581 május 29.

P. Wujek Jakob rektor Báthory István királynak.

Serenissime rex, domine et patrone clementissime.

Hac ipsa hora nuntium tristissimum accepimus: Ill^{mus} princeps, dominus et benefactor noster mortuus est.¹ Quamobrem ad M^{tem} Tuam post Deum accurrimus, opem et auxilium, et defensionem postulantes. Non est dubium, quin hostes fidei catholicae multum gaudebunt. Nihil enim magis in votis habere videbantur, quam mortem principis, sed spes nostra in Domino Deo est, et post eum in protectione M^{ts} Tuae. Collegii nova fundatione opus est; eam, uti Romae fuit emendata, misi M^{ti} Tuae per manus Ill^{mi} principis statim post comitia.² Possessionem etiam aliarum trium villarum, nempe: Kajántó, Tiborcz et Bogártelke iam quidem accepimus, sed statuitio non est facta, neque in tribus villis prioribus, neque in his posterioribus. Itaque optime fecerit Maiestas Tua, ut nobis novas litteras foundationis quamprimum huc mittat per certum nuntium, et nos in hisce possessionibus statui faciat.³ Ac postea fiat etiam terminorum lustratio et renovatio; ne qua nobis cum vicinis existat litigandi causa. Iam in civitate habitamus non prorsus incommodi, et scholas novas statim post Pascha⁴ aperuimus. Confluit ad eas iuventus, maxime nobilium. Iam superant numerum centesimum. Optime iam progrediebantur omnia, nisi nobis tam subita Ill^{mi} principis decessio omnia perturbasset. Pollicitus erat nobis Ill^{mus} princeps singulis annis 1000 florenos ad aedificia. Iamque hoc anno persolverat 800, restabant 200, quos mihi promiserat statim Alba Julia se missurum, sed ecce Domino aliud visum est, et ego sum debitis intricatus, et operarios ita repente dimittere non audeo. Nondum enim est promulgata mors principis. Maiestas Tua consulat, obsecro, rebus nostris quantum potest. Scholae etiam istae 5, quibus nunc utimur, nondum sunt plane profectae. Desunt pavimenta, fenestrae aliquot, fornaces et argilla super laquearia, etc. Nostrae etiam habitationes multis rebus adhuc indigent, ut nihil dicam de templo, quod caret fenestris. Speramus in pietate ac munifi-

¹ Báthory Kristóf 1581 május 27-ikén délután 4 és 5 óra közt halt meg gyulafejevári palotájában; Gyulafi Lestár följegyzései 18. l.

² Ez a kolozsvári országgyűlés 1581 május 10-ikén oszlott el.

³ Az alapító-levél akkor már útban is volt.

⁴ Husvét első napja ez évben márczius 26-ikára esett.

centia Celsitudinis Tuae. P. Ludovicus⁵ noster a decima Aprilis graviter decumbit ex paralyssi pedis et lateris sinistri, nihil hactenus adiutus est medicinis. Ill^{mus} princeps quamdiu vixit, curam eius diligentem fieri voluit. Nos M^{tis} Tuae litteras et ordinationem expectabimus, etiamsi aliquid faciendum sit ab haereticis pro Christi nomine, nec a nostris exercitiis, quantum poterimus, quicquam remitemus. Dominus Jesus M^{tem} Tuam nobis quam diutissime servet incolumem, cui me hoc M^{tis} Tuae collegio unice commendo. Fratres illi tres nostri missi a M^{te} Tua Varsavia ante unum fere mensem ad nos pervenerunt, et iuvant nos strenue.

Claudiopoli, 29. Maii. Anno Domini 1581.

Maiestatis Tuae servus in Christo

*Jacobus Vagr[ovitiu]s Superior Collegii
Claudiopol. Societatis.*

(Caligari pk. lengyelországi nuntius irodájában készült egykorú másolata a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia” 18. k. 165/6. l.)

12.

Kolozsvár, 1581 szeptember 21.

P. Szántó István Raynaldus Frigyes vatikáni könyvtárosnak.

Pax Christi.

Miraris iam olim sat scio, Friderice ornatissime, quid causae sit cur hactenus nihil ad te litterarum dederim.¹ Verum, ubi diuturni silentii causas cognoveris, admirari desines. Sumus enim hic sylvis et montibus undique circumsepti, ac proinde pauci hinc in exteris nationes et distantes provincias egrediuntur, et pauciores huc ad nos ingrediuntur. Itaque hic certorum et idoneorum tabellariorum maxima laboramus inopia. Deinde tametsi nobis nunciorum non infrequens esset copia, a laboribus tamen assiduis et seriis occupationibus, raro aliquid superest temporis, quod exarandis litteris, et amicorum dulcissimis colloquiis impenderemus. His accedit quod res novae inauditae et iucundae, quibus Romani delectantur, et de quibus oportuisset me ad te scribere, non soleant hic contingere, nec aliunde huc inferri. A vobis igitur magis huiusmodi novitates quam a nobis expectandae sunt. Cum Roma caput mundi et mater sit vicissitudinis et novarum rerum, ut quod veteri proverbio recte de Africa usurpabatur (semper aliquid Africa apportat novi) verius nunc de Roma dici potest: Ἄσὶ ἡ Ῥώμη τι καὶνὸν φέρει. Verum ut possis facile cognoscere ubi simus gentium, et quid agamus, sic breviter accipe.

Septima Decembris anni 1579 Roma discessimus, et multis in itinere molestiis et difficultatibus superatis, post 3 fere menses salvi Claudiopolim civitatem Transylvaniae pervenimus; ubi hactenus perseveravimus et perseverabimus quamdiu divinae bonitati visum fuerit. Bellum autem nobis hic est continuum cum quadruplici genere haereticorum: Trinitariis

⁵ Értendő Odescalchi Lajos atya.

¹ E kifejezésében Szántó atya megfeledezett arról, hogy 1580 februárius 25-én már írt Raynaldusnak, miként 3. sz. a. levele bizonyítja.

scilicet, Anabaptistis, Calvinistis et Lutheranis; ex quibus plurimi iam transierunt et quotidie transeunt in nostra castra. Apud hos nihil prorsus habent auctoritatis Scotus,² S. Thomas,³ Alexander Halensis, Holkot,⁴ Bricot, Durandus,⁵ *Decreta, Decretales, Concilia, Patres ecclesiastici*, aut Pontificis auctoritas, ratiove naturalis, sed purum tantum verbum Dei, extra quod nihil omnino volunt recipere et admittere. Itaque hic nobis non multum usui esset amplissima illa tua *Vaticana bibliotheca*; cum omnia fidei nostrae dogmata ex sacris litteris sint demonstranda; et ad haec comprobanda biblia sola nobis sufficiat. Tu tamen insignem illam bibliothecam augere optimis libris, ut caepisti, non cesses, ut contra omnes hostes ecclesiae idonea semper in ipsa arma inveniantur, quae et nobis aliquando usui fore speramus, postquam haereticorum furor et rabes paululum conquieverit. Modum autem augendae bibliothecae unum tibi nunc perfacilem ostendam. Ultimi quattuor libri historiarum Nicephori⁶ in vestra *Vaticana* desiderantur, qui his diebus manu scripti lingua Slavonica inventi sunt in Mysia in coenobio Sancti Sabbae apud monachos Servianos, quos qua ratione facile habere possis cognosces ex patre Bartholomaeo Sfondrata, qui mense Augusto huc ad nos per Bulgariam et Mysiam transvolavit, mense autem sequenti Ragusam est reversus; hinc brevi, ut spero, Romam ad vos revertetur, qui plura vobis de nobis, de statu rerum nostrarum, et de omnium harum provinciarum dispositione viva voce referret. Si tamen magis ista ex nostris litteris cognoscere cupis, legas nostram epistolam ad nostrum P. Generalem datam;⁷ in qua satis fuse de omnibus, quae scitu digna videbantur, tractavimus. Nihil ergo aliud iam restat, quam ut te valere feliciter et cornicum ac cervorum annos superare exoptem.

Datae Claudiopoli e nostro collegio, anno ab orbe redempto 1581, die 21. Septembris.

Tuae M. Dominationi addictissimus

Stephan9 Arator Pannoni9 mpr.

Külczime: Prudenti et erudito viro Domino Friderico N. [Raynaldi] bibliothecae Vaticanae praefecto, unice nobis dilecto et observando, Romae in palatio Pontificis.

(Sajátkezüleg irt eredetije a római vatikáni könyvtár *Regina* 2023. kötete 23. l.)

13.

Kolozsvár, 1581 szeptember 21.

P. Szántó István Sirleto Vilmos bíborosnak.

Illustrissime domine. Pax Christi.

Immensus tuus amor, et benevolentia, quam erga me, quamdiu Romae fui ostendisti, virorum eruditissime, et omni observantia dignissime,

² Duns János XIV. századi hires franciskánus barát írói neve.

³ Ez Aquinói Tamás, szentatya.

⁴ Holkot Róbert egyházi író.

⁵ Durand Vilmos XIV. századi kánonjogi író.

⁶ Nicephor Calixtus bizanci író valamelyik műve.

⁷ A jezsuita-rend generalisa ekkor már fél év óta P. Aquaviva Claudio volt.

facit, ut tui nunquam, etiam in summis meis laboribus, et occupationibus oblivisci queam. Versatur enim mihi adhuc in recenti memoria tua dulcissima familiaritas, iucundissimi sermones, et plena charitatis verba; recordeo rarae pietatis tuae in Neophitos: non sum immeror, quam multas molestias, quamque frequentes labores, pro nostra natione libenter subieris, et fortiter pertuleris, pro quibus nullus hactenus satis dignas egit, sed nec agere poterit, gratias: ego tamen quantum in me erit, animum demonstrare gratum, nullo unquam tempore praetermittam. Ut igitur haec tua in me, meamque gentem benevolentia perpetuo conservaretur, hac te, vir piissime atque prudentissime, epistola, paucis salutare, et meam erga te gratitudinem declarare volui, ut intelligeres eundem meum erga te animum, qui semper fuit, etiam in his sylvis Transylvanicis perseverasse; et deinceps quoque Deo propitio perseveraturum. Biennium enim fere est, ex quo Roma a vobis discessimus, et in hanc civitatem Transylvaniae a superioribus nostris (ad frequentem Ser^{mi} regis Poloniae, et principis Transylvaniae petitionem) missi sumus, ut afflictae huic patriae, et in diversas sectas, per Trinitarios, Anabaptistas, Sacramentarios, et Lutheranos, misere distractae, mature opem ferre summa animi contentione niteremur. Et sane (Deo nostros conatus promovente) labor noster in hoc regno non fuit prorsus inutilis, nam hoc biennio amplius 400 ex haereticis diversarum sectarum, ecclesiae catholicae sunt reconciliati, et in dies maior spes nobis de aliis offertur. Haec sunt, domine Ill^{me}, quae nunc ad tuam pietatem scribenda habui. Misimus *Catalogum lectionum*, quae iam in novo nostro gymnasio doceri caeptae sunt.¹ Opto Tuam Illustritatem D. recte valere.

Datae Claudiopoli, e nostro collegio. Anno a Christo nato 1581, die vero 21. Septembris.

Tuae Illustrissimae Dominationi addictissimus et obstrictissimus

Stephan9 Arator Pannoni9 mpr.

Külczime: Illustrissimo, atque prudentissimo viro Guilhelmo Syrleto Sacrae Romanae Ecclesiae cardinali amplissimo. Romae, in Palatio Pontificis.

(Mindvégig sajátkezüleg irt eredetije, IHS jelvényüi kis jezsuitagyüiris-pecsétjével lezárva, a római vatikáni könyvtár *Vat. lat.* 6180. köteté 110. l.)

14.

Niepolomice, 1583 februárius 13.

Báthory István király alapító-levelé a kolozsvári jezsuita-collegiummal kapcsolatos seminarium részére.

P. Possevino Antal gondoza egykorú másolata a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia” 94. k. 71. l.

Ellenjegyzé: Martinus de Berzeuicze cancellarius.

Nyomtatásban megjelent Kaprinai István id. m. I. k. 48—49. l. *Henrich* id. m. 88—90. l. *Theiner* Ágoston: *Annales ecclesiastici* III. k.

¹ Ez sajnos már nincs meg sehol a vatikáni levéltárban.

(Róma. 1855.) 446—447. I. *Veszely* id. m. I. k. 322—324. I. *Jakab* id. m. oklevéltára 137—139. I.

Magyarra fordítva kiadta Jakab Elek id. m. II. k. 324—325. I.
Méltatták mindazok, a kiket a *collegium* alapító-levelénél felsoroltunk.

15.

Kolozsvár, 1583 márczius 18.

P. Possevino Antal jezsuita-atyja szabályzata a kolozsvári seminarium részére.

Ratio seminarii pontificii, et regii administrandi a R. P. Antonio Possevino praescripta Claudiopoli, die XVIII. Martii 1583.

Quamvis interioris charitatis lex, quam Christus Dominus unicuique christiano et orthodoxo per spiritum sanctum impressit, ea sit, quae seminarii praefectos, et tam eos qui illis praesunt, quam alios qui eis subduntur, agere ac dirigere debeat, ut in omnibus id quod divinae bonitati summopere placet, atque rebus publicis et regnis est salutare, diligenter perquirant, ac sedulo in rem conferri curent: quoniam tamen suavis divinae dispositionis ordo requirit, ut ei cooperemur, mediaque illa, et methodum adhibeamus, quibus facilius exitum consequamur, propterea quibus id mediis effici possit, dicemus.

In primis ea Pontificis Maximi Gregorii XIII. Domini Nostri atque Ser^{mi} Stephani regis Poloniae, qui hoc seminarium Claudiopolitanum institui mandarunt, mens est, ut quicumque ad id admittentur, ii intelligant, sibi quandiu in eo fuerint, esse necessarium, diligentem operam optimis moribus, pietati ac studiis litterarum adhibere pro ea ratione, quae ipsis proponetur in scholis collegii Societatis Jesu, hic ipsa in civitate Claudiopolitana a Ser^{mo} rege Stephano instituti. Ac proinde neque vagari per civitatem, neque alio absque praefecti facultate migrari debebunt, ut sensim humilitatis et obedientiae virtutibus assuescentes, tum principi suo, quem maxime revereri debebant, atque in primis Deo discant ex animo omne obsequium praestare, tum ea ratione intelligant, fore, ut ii, quibus aliquando praeerunt sibi obediant. Vix enim quisque alios regere, vel obedientes habere poterit, qui aliis (ac praesertim probis viris) non paruerit, et obedire didicerit. Caeterum quoniam de moribus, de litterarum studiis, de pietate dici uberius possent, ea petenda erunt ex aliorum seminariorum regulis, propterea haec ad illas quandoquidem omnibus pro suo captu quadrant, referimus.

De admittendis.

Delectus accuratissimus habebitur in admittendis alumnis. Et cum haec cura continenter adhibenda sit, tum certe summo conatu, ac re frequenter divinae sapientiae commendata, hoc initio pervigilis sit oportet, qui id exequendi munere fungetur, recordatus, ex firmitate fundamenti firmitatem aedificii pendere. Quamobrem nec privatus affectus, neque studium aut favor alicuius rationi et ordini hinc erit anteponeendus. Praestat autem paucos potius selectissimos hoc principio habere, qui rectissime efformentur, quam multos, qui disciplinae inenervatae seminario labem aliquam aspergant, et denique tanquam malorum

ovorum mali pulli fiant. Sic vero fiet ut post paucos menses, quibus ipsa res firmiter statuatur, animentur et Ser^{mus} rex atque Ill^{mus} princeps quique ab eo praecipui pendunt ut praesidio sint operi recte inchoato ac si quos proposituerint admittendos (quod pro ratione eius summae quam Illustris princeps ei sive iis quibus id mandaverit, integrum erit) illi iis dotibus, ac certe eo ingenio praediti sint, quod seminarii leges una cum debita aetate requirunt.

Sciant autem qui admittentur, uti pauperes (sed decenter tamen) esse alendos, idque seminarii sumptibus esse faciendum. Quod si qui ditiores ob disciplinae et ob maiorem virtutis amorem in seminarium admitti voluerint, iis hoc ea lege concedetur, si primum sumptus seminario pendant, quanti iustissime iudicabuntur sine ulla lucrispe, aut specie; deinde si communi victus ratione una cum aliis uti voluerint. Qua in re siquid postea tempus ostenderit, quo mensis eorum alii ibi addendi essent, id tum ab iis quibus haec cura demandatur perpendendum, an expediat. Demum victum, magistros gratis habebunt: pannorum item, seu indusiorum lotionem, ne ea occasione aut tempus terrant, aut alia vagentur; ipsi tamen sese induent vestibus omnibus suo sumptu, librosque sibi ement, ac lectos sive stragula secum afferent, quae omnia item secum auferent, cum ex seminario discedent sic enim multo plures alentur, bonumque ipsum, quo erit communius, eo divinius erit. Quod si alicui orphano, vel pauperrimo alioquin magnae expectationis adolescenti modus vestium comparandarum deesset; praefectus una cum R^{do} P. rectore, sive cum eo, quem idem pater rector collegii nostri iudicabit, dispiciet, quam ratione minimo cum onere seminarii id effici possit.

Qui vero ecclesiasticis muneribus addici voluerint, iis quidem, nisi habuerint unde sibi vestes comparent, aliquae saltem dari poterunt sed ita ut pro honesta ratione clericorum induti incedant, ac moribus interioribus saepe perfectius intelligant eo vestium genere ornari debere. Ut vero earundem vestium spe, seminarium haud fraudent, opera detur, cum id vitae genus sponte se se electuros non semel interrogati affirmaverint, ut ea de re caveant probi alicuius viri sponsione seminario rite oblata, ac per scribam publicum publicis actis inserta. Quod si postea non praestiterint, sciant sibi vel sponsori suo sumptus esse refundendos quos mala fide in seminario exhausserint.

Qui munere examinandi eos qui admitti petant, fungentur, scripto habeant, et adeo ex legibus ipsis seminarii petant ea quae ab iis requiruntur.

Difficili ingenio adolescentes, aut turbulento, quive hebetes sint, aut aliquo morbo laborent, nec studiis litterarum vires fortasse idoneas habent, non admittentur.

Aetas minimum erit quindecim annorum. Neque enim expedit, ut tam tenera aetate sint, ut nutrice potius quam praeceptore egeant, aut dum plures quam par est annos seminarii sumptus exhauriant, nec ipsi reipublicae usui sint, et aliis ostium praecludant qui citius id possent praestare. Quod si quis tam precioso esset ingenio, ut aetati minori id videretur condonandum, is suis poterit sumptibus ali tantisper dum ad iustae aetatis terminos pervenerit, sin autem aliqua alia ratio subesset, cur id antevitandum videretur, expectetur ea de re quid

respondebo, ubi rationes ad me diligenter a praefecto fuerint praescriptae. Quod quidem et in aliis rebus quae viderentur hisce regulis obstare intelligendum est, ut omnia ordinate fiant ad laudem et gloriam Domini Jesu Christi.

De modo admittendi.

Quanquam vero admittendi ratio accuratius iis in regulis cerni poterit, quas Vienna vel Olomucio quamprimum mittam, interim tamen haec observabuntur. Ne statim in seminarium admittantur quicumque aliunde vel mittentur aut venerint. Sed primum scholas aliquos dies frequentent, in quibus ingenii specimen edant: eorumque propensio, sive pronitas attente ab aliquibus observetur. Quinam vero id observare debeant iudicium esto tum praefecti, tum R^{di} P. rectoris, nisi id totum praefecto relinquere voluerit. Cum vero in seminarium admittendus iudicabitur, per aliquot paucos dies ne ei minima cum aliis familiaritas permittatur. Quin vero expediet, ut ottidui spatio separatim maneat, iisque de rebus et seminarii legibus diligentius instruat sic enim magis disciplinae observatio illi placebit quique rationes ordinis eius primum audierit, erga eumdem facilius afficietur. Caeterum ex Hungariae regno alumni admittendi erunt, sed omnino inprimis tum ex Transylvanis et ex Saxonis civitatibus, tum ex iis comitatibus qui extra Transylvaniam Ill^{mo} principi parent.

De dimittendis.

Qui iam sua studia absolverint, aut eo usque progressi, qui usui alicui reipublicae ac regno esse poterunt, ii dimitti poterunt.

Si in morbum aliquem vel paralysis, vel eius generis morbum inciderent qui difficile curantur.

Si obscena, et turpia agentes vel loquentes aliis scandalo essent, neque admoniti, serio respiscerent.

Si fures et pacis domesticae perturbatores, nec ordinem et institutum seminarii sequi vellent.

Si perniciosas doctrinas, et libros invehi curarent, aut in summa contra seminarii bonum intelligeretur esse si diutius ibi commorarentur, omnes eiusmodi (praemoniti tamen, et charitatis paternae, atque studii solidas in praefecto rationes experti) dimitti debebunt, adhibito prius post rem Deo commendatam R^{di} P. rectoris consilio, sive eorum, quos ille iudicaverit.

Modus dimittendi.

Is autem qui iustas ob causas dimitti debebit, danda erit opera, ut si quis e senatoribus aut primarius aliquis alius vir eius admittendi procurator fuisset, praemoneatur per litteras ne non adhibitam esse diligentem in eo corrigendo charitatem aliquis suspicaretur aut is qui dimitteretur culpam suam in alios iniuste transferret.

Ac tamen curandum erit, ut recedat ex seminario quo ad eius fieri poterit sine dedecore vel ignominia, suaque omnia (ut dictum est) secum asportet.

Quod cum ad exteriorem dimittendi rationem pertineat, tum interior illa erit adhibenda, nempe ut cum charitate atque erga seminarium

benevolentia, eaque quae poterit secundum Deum consolatione ipsius et aliorum aedificatione discedat. Ut vero in se ipsum prodigat aut facinoribus laxet habenas, is serio dirigendus erit, et ut Deo non semel commendetur, enixe curandum.

Quod si vel quia dimissionem hanc commertus fuisset, vel quia studia sua iam absolvisset, abire deberet, viaticum deberet, intelligat primo, et quidem antequam admittatur, hoc a seminario non esse praestandum. Quamobrem siquid pecuniae cum admittetur habuerit, eam profecto suo vel cui ille iniunget, servandam tum ad eum usum, tum ad aliquas suas necessitates tradet.

Neque enim quisquis alumnorum pecuniam retinere debebit, ne et ad luxum et ad gulam abutentes sibi, caeterisve sint detrimento. Sciant vero interim quidquid ii servandum daturi sint, id optima fide restitutum iri.

De conservandis, et augendis in omni genere virtutum iis, qui usque ad praefinitum tempus permanent in seminario.

Cum quaecunque ad virtutis et reliquarum rerum conservationem in iis qui permanent in seminario ad quatuor capita referri possint, vestium et librorum quos secum ferent, vel subinde coemerint, ad quas item attinet mundicies, et cultus honestus ac decens: corporis, cuius sanitas ad Dei gloriam exercitatione, laboribus moderatis, et sobrietate quanta satis est, procurari debet, animi qui virtutibus et litterarum studiis sedulo excolatur. Unionis animorum, ne qui Hungari sunt et non Transilvani, aut Scytuli, vel Germanicarum aut Saxonicarum civitatum, ac si qui alii ex Polonia, vel aliunde fuerint, invicem mordeantur aut is qui inter christianos omnes esse debet mutuus amor, ulla ratione ledatur propterea haec erunt accurate servanda, quae tamen fusius in iis regulis de quibus superius scriptum, explicabuntur.

Seminarii administri et qui vocantur officiales.

Licet ipsum seminarii clementem ostendet, maiore opus esse numero eorum qua (?) qui modo ipsius curae sunt adhibendi. Nunc tamen hi necessarii esse videntur: *Praefectus, Emptor, Ianitor, Cocus, Praefecti socius*, qui eo absente alumnos moderetur et in officio contineat et quidem ad reliqua, si quae opus fuerint paranda, aut ad inserviendum iis, qui mensae accumbent (ut hac quoque ratione discant inservire, atque ad omnia praesto esse) adhiberi poterunt vicissim alumni, sicuti et ad ea legenda quae divinam scripturam, historias aliaque pia (dum caeteri comedunt) attinent.

Porro his omnibus non solum regulae tradentur, quae aliorum seminariorum officialibus tradi solent, verum etiam curandum erit, ut eas statis temporibus perlegant, atque antequam ad ea officia adhibeantur, intelligant. Interea vero dum illae mittentur, exponet praefectus quae ad emptoris et caeterorum officia spectant, quae quidem magna ex parte sunt, qualibus in collegiis nostris uti cum eiusmodi hominibus solemus.

Praefectus et ipsius gubernatio.

Cum ii qui aliis exemplo, et animi moderatione ac sedulitate praelucere debeat invigilandum sit, ut se tanquam speculum omnium virtutum teneris istis plantis exhibeat, tum diligenter omnia nosse

curet, quae gubernationem seminarii attinent. Primum ut animarum, deinde corporum, postremo bonorum temporariorum vigilem curam habeat. Itaque expediet, ut futura prospiciat, quidve suis temporibus procurandum sit, id ut effici mandet, ipseque manum operi admoveat, quibus in rebus erit ab eo admovenda.

Ac quod ad se, eosque pertinebit, qui de Societate nostra pro tempore secum manebunt, sciat se debere in omnibus pendere a R^{do} P. rectore collegii Claudiopoli tamen in iis quae nostrae Societatis institutum attingunt.

In caeteris vero quae spectabunt ad gubernationem seminarii, habebit quidem eam facultatem quae observandis legibus et executioni mandandis iisdem intelligetur. At vero et consilium dicti rectoris potius quam aliorum sequetur, et illum in rebus alicuius non mediocri momenti semper consulat.

Neminem nostrorum aut invitabit, aut admittet ad seminarium nisi plane iubente R^{do} P. rectore si quis sua sponte venerit, admonebit fideliter eundem R. P. rectorem. Externos item alios haud haud facile admittet ad seminarium, omneque genus conviviorum difugiet, ut fideliter in pauperes pecunia impendatur.

Pecunia ipsa seminarii, donec aliud statuatur in collegio apud R^{dum} P. rectorem manebit ea in cista, quam propterea relinquo. Una autem clavis eiusdem cistae sive arcae apud R^{dum} P. rectorem, altera apud praefectum retinebitur.

At cum pecunia ad ordinarios usus et sumptus erit eximenda, scribetur eo in libro, qui semper in arca seu cista dicta manebit, cuius libri alterum similem apud se habere procurabit, ex quo rationes dati, et accepti superioribus suis reddere possit.

Sciat nec commodato, nec quovis alio praetextu pecuniam a Pontifice Maximo et a Ser^{mo} rege seminario addictam in collegii usum, neque in cuiuslibet alterius negotii, quantumlibet boni unquam esse convertendam, vel ne mutuo quidem accipiendam, idque sanctissime esse observandum. Nec vero R^{dum} P. rectorem neque procuratorem, nec adeo R^{dum} P. provincialem posse de ea nisi ad seminarii usum quidquam omnino statuere: idque tantum pro ea ratione, quae secundum mentem eius Sanctitatis et eius Maiestatis facultatem, aut mihi a R. P. Generali concessam vel declarata est, vel subinde declarabitur.

Curet ut emptor rationes ita distincte conscribat, ut singulis sex mensibus earum notitia possit haberi.

A rusticis potius quatenus in foro triticum vel alia emi curet, si inde viliori pretio coemi poterunt. Qua in re navus sit et prudens, mediaque interim disquirat ut hanc notitiam assequatur ut fidelis in domo Domini sit dispensator.

Ordinariam tantum domus unam ianuam habeat, cuius sit fidus ianitor et maiores rimas, siquae in interstitiis limitum fuerint asseribus obstruat, ne vel aliis in domum aditus vel domesticis alio exitus pateat.

Non aedificet quidquam in domo conducticia, sed tantum ea optari, vel effici curet, quae necessaria sunt, quaeque si emigrandum erit inde auferri possint.

Locum quique lectulo suo distinctum, et vel storeis, vel in gratela divisum habeat, ut honestati omni suus sit locus, occasio vero omnis

amoveatur, pua ne ipsos quidem oculos laedant. Sic enim Hungaricae avitae, puritatis laus iterum, Deo iuvante maximum in huius regni commodum reflorabit.

Librum habeat, in quo quidquam ad Dei gloriam acciderit, excipiatur, quod singulis annis erit tanquam *Annua epistola* perscribendum, et ad me mittendum, vel ei cui seminariorum cura pro tempore incumbet, ut et Summo Pontifici et Ser^{mo} regi atque Ill^{mo} principi fructus in bonis moribus et litterarum studiis constare possit. Si quid accesserit ad seminarii bona, id libro adscribatur, in quo rerum mobilium et immobilium distinctus catalogus sit.

Ad me singulis mensibus scribat, et quodcumque eius superiores iudicaverint, aut ipse necessarium esse existimaverit admodum R. P. Generali de ipsius quoque seminarii rebus.

Reliqua in eiusdem seminarii regulis, quae ut dixi mittentur, continebuntur, sed quod numerum alumnorum spectat, is per hos menses, quibus paranda erit aliqua suppellex, et aptanda nonnihil loca, aut tabulae suae cuique parvae tradendae, erit eiusmodi, ut aliqua summa restet in manibus, qua provisiones maiores effici possint, et aes alienum ne confletur. Jesus filius Dei vivi adsit suo operi. Amen.

Antonius: Possevinus de Societate Jesu.

(Eredeti másolata a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 15. B. kötete 177–181. l. Kiadta sok hibával Theiner 1855-ben „Annales ecclesiastici“ cz. m. III. k. 450–453. l.)

Megjegyzés. E nagybecsű iratot Possevino Olmützből, 1583 április 14-én irt levele e soraival küldte meg Báthory István királynak Lengyelországba: Mitto Regiae M^{ti} V^{rae} leges seminarii Claudiopolitani, quas de me quae-sierat minutiora quae aguntur in scholis, quae ne ad interiorem domesticam disciplinam retinendam pertinent, communia sunt cum reliquis seminariis, quae in legibus, quas condidi, visum haud est, inserere, ne ipsi quoque senatores Transilvaniae, aut alii hoc initio deterierentur si catholicae fidei confessionem exigi ab alumnis, aut aliquid aliud eiusmodi vidissent. Itaque permisi nostris ut sinerent id opus, paulo magis grandescere filiorumque in corda patrum animi converterentur, deinde illa sensim iusinuarentur, quae ad seminarii, atque adeo provinciarum finitimarum firmitatem sane spectant. (Eredeti másolata a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 15. B. kötete 186. l.)

16.

Kolozsvár, 1584 februárius 26.

P. Campani János Pál lengyelországi provinciális Bolognetti Albert massai püspök, bíboros, lengyelországi nuntiusnak.

Ihs M[aria.] Ill^{mo} et Rev^{mo} Monsignore.

Non potrei isprimere il gran contento che habbiam ricevuto tutti dalla promotione di V. S. Ill^{ma} a quel grado.¹ Però me la tacerò, ritenendo nel seno la consolatione presane per non l'aggravare in

¹ Vonatkozik arra, hogy XIII. Gergely pápa Bolognettit bíborossá nevezte ki.

tant' altre gratulationi che riceverà da ogni parte; in cui vece io con li miei ne habbiam reso iodi et sacrificii a Dio, et pregatone Sua Divina Maestà, che come le ne ha dato prima il talento, et il merito, che il grado, così le doni sempre accrescimento delle sue gratie et favori per impiegar l'uno et l'altro sempre all'essaltatione del suo santo nome, et di sua Santa Chiesa.

Doppo ch'io scrissi da Alba sul principio di questo mese, ho ricevuto una lettera di V. S. Ill^{ma} del primo di questo anno...²

Fornito c'hebbi i trattati miei c'ol Triumvirato³ assai felicemente, hora tutto di sono con li senatori di Colosvaro per occasione di trovar luogo al seminario, et quantunque io sia venuto sprovisto di lettere di favore da Sua Maestà, nondimeno con ragionare tre hore io nel senato di varie cose, che forsi non gli furonmai dette, et del Sommo Pontefice, et della setta loro, et hora quattro o cinque volte si sono congregati in collegio, desiderosi pure di fuggirla di non ci dar luogo proprio per fabricare il seminario, come la fugirono l'anno passato, con haver loro si comprato una casa, ma solo concessala in affitto per un anno al seminario, hor finalmente hieri doppo molte repliche si sono ridotti a promettere di fabricare in detta casa comprata, a spese loro, al valore di 300 talleri, perchè possa capire da 50 alunni per questi tre anni, mentre delle pensioni si fabbricherà il seminario, et quello che è stato il più, s'hanno finalmente lasciato tirare a consentire di lasciarsi comperare 4 o 5 case dirimpetto al collegio nostro, che s'haveranno per meno di quello che quell'una sola dell'anno passato; ma bisognerà far fabrica di nuovo, a tal che haveremo spatio proprio, et commodo, et buono per il seminario, et su gl'occhi del collegio; ma in più bel sito, per essere su la piazza della chiesa, con aria libera et meridionale davanti, et settentrionale a dietro. Dimani spero comperarne alcune, però già sta espugnato il senato, cosa che non mi promettevano li presidenti; et però si mostravano difficili al scriverne al senato, per non parere di violare li loro privilegi, li quali veramente sono grandi, non come dell'altre città; ma vanno al pari della nobiltà del regno. Ma come *chi la dura, la vince*, pur finalmente Dio gl'ha mosso il cuore, et oltre ciò con questo quotidiano commercio anche si vanno dimesticando con noi, per poi potere con più facilità aiutarli. Così anche là, Dio gratia, siamo liberati da quel Sassone che piantatosi nella scuola Ariana, portava grandissimo danno a questo collegio et seminario. Hora doppo d'haverli fatto una paterna ammonitione, doppo d'haver trattato più volte di lui co'i presidenti, n'ho curato un bando da tutto il regno, altrimenti stava per maritarsi qui et fermarsi in quella lettura; ma senza usarlo, nè divulgarlo, ha piaciuto a Dio di farlo fugire, sentendo che io tornavo da Albagiulia, acciò non havessimo occasione di violar ponto quella lenità di spirito tanto amica dell'instituto nostro. Dio di tutto sia lodato. Il dottor Marcello Squarzialupi⁴ s'ha ridotto a ottimo termino d'esser aiutato et di già comincia a far bene et lasciare alcun male; saria gran

² Rövidség okáért elhagytuk itt a tartományfőnök levelének két lapját, melyeken nem erdélyi dolgokról ír.

³ Azt a háromtagú tanácsot érti, melyre István király az ifjú Báthory Zsigmond nevelését bízta.

⁴ Ez a gyulafejevári udvar olasz orvosa.

merce, se V. S. Ill^{ma} lo racconciasse co'l Simonio,⁵ che poi ne spererei il compimento d'ogni bene, Ho scritto un' epistola al dottor Blandrata a requisitione del maiordomo maggior del principe; faccia Dio che operi almeno quanto oprò un'altra a quell'altro dottore Squarcialupi. Starò vedendo ciò che dirà o farà; ma temo non stia già abbandonato, pure: *dum spiro spero.*

Fra 8 o 10 giorni vorrei potermi spedire di qui per Varadino, dove però ho mandato avanti un padre, per la grande istanza che me n'ha fatto quella città, stando infermo quel padre, che v'era. Di li, ordinate le cose, vorrei andare al S^r Nicolo Bathori in Ecsed, per vedere se desidera da noi alcun servitio speciale. Già oltre le due scuole nel palazzo del principe n'ho aperto un'altra pubblica nella città d'Alba, dove tanti concorrono che il padre Lesio domanda un secondo maestro, et non hanno più che otto giorni che mandai quell' altro.

Menerò con meco da sette o otto giovini Ongari et Siculi, come lo ha desiderato il P. Possevino, per dar con quelli o numero, o principio al seminario di Vilna, se non è anchor cominciato; etc.⁶

Di Colosvaro, a' 26 di Febraro 1584.

Di V. S. Ill^{ma} et R^{ma} indegno servitore nel Signore

Gio: Paolo Campani mpr.

Külczime: All'Ill^{mo} et R^{mo} M^{re} [in] Christo colendissimo, il S^r cardinal [Bolognetto,] Legato Apostolico in Polonia. Cito, cito.

(Mindvégig sajátkezűleg irt eredetije a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 15. C. kötete 5–7. lapján.)

17.

Róma, 1583 februárius 5.

XIII. Gergely pápa bullája a kolozsvári seminarium részére igért 1200 tallérnyi évi segélyről.

Extractum ex bulla assignationis pensionis 1200 scutorum auri pro seminario Claudiopolitano per Gregorium XIII.

Motu igitur proprio, nostraque scientia in civitate Colosvariensi, quae inter alias eiusdem Transylvaniae civitates caput existit, unum collegium *seminarium* appellandum, etc. auctoritate apostolica tenore praesentium perpetuo erigimus, et instituimus; illudque sic erectum, curae, regimini, et administrationi pro tempore existentis rectori collegii eiusdem Societatis Colosvariensis, etc. subiicimus, etc. Insuper ipsi collegio per praesentes erecto pensionem annuam ab omni, et quocunque onere ordinario, et extraordinario, etc. etiam motu simili ac consistorialiter pro tempore impositis, liberam, immunem, et exemptam mille et ducentorum scutorum auri in auro, super omnibus, et quibuscunque pecuniis, et iuribus undecumque provenientibus, et proventuris officii datariatus nostri, et Romani pontificis pro tempore existentis; super quibus nos quidem diversas alias pensiones annuas ad quantitatem septem millium et

⁵ Ez a Simonio Simoní meg István király olasz orvosa volt.

⁶ A levél végét, mint tárgyunkra nem tartozót, szintén elhagytuk.

ducentorum, diversis aliis collegiis seu seminariis, et personis, ac etiam hodie unam aliam aliorum mille et ducentorum scutorum alteri huiusmodi collegio pro Rhutenis, et Moscovitis Vilnae in Lithuania a nobis pariter erecto, motu simili reservavimus, etiamsi super illis aliae pensiones annuae etiam Sanctae Romanae Ecclesiae cardinalibus, vel aliis personis, aut collegiis, et locis piis assignatae, ac cuiuscunque quantitatis et summae sint, eidem collegio per praesentes erecto, illiusque rectori, vel eius procuratori ad id ab eo speciale mandatum habenti, per dilectum filium nostrum, et pro tempore existentem datarium, eiusque depositarium singulis mensibus pro rata, eademque in principio cuiusque mensis, et ante alias omnes pensiones reservatas, et reservandas ad quindecim annos integros, a kalendis Aprilis proxime venturis numerandos, etiam successorum nostrorum, Romanorum pontificum temporibus, integre persolvendam, eidem auctoritate et tenore reservamus, constituimus et assignamus, etc.

Datum Romae, apud S. Petrum. Anno Incarnationis Dominicae Millesimo quingentesimo octuagesimo tertio.¹ Nonas Februarii. Pontificatus nostri anno undecimo.

Kivül, vatikáni kézzel: 1583 Kal. Aprilis.² Motus proprius pensionis assignatae seminario Claudiopolitano a Gregorio XIII. ad 15 annos. Col S^r cardinal San Giorgio.

(Possevino egy 1584-iki leveléhez csatolt egykorú hibás másolata a római vatikáni Borghese-levéltár III. 14. b. 1. kötete 259. lapján.)

Megjegyzés. A kolozsvári szeminárium részére biztosított pápai évjárdékot nyújtó bulla hiteles szövege ma már nincs meg még a vatikáni levéltárban sem, mivel XIII. Gergely u. n. *motu proprio* kiadott bullájának másolati könyvei hiányosak és hiányosak. Az itt bemutatott szöveg pedig csak első fogalmazványa a bullának, akkor keltezve, mikor Rómába első híre jött István király nemes szándékának, de alapítólevele még nem volt kiállítva. Az t. i. 1583 februárius 13-án kelt, megelőzve a pápa ajánlatát, melyet írásba foglalva nem is adhatott ki hamarabb, míg a királyi alapítólevél szövegét nem ismerte. Ennek másolata csupán hat hét múlva jutott Rómába, a miről Ptolomeo Galli b. államtitkár 1583 április 9-ikén ekként ír Possevino atyának: S'è havuta la patente regia, et visto in essa l'assignamento delli 1200 ducati Ungari per il collegio di Transilvania, per lo quale si stabiliranno quì ancora li 1200 scudi per 15 anni, quali N. S^{re} vuole, che di qua si contribuiscano alla medesima opera. (Eredeti fogalmazványa a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Germania“ 13. k. 54. l.) A bulla végleges kiállításának kelte tehát még ennél a levelénél is későbbi; de pontosan meg nem állapítható.

¹ A szövegben *secundo* olvasható, de e kézzelfogható másolási hibát helyreigazítja a datum kiegészítő sora, mely a pápa uralkodási évét 11-nek mondja, a mi tekintve, hogy XIII. Gergely 1572 május 13-ikán választott pápává, 1583-nak felel meg helyesen.

² Ez is hibásan volt 1582-nek írva, de még 1583-ra javítva sem jelzi a bulla végleges kiállításának keltét.

18.

Kolozsvár, 1587 deczember 8.

P. Wujek Jakab rektor Aquaviva generálisnak.

Iam quid hic nobiscum sit actum, R^{da} Paternitas V^{ra} breviter accipiat. In principio mensis Novembris celebrata sunt comitia Claudio-poli¹; quo tempore praemissa quadraginta horarum oratione, et aliis poenitentiis, facta est a nostris studiorum renovatio. Itaque exceptus est princeps orationibus et carminibus, tum in collegio a nostris, tum in seminario, tum in congregatione Beatae Virginis. Audivit comoediam *De Sancto rege Stephano* patrio; interfuit nostrorum disputationibus philosophicis et rhetoricis; nam theologicis *De Christi divinitate*, quas habuimus paratas, gubernator² non permisit, veritus aliquem tumultum adversariorum. Concionati etiam sunt nostri non solum ungarice, sed etiam latine in gratiam principis; et probarunt non esse idololatriam sanctos venerari et invocare, et eorum imagines et reliquias honorare; etc. Hisce actionibus nostrorum, ita commoti sunt animi etiam adversariorum, ut suos nobis filios certatim commendarent. Quidam haeticissimus, pene iudaeus, filium suum in seminarium nostrum commendavit, ut aliquando fungi legatione apud externos possit. Sed interea in comitiis omnem lapidem movebant Christi adversarii, ut nos e Transylvania pelleremur. Itaque suadebant modis omnibus idololatriam e regno esse tollendam (intelligunt autem per idololatriam nostram catholicam fidem,) nec aliud quidquam in comitiis agendum esse, priusquam de religione constiueretur; supplicaruntque principi totius regni nomine, ut nos tolleremur. Quod ubi non sunt consequuti (imposito eis a senatu, principis nomine, silentio) rursus tumultuari coeperunt, contententes, ut unus saltem ex nostris principi adesset; caeterum ut nostri neque scholas, nec templum haberent. Sed neque hoc obtinere potuerunt, Deo pugnante pro nobis per senatum, et nobis tacentibus. Nam etsi gubernator et totus senatus sit Calvinianus, et plerique eorum cuperent nostros hinc abesse, et principem optarent esse suae sectae, tamen propter politicas quasdam rationes, maxime ob regis Poloniae Stephani piaae memoriae³, et principis Christophori voluntatem, *etiam testamento expressam*, et ob manifestam utilitatem et honorem quem vident per Societatem invectum in Transylvaniam, etiam inviti coguntur Societatem defendere. Itaque iam pacem habebimus usque ad comitia generalia vel ad illud tempus, quo princeps ipse per se gubernare incipiet. Interea parabimus *apologiam* latine et ungarice, qua demonstrabimus: non esse idololatriam Christum ut Deum adorare, sanctos invocare, et illorum reliquias et imagines venerari; Christum in Sacramento vere praesentem adorare. Et rursus

¹ Ez itt egy kis emlékezésbeli tévedés, a mi onnan származott, hogy a kolozsvári országgyűlés 1587 október 28-ikán fejeződött be, de a rendek egy része még november elején is a városban tartózkodott.

² Kocsárdi Gálffy János kormányzó.

³ Már csak néhai Báthory István király, mivel 1586 deczember 12-én meghalt Grodno várában.

Rationes evulgabimus sub alicuius amici nostri nomine⁴, *cur Societas in Transylvania retinenda sit*.⁵ Tantummodo adiuvet nos R^{da} Paternitas V^{ra} suis et Societatis nostrae sanctis sacrificiis et orationibus.⁶

A levél élen: Ex litteris P. Jacobi Vagrovitii viceprovincialis Claudiopoli 8. Decembris 1587 ad P. Generalem Societatis Jesu.

(Egykorú másolata a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 33. k. 557/8 l.)

19.

Kolozsvár, 1595 november 2.

P. Wujek Jakab rektor P. Garcia Alabianusnak, a krakói jezsuita-missio főnökének.

Ser^{mus} princeps ad conflictum cum Sinano bassa ita se praeparavit, die 16. Octobris confessus est, et communicavit, arma sua priusquam indueret, a nuntio apostolico¹ benedici curavit, quibus indutus, publice antequam equum conscenderet, flexis genibus benedictionem petiit, in equo voce hilari militem ad fortiter pro Christi gloria dimicandum hortatus est. Dicebat etiam, se et catholicum et filium et servum catholicorum, et se sperare munitum armis spiritualibus a Deo certam victoriam. Cum ad primum pagum Valachiae tentorium Ser^{mi} principis extenderetur, statim ad illud ex alta, et vicina rupe, quam vulgo vocant *Lapidem regium*², praegrans aquila advolavit, atque in illo ita consedit, ut a nostris capta servetur in castris et datur tamquam bonum omen. Sed melius illud omen videtur, quod crebre et multe fiunt in castris confessiones, et multi ad fidem catholicam convertuntur. Praeterea apparuit noctu tamquam fax accensa in coelo, quam ut Ser^{mus} vidit, advocavit nuntium apostolicum et cum gaudio certum futurae signum victoriae interpretans illi demonstravit.

Decima octava die Octobris Ser^{mus} princeps victoriam insignem de Sinano bassa, et quod mirum est, sine ullo suorum sanguine ita reportavit. Nam cum Sinanus audisset Ser^{num} iam iam Tergovistum adventare, statim sibi suisque fuga consuluit, relicto praesidio Ali bassae Caramaniae, Michaeli olim vaivodae Valachiae, et iam Turcae in monasterio eiusdem civitatis, quod Sinanus ad formam arcis muniverat, in universum ad 4000 militum. Ser^{mus} autem mox potitus est impedimentis relictis in castris a Sinano, deinde plurimos Turcas statim coepit, qui cum ivissent, procul ad comneatum quaerendum et ignorassent fugam Sinani ad castra Sinani, tamquam ad propria, revertebantur. Tandem vero civitatem Tergovistum vi occupavit, et ipsam arcem die 18. Octobris, trucidatis omnibus Turcis, ac capto etiam manu ipsius Ser^{mi} ut quidam scribunt

⁴ Ez a nyomtatvány, sajuos, ma már teljesen ismeretlen.

⁵ Dúlt betűvel szedettük a kolozsvári jezsuiták e művenek czimét; ha ugyan szószerint ez volt.

⁶ Egy évre rá a jezsuitákat kitiltották Erdélyből, azért nincs 1595-ig semmi levelük!

¹ Ez Visconti Alfonz cerviai püspök volt, ki a fejedelmet havasalföldi hadjáratára elkísérte.

² A mai napig is *Királykö*-nek nevezett határszéli hágó.

bassa, et alii etiam beghii capti. In castris et in arce ingens commeatus inventus est, magna copia impedimentorum, pulveris et tormentorum. Sinanus fugit versus Buchorestum, traiecturus celeriter Danubium, nisi prius a nostris intercipiatur. Sed quod mirandum est, quingenti soli Transilvani iverant prius proelium per invia [ad loca] inter Danubium et Buchorestum, ubi plurimos Turcas occiderunt [et tria] millia Valachorum christianorum, qui ducebantur captivi, liberaverunt.

Secun[dum] . . . intelleximus Sinanum etiam Buchorestum insignem munitionem cum 31 . . . tormentis et aliis impedimentis prorsus reliquisse, et cum pe[r]iculo Danubii pontem cum suis copiis transiret, pontem ipsum ob multitudinem Turcarum fugentium praeruptum et ita plurimos Turcas a fluvio absorptos esse, ipsum autem Sinanum ad munitionem insulae vicinae confugisse, ubi nunc a Ser^{mo} principe oppugnatur. Faxit Deus, ut brevi plenam ex tam insigni hoste victoriam consequatur.

Kivül: Nova ex Transylvania, ex literis P. Jacobi Wujeki, ex Societate Jesu, Claudiopoli 2. Novembris 1595 datis ad P. Superiorem Sanctae Barbarae Cracoviae; quas ego vidi et legi.

(Egy mást kiegészítő két elrongyolt egykorú másolata a római Vallicelliana-könyvtár N. 16. köteté 243 és 247. l.)

20.

Kolozsvár, 1597 április 5.

P. Maior Péter rektor jóváhagyja Szilvási János gyalui katolikus lelkész könyvét.

Approbationes. Ego Petrus Maiorius Societatis Jesu viceprovincialis in Transylvania, vidi et diligenter perlegi, aliisque patribus theologis collegii nostri Claudiopolitani legendum et examinandum dedi librum egregii et eruditi d. Joannis Szilvási, concionatoris catholici, qui inscribitur: *Antiquitas et perpetua duratio fidei catholicae: seu tabulae testimoniorum ex sacris libris et sanctorum patrum scriptis, servata serie temporis petitorum, de octo magnis in fide controversiis, etc.* et nihil in eo invenimus quod non sit consonum fidei catholicae, apostolicae, romanae: immo futurum utilem iudicamus, si typis mandetur, in commune commodum.¹ In quorum fidem hoc scriptum dedi et manu propria subscripsi. Claudiopoli, 5. Aprilis 1597.

*Petrus Maiorius Societatis Jesu
viceprovincialis in Transylvania.*

(Szilvási János fenti cz. ritka munkája elején.)

³ A [zárjelben] közölt helyeket Carrillo leveléből adjuk; id. levelezése és iratai 168. lapjáról.

¹ Ez approbatio után Szilvási János a fejevári udvarban élő Visconti erdélyi nuntiussal is jóváhagyatta (1597 április 29-én) s csak azután nyomtathatta ki a kolozsvári Heltai-nyomdában.

21.

Kolozsvár, 1598 augusztus 25.

P. Pollaert Marcell atya P. Viller Bertalan ausztriai tartományfőnököknek.

Die 18. huius mensis Ser^{ma} domina nostra¹, praemissis oneribus, cum tota sua aula Alba Julia discessit, quam comitati sunt domini legati Caesariani²; R^{mus} episcopus Albensis,³ Mag^{cus} d. Christophorus Kereszturi; praeter hos ex praecipuis dominis nemo. Vulgares tamen aliquot ad quartam partem milliaris Suam Serenitatem honoris ergo comitati sunt. Domini legati cum R^{mo} episcopo ad integrum [millium⁴] hungaricum, in pagum Tövis dictum progressi sunt. Eodem vesperi pervenit Serenitas Sua cum sua aula Enyedinum. Sequenti die ad prandium Tordam, quo etiam iterum R^{mus} episcopus Albensis Suam Ser^{tem} assecutus est. Die tertia itineris nostri, qui fuit 20. mensis, pervenit Ser^{ma} hora 11. ante meridiem Claudiopolim. Senatores cum tribus curribus, aliquot equitibus et peditibus venerant Suae Ser^{ti} obviam, et quanta potuerunt maiestate in civitatem usque ad hospicium Suam Ser^{tem} deduxerunt.

Duodecim horis post accessit et Ser^{mus} princeps Sigismundus secum non habens amplius quam unicum famulum, et eum quem postilionem vocamus. Petit hic sibi aperiri portam⁵, habere se quod agat cum iudice.⁶ Porta aperitur. Recta vadit princeps ad domum iudicis, cum eo aliquamdu adhuc incognitus, ut fores sibi aperiat contendit. Quaerit iudex: *Quis sit?* Respondet: Aperiat ostium facile eum agniturem quis sit. Exoratus iudex in hoc, statim petit ut sit fidelis et recipiat ut principem Transylvaniae. Ait iudex, quam ad se attinet cupere Suae Ser^{ti} omne bonum, sed nihil posse absque senatu. Convocantur et primarii in domum iudicis, per quos tantum tota illa nocte effectum est, ut senatores iuramentum fidelitatis Suae Ser^{ti} praestiterint.

Sequenti mane hora 3 matutina cecinit tuba nostra ut cum Ser^{ma} domina nostra in itinere suscepto progredere mur. Post horam 4 ignara Ser^{ma} quod fieret, venit ad nostrum templum ut audiret sacrum, ac dein recta pergeret. Cocci officiales, et currus onerarii, exceptis iis quos *camerales* vocant, praecesserant pridie. Dum Ser^{ma} vadit ad templum, accedit in platea iudex, et interprete Rev^{mo} episcopo Albensi dicit Ser^{mae} adesse Ser^{num} Sigismundum, cupereque cum Sua Ser^{te} loqui. Haec tamen inexpectato nuncio ita attonita fuit, ut vix verba forma[re] potuerit; resumpto tamen animo respondit se esse in via; audito tamen sacro reddituram se domum, et audituram illum. Absoluto sacro priore (duobus enim quotidie interest) misit Ser^{ma} ad principem dominum comitem Thurianum,⁷ rogavitque ne aegre moram ferret. Postquam princeps intellexit Ser^{mam} rediisse, domum statim et ipse ex domo iudicis, stipatus parvis civitatis ministris cum domino comite et iudice ingres-

¹ Értendő Mária Christierna fejedelemasszony.

² Vonatkozik a tavasz óta Erdélyben élő császári biztosokra.

³ Naprági Demeter, a ki tavaly foglalta el fejevári püspöki székét.

⁴ Ez a szó tollban maradt.

⁵ Ekkor t. i. oppelni hercezségéből szökve érkezett haza váratlanul.

⁶ A kolozsvári főbíró ekkor Gellyén Imre volt.

⁷ Ez Della Torre Zsigmond gróf, a fejedelemasszony udvarmestere volt.

sus est hospicium Serenissimae. Aderam et ego⁸ et vidi principem indutum brevi veste hungarica lacera gestantem sub axilla brevem sclopetum seu pistolletum et framea accinctum; excoepus est a Ser^{ma} et humaniter, et familiariter. Paulo post curat vocari R^{mm} episcopum Albensem, qui etiam est regni cancellarius et dominum Christophorum⁹; et ab hoc quidem arcem Kővár, ab utroque autem iuramentum fidelitatis petit. Quod quia praestare noluerunt, iudici civitatis in liberam custodiam abducendi traditi sunt; ubi etiam num adhuc asservantur. Expeditis his circa horam 10 ante prandium, misit Ser^{mus} certos suos homines ad dominos legatos et regnicolas, hi laeti laetum nuncium acceperunt, et omnem fidem et operam promiserunt suo principi. Quod ut facilius crederetur et litteras ad Ser^{mm} dederunt, et eum quem ad legatos princeps miserat, duo praecipui proceres: magnifici domini Bochkay et Kornis¹⁰ magna cum pompa usque ad domum legatorum comitati sunt. Praesentesque fuerunt quando is et reditum Ser^{mi} principis et animum aperuit: Ser^{mm} principem videlicet multis et gravibus de causis in suum regnum rediisse, cupereque ut ipsi statim ad se Claudiopolim veniant. Legati Ser^{mo} principi nihil responderunt.

Sequenti die missus est alius cum mandato nomine utriusque principis Sigismundi et Mariae subscripto ut omnino huc veniant. Interim nomine regni insciis Ser^{mis} tres missi ad eosdem fuere ut et dicto huic mandato parerent. Promiserunt se venturos. Itaque illos hodie expectat Serenissimus. Deus omnia bene vertat. Ser^{mus} multo maiorem dilectionem erga Ser^{mam} ostendit quam unquam. Heri in festo Sancti Bartholomaei dedit Suae Ser^{ti} duo monilia, quorum alterum superiore anno Pragae emit 14,000 florenorum, alterum tribus millibus; aliaque non minoris praetii parata habet et heri valde sollicite materiam ad conficiendam vestem cui illa affigere vellent in civitate quaeri curavit. Haec certe bona sunt initia redintegrationis amoris.

Az irat élen: Ex litteris patris Marcelli Pollaert 25. Augusti [1598] datis Claudiopoli ad patrem Bartholomaeum Villerium.

(Egykorú másolata a római vatikáni levéltár *Particolari* osztálya I. k. 126. sz. a.)

22.

[Kolozsvár,] 1598 december 11.

P. Sulyok Ferencz kolozsvári magyar prédikátor adománya a kolozsvári jezsuita-collegiumnak.

Nos requisitores litterarum et literalium instrumentorum in sacristia sive conservatorio conventus monasterii Beatae Mariae Virginis de Colosmonstra repositarum et locatarum, ac quarumlibet judiciarum deliberationum, legitimorumque mandatorum Serenissimi domini principis Transsilvaniae executores.¹

⁸ Ez érdekes levél írója: Pollaert Marcell jezsuita, a fejedelemasszony udvari gyóntatója volt.

⁹ Értendő Kereszturi Kristóf kővári kapitány.

¹⁰ Bocskay István és Kornis Gáspár.

¹ E sorokat a konvent egy ugyanazon évi hiteles kiadványa elejéről pótoltuk, minthogy fogalmazványukban e bevezetést rövidség okáért így jelezték: Nos, etc.

Memoriae commendamus tenore praesentium, significantes quibus expedit universis. Quod Reverendus Pater Franciscus Sulyok² sacerdos et concianator Hungarus, Almae Societatis Jesu collegii Claudio-politani, coram nobis personaliter constitutus, sponte et libere vivaeque vocis suae oraculo, fassus est ac retulit in hunc modum. Quod postquam ipse Dei providentia primo in catholicae ecclesiae gremium, deinde specialiter in praefatae Societatis Jesu contubernium introductus ac receptus esset, omni studio, intensione et laboribus in hoc incubisset, ut suam gratitudinem, fidem et pietatem Deo in primis clementissimo, deinde ipsi Almae Societati probaret ac declararet, ita nunc quoque eodem studio ac divino zelo ductus, studeret pro suis viribus, utilitati et promotioni eiusdem Almae Societatis consulere, et vel hoc ipso devotionem piisque animum suum declarare, quod ex bonis et iuribus possessionariis paternis, partem aliquam eidem Almae Societati excindere conferre, ac perennali titulo donare vellet, videlicet totales et integras portiones suas possessionarias in possessionibus Bedech³ et Inaktelke⁴ vocatis, in comitatu Colosiensi existentibus habitas (quas quidem ex manibus egregii Joannis Sulyok, fratris sui germani natu minoris, mediante fassione eiusdem Joannis coram nobis requisitoribus facta, ad se recepisset) simul cum cunctis earundem⁵ utilitatibus et pertinentiis quibuslibet terris, scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis pascuis, campis foenetis, sylvis, nemoribus, virgultis, montibus, vallibus, vineis et vinearum promontoriis, aquis, fluviiis, rivis, rivulis aquarumque decursibus, piscinis piscaturis, molendinis et eorundem ac piscinarum locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocatis, ad easdem [possessiones]⁶ de iure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus, sub suis veris metis, et antiquis limitibus existentibus, prout coram nobis easdem portiones possessionarias cum praescriptis cunctis suis utilitatibus et pertinentiis, memoratae Almae Societatis Jesu collegii Claudio-politani dedit, donavit et contulit iure perpetuo et irrevocabiliter tenendas, possidendas, pariter et habendas⁷; harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante.⁸

Datae feria sexta proxima ante festum Beatae Luciae Virginis et Martyris. Anno Domini 1598.

(Fogalmazványa az Országos levéltárban, a kolozsmonostori collegium protocolumai 15. k. 127. l. A Hevenes-i-gyűjtemény már nem létező V. kötete 187. lapjáról vett másolata a M. Neinzeti Múzeum kézírattára 1280. Quart. Lat. 11. kötete 284/5. lapján.)

² Sulyok páter Kolozsvárt kezdett tanulmányait Bécsben fejezte be.

³ Olvasandó így: Bedecs; Kolozsvármegye bánfihunyadi járásában.

⁴ Nádamenti község Kolozsvár közelében.

⁵ Ennek szövege a kötet előbbi lapjain olvasható, maga mondván benne Sulyok János, hogy atyjuk halála óta birtokaikat maga kezelte s most bátyja kívánságára csinál osztást, átadván neki e két jószágot.

⁶ Tollban maradt a fogalmazványban.

⁷ Előbbi nyilatkozatában a *divizió* alkalmából Sulyok Imre kijelenté azonban, hogy ha: „ipsam Societatem Jesu (quod Deus clementer avertere dignetur) hoc regno emigrare vel exulare contigeret, tunc mox praescriptae portiones possessionarias, non ad manus alienas, sed ad proprias eiusdem Joannis Sulyok vel haeredum et successorum ipsius hoc casu devenire et devolvi debeant atque condescendant

⁸ Sulyok páter ez adományát Báthory Zsigmond 1599 februárius 25-én kelt levelében confirmálta s adta ki a páterek kívánságára „in formam privilegii“; szövegét ld. az idézett M. Nemz. Múzeumi kötet 285—288. l.

23.

Gyulafejervár, 1599 deczember 18.

Mihály havasalföldi vajda, császári helytartó a kolozsvári jezsuita-collegium érdekében.

Michaël Valachiae Transalpinae vaivoda, Sacrae Caesareae Regiae-que Maiestatis consiliarius per Transylvaniam locumtenens eiusdemque Cis-Transylvaniam ac ditionum partiumque ei subiectarum fines exercitus generalis capitaneus. Egregio Francisco Bánffy de Bonchida. Salutem et favorem.

Ex significatione Reverendorum patrum Societatis Jesu in collegio Claudiopolitano commorantium intelleximus te possessionis Mákó in comitatu Colosiensi existentis habitae tertiam saltem possidere et obtinere partem, nihilominus tamen nescitur quorum usus malis consiliis apertis templi et domus parochialis januis sacerdoteque catholico inde exturbato, haeticum concionatorem in antelatum templum immisisses et eum concionari in templo iuberis. Cum autem dicti patres ad templum illud possessionem Mákó maiorem se habeant proprietatem¹, curaque magis ipsis quam tibi incumbat, supplicaverunt nobis ut remoto inde haeretico concionatore, catholicum sacerdotem admitti curaremus, eundemque imposterum ibidem contra quoslibet violentes impedidores et turbatores defenderemus, et protegeremus. Proinde tibi harum serie sub poena gravissimae indignationis nostrae committimus et mandamus firmiter ut statim et absque omni ulteriori procrastinatione, intra duorum videlicet dierum spatium, extruso inde haeretico tuo concionatore, catholicum patrum Societatis Jesu sacerdotem admittere, inque officio suo libere, pacifice et citra quodlibet impedimentum procedere permittere et per vos, quorum interest, permitti facere nec imposterum eundem catholicum sacerdotem pro tempore constitutum ratione praevia (!) in persona rebus bonisque suis impedire, turbare, molestare, seu quovismodo damnificare praesumas, nec sis ausus modo aliquali. Secus nulla ratione facturus. Praesentibus perfectis, exhibenti restititis.

Datum Albae Juliae, die 19. mensis Decembris. Anno Domini 1599.

(A Hevenesi-gyűjtemény már nem létező V k. 184. lapjáról vett újabb másolata a M. N. Múzeum kéziratára 1280 *Quart. Lat. II.* jelzésű kötete 289—290. lapján.)

24.

Torda, 1601 deczember 3.

Báthory Zsigmond P. Major Péter kolozsvári jezsuita-rektornak és társainak.

Sigismundus Dei gratia Transilvaniae et Sacrae Romanae imperii princeps; etc.

Reverende in Christo pater, nobis charissime.

Nobis quidem rerum vicissitudinem admirantibus, acerrimus hic patriae casus, quo et provincia concussa tam graviter est, et nos ipsi

¹ Mákó birtokának ama részét, mely az 1594-ben kivégzett Kendy Sándorról szállott a kincstárra, a kolozsvári jezsuita-collegium Báthory Zsigmondtól Gyulafejevártt kelt 1597 április 24-iki adománylevelével kapta s azóta használta. (A fejedelem fenti keltű birtokba helyező iktató-rendeletét ld. ugyancsak az alább id. kötet 269—272. l.)

iactamur, eo videtur tristior quo magis atque totius reipublicae christianae rem agi sentimus, atque ab eo potissimum imperatore, cuius in nos gratitudinem paulo ante experti sumus benignissimam, et qui vicissim laborum, atque officiorum summo cum provinciae periculo a nobis praestitorum (palam toti mundo est) fructum coepit uberrimum, ac tam deploranda innocentissimae plebis devastatio, quomodo ab exercitu christianissimi, et clementissimi imperatoris proficisci possit, id vero nos reddit pene attonitos, qui si modum aliquem deprecandae tantae indignationis, ac praestandorum officiorum nostrorum inveniremus, cum profecto ambabus arriperemus; verum enimvero haec fuit fatalis omnipotentis Dei dispositio, qui quando ei visum fuerit, procul dubio imponet modum tot malis quotidie ingruentibus, quod ut pro sua divina bonitate quamprimum faciat, ego vobiscum RR. PP. divinam ipsius Maiestatem supplex veneror. Nunc, quoniam nobis fortuna animarum etiam consolationem invidit sublata sacerdotum copia, amanter a R. V^{ra} cupimus, mittat ad nos patrem Sulyok, qui nobis adsit; hoc multis nominibus negare nobis non potest, nam et paterna R. V^{rae} in nos affectio, et maiorum nostrorum erga Societatem merita, et nostra denique erga eandem obsequia vel invito extorquebunt. Quod si vero P. Sulyok propter infirmam valetudinem (neque eum ulla alia causa apud nos excusabit) venire non posset, mittat patrem Balthasarem.¹ Nos quoque nobiscum tenebimus, dabimus operam, ne quid ei desit. Interim nos piis Paternitatis V^{rae} orationibus commendantes, eandem bene valere optamus. Datum ex oppido nostro Thordensi, 3. Decembris. Anno 1601.

(A Hevenes-gyűjtemény már nem létező T.-T. kötete 301. lapjáról vett sajátkezű másolata gróf Kemény József „Apparatus epistolaris ad historiam Transilvaniae“ II. k. 559–560. lapján; az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában.)

Megjegyzés. E levél szélére Hevenes Gábor XVIII. századi jezsuita-író a következő sorokat jegyezte: Secunda die Decembris soluta est fucata obsidio Colosvariensis, hac litteras Sigismundus dedit Torda altera obsidionis solutae die ad patres Colosvarienses, ex quibus vafrum, et nequam eius ingenium perspicere potest.

25.

Kolozsvár, 1602 márczius 10.

P. Major Péter rektor Naprági Demeter erdélyi püspöknek.

Reverendissime domine in Christo observandissime. Pax Christi et humillima nostra obsequia, etc.

Per dominum Banhegyi¹ non debui obmittere salutationem R^{tiae} V^{rae} in Domino, ut intelligat me et omnes nostros esse et fore qui alias fuimus servi in Christo R^{mae} D. Vestrae. Gratulamur ipsi de nova

¹ Mi a vezetékneve e magyar nevű páternek, nem tudjuk.

¹ Ez a Bánhegyi János Naprági püspök *bejárója* volt s magát így nevezte leveleiben: Episcopi Transylvaniae familiaris.

dignitate et officio,² sed dolebimus si non rediret ad nos et oves suas; fiat tum voluntas Domini et quid fuerit commodius et honestius R^{mae} D. Vestrae. Non est opus ut ipsam rogem ad iuvandam pacem, ut concludatur cum Sua Caesarea M^{te} propter bonum totius reipublicae christianae, sublevationem huius miserae provinciae, et etiam ad commodum Suae Caesareae Maiestatis. Nos hic sumus incolumes. Ex populo multi moriuntur. Petrus Pinky est cum P. Sulyok prope Sakmar, bis volui illum mittere ad R^{mam} D. V^{ram}, sed non est visus consensus; R^{ma} D. V^{ra} videat quid de eo agendum sit, et offero obsequia nostra. Tres sunt Albae nostrae, et dominus Lucas aegrotus. Hic sumus 11, apud Ser^{mm} P. Antonius;³ duo Varadini, quos commendo R^{mae} Vestrae; duo prope Sakmar cum domino Prepostvári et domino Kereszturi,⁴ cum quibus est Pinky. Alii missi sunt in Austriam; si R^{ma} D. V^{ra} redeat, quaeso petat a R^{do} P. Alfonso⁵ det ipsi 12 aut 15 ex nostris, ut satis faciamus, sed post messem, iam enim non est unde alantur. Dominus conservet R^{mam} D. V^{ram}, et rogo si viderit R^{mm} P. Alfonso iubeat illi dici, me scripsisse per dominum Sennyei⁶ qui mittitur ad Suam Caesaream M^{tem}, et iam non liceat (!) quia d. Banhegyi festinat. Me cum omnibus nostris humiliter commendo R^{mae} D. Vestrae.

Claudiopoli, 10. Martii 1602.

Reverendissimae Dominationis Vestrae servus humilis in Christo

Petrus Maiorius Societatis Jesu mpr.

Külczime: Reverendissimo domino domino Demetrio Napragy electo episcopo Transilvaniae, etc. in Christo observandissimo.

(Sajátkezű eredetije a bécsi udvari- és államlevéltár *Hungarica* osztályában.)

26.

Gyulafejérvár, 1602 április 25.

Báthory Zsigmond fejedelem a kolozsvári jezsuita-collegiumnak.

Nos Sigismundus Dei gratia Transilvaniae et Sacri Romani imperii princeps, partium regii Hungariae dominus, aurei velleris eques, et Siculorum comes, etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis quod nos universas et quaslibet decimas possessionum Monostor, Bács, Kajántó, Tiburcz, Bogártelke, Jegenye, Mákó ac portionum possessionariarum in possessionibus Inaktelke et Bedecs vocatis in Colosiensi, item Borsa¹ et Keötelen in Dobocensi

² Arra vonatkozik, hogy ekkoriban kapta a pozsonyi prépostságot.

³ Ez Báthory Zsigmond új gyóntatója, a tudós P. Marietti Antal.

⁴ Itt Prepostvári Zsigmond és Keresztúri Kristóf fia értendő.

⁵ Vagyis Carrillo Alfonz, 1600 őszétől kezdve az ausztriai jezsuita-tartomány provincialisa.

⁶ Ez a katolikus Sennyei Pongrácz erdélyi tanácsúr.

¹ A Borsiban „supra templum iuxta fontem“ lévő üres telket a collegium lévai Nagy Ferencztől kapta 1602 márczius 20-án Kolozsvárt kelt adománylevelével. — Özv. Zakariás Jánosné, Pán Kata asszony borsai nemesi curiáját meg Maior Péter rector 1602 június végén vette meg a collegium részére 120 magyar forinton.

comitatibus existentium habitarum, R^{dorum} patrum Societatis Jesu collegii Claudiopolitani in perpetuum successivis temporibus eisdem in praedicti collegii rationem annuatim sine solutione arendae congerendis et accumulandis insuper eisdem patribus Societatis Jesu ex annuis proventibus decimarum huius regni nostri Transilvaniae annuatim in usum eiusdem collegii per arendatores nostros mille florenos hungaricales currentis et usualis monetae solvandos et pendendos, vigore aliarum litterarum nostrarum donationalium superinde confectarum et emanatarum, faventer dedimus et concessimus, imo damus et concedimus per praesentes. Quo circa vobis generoso Balthasari Szilvásy arendatori nostro decimarum Transilvaniensium et decimatoribus dictorum comitatum Colosiensis et Dobocensis, cunctis etiam aliis quorum interest, aut intererit, eorumque vicesgerentibus modernis et futuris pro tempore constituendis harum serie committimus et mandamus firmiter quatenus vos quoque a modo imposterum successivis uti praemissum est semper temporibus dictis patribus vel eorundem hominibus easdem decimas praescriptarum possessionum et portionum possessionariarum sine ulla arendae solutione in rationem annotati collegii annuatim congerere accumulare permittatis, insuper ex annuis proventibus decimarum nostrarum Transilvaniensium millenos etiam florenos in usum saepe dicti collegii persolvere et pendere modis omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restitutus.

Datum in civitate nostra Alba Julia, die 25. Aprilis. Anno Domini 1602.

(A Hevenesi-gyűjtemény már nem létező V. kötete 187. lapjáról vett másolata a M. Nemz. Múzeum kéziratára 1280 Quart. Lat. II. kötete 313—314. lapján.)

27.

Krakó, 1603 augusztus 15.

P. Argenti János erdélyi vice-provincialis hivatalos jelentése Aquaviva generálishoz a kolozsvári jezsuita-üldözésről.

Molto Reverendo in Christo Padre Generale. Pax Christi.

Con questa darò raguaglio alla Paternità Vostra del caso occorso nel collegio nostro di Claudiopoli, non si essendo potuto far prima per l'impossibilità di mandar lettere. Essendo Zechel Moisé con l'aiuto de' Turchi e Tartari intrato in Transilvania, et occupata la campagna, volendo ancora impatronirsi delle città, se ne venne alla volta di Claudiopoli,¹ et havendo a vista della città sollevato il campo, si trattò di accordo, et finalmente la città senz' aspettare assalto se li rese. Hor mentre ciò si trattava, un ministro Ariano predicò noi, eccitando il popolo con molte bugie e bestemmie a liberare (come lui diceva) la sua città dall' idolatri et idolatria, che tali chiamava noi et la religione cattolica, per il il culto delle sacra imagini, et essendo già concluso il negotio tra la città et il Moisé, li 8 di Giugno, giorno di domenica, il suddetto predicante di novo fece una gagliarda invettiva contro di noi, mostrando che quello era tempo opportuno. Onde essendo avvisato il P. Maiorio,

¹ E hivatalos jelentés egyes adatait magyarázó vonatkozásokat tanulmányunk megfelelő helyein részleteztük.

che il popolo era commosse, et che eravamo in pericolo, egli mandò al giudice della città², che è il supremo capo nel governo, per intendere chè rumore fosse quello che si spargeva, et pregarlo che avesse riguardo a quello che in ciò conveniva. Egli rispose, che non vi era altro che ciancie de' ministri, de' quali come di huomini loquaci non si dovea far conto alcuno, et che anco contra di lui nelle prediche havevano tumultuato per impedire il trattato di accordo di Moisè.

Il giorno seguente, che fu alli 9, fu avvisato di novo detto padre, che cresceva il pericolo non solo di essere mandati via, ma anco di essere ammazzati; ma dall' altre parte fu assicurato in nome d' alcuni senatori che non vi era pericolo, et che il popolo non havrebbe fatto cosa alcuna senza il consenso del senato; quale però non havrebbe acconsentito, anzi che essendo li ministri stati in senato, erano stati reiitti; solo avvisavano che i nostri in quel tempo non uscissero di collegio, per non dare all' avversarii occasione di qualche insolenza. In questo istesso giorno alli 9 di Giugno, secondo l' accordo fatto, dovea uscire dalla città il presidio di 330 soldati Germani lasciatovi dal S^r Bocs-kay per difesa; con l' occasione della quale uscita il popolo prese l' arme in mano con pretesto di provvedere che quei soldati non facessero qualche inconveniente. Uscito dunque il presidio per ordine del senato, il popolo si ritirò nella piazza della città, con commissione di non deporre l' armi sin che dall' istesso senato non ne fosse data licenza. Ivi venuti li ministri predicanti, et maestri di scuola con li suoi scolari, si fecero essi scolari del popolo, et se ne vennero circa le 20 hore verso il collegio, et fatte come tre squadre *simul et semel* assalorino la chiesa, il collegio et il seminario, ove erano le scuole, et ciò in tanti gridi et strepiti di archibugiate et di altri instrumenti che parevano un essercito di furie infernali. Et a' primi gridi io et il P. Maiorio, che havevamo le camere vicino al choro, subito vi andassimo, et per raccomandarsi a Dio, et perchè in chiesa si sentiva il maggiore strepito, trovammo che già gettate a terra le porte della chiesa, con securi spezzavano li altari, et rovinavano ogni cosa. Fatta un poco di oratione, uscissimo, et egli andò per un corridore eti o per un altro, raccogliendo tutti li nostri, acciò tutti fossimo insieme perchè tutti pensassimo all' hora haver a morire. Egli havendo visitato dui infermi che erano da quella parte, si incontrò ne li nemici, da quelli fu ferito in testa, se bene per gratia di Dio la ferita fu leggera. A un sacerdote secolare, che soleva stare ne' nostri villagi, et all' hora per la guerra si era ritirato nella città, volendo soccorrere detto padre, fu data con una di queste secure, che questi usavano per armi, una così gran sfianchata, que per molto tempo se ne risentirà, accompagnando colui col colpo con questa bestemmia: *Aiutati hora il tuo Christo, se può.* Piacque al Signore che il P. Maiorio uscisse dalle mani di coloro, et capitasse in mano di un capitano della città, amico suo, che con i suoi soldati lo salvò, et custodì. Gli infermi, uno ch' è il P. Thomaso Domani³, già lungo tempo contratto, fu da persone conoscenti transferito in casa di un cittadino, dove stette alcuni giorni, ma poi minacciando li Claudiopolitani di ammazzarlo, fu portato

² Gellyén Imre volt a város főbirája.

³ Az egykorú másoló hibájából így írva: Bornani.

in Monostor, villa nostra. L'altro che è Giorgio⁴, fu battuto, strascinato, et anco con una accetta traffitta una mano; finalmente fu ancor egli portato via, et alcuni amici lo raccolsero, et lo tennero in secreto et stava meglio. Il fratello Manuel Neri, sacrestano et infermero, incontrato non discosto dalla camera dell'infermi con archibugiata nel petto e con ferite in testa fu ammazzato. Si è inteso da chi fu presente, che dimandando prima la vita, et poi intendendo che la causa era per la religione cattolica, egli disse, *se è per la fede, moro volentieri*, et così *se obtulit*; e non è meraviglia che Iddio gli facesse questo favore, perchè era religioso, (per quanto io in pochi giorni ho potuto conoscere,) di singular virtù. Il giorno seguente, essendo ancora insepolto, alcuni scolari nostri sopra di lui fecero un bel dialogo, concludendo tra di loro, che essendo morto per la fede esso martire anco era in cielo, et così per divotione presero de' particelle de' vestimenti per reliquia.

Io, per ritornare a me, non hebbi impedimento per la parte per la quale andai; onde convocati gli altri che erano in collegio, ci ritirassimo in loco remoto, dove tutti hebbero comodità di confessarsi et animarsi l'un l'altro a spargere il sangue per amor di Christo, et altri: ringraziare la Divina Maestà, che si fosse degnata darci quella occasione che tante volte havevamo dimandata di patir per amor suo. Da quel luoco si vedeva quello che si faceva in chiesa, che altro non era che il fracassar ogni cosa, in modo che i stessi banche erano fatti in minutissime parti; versarono il Santissimo Sacramento in terra et lo conculcarono con piedi, decollarono una statua della Beatissima Vergine, che era sopra un altare, spararono archibugiate ad imagini de' santi, et con diaboliche lingue gridavano: *A voi santi, defendetevi santi*; et sentivamo da una parte lo strepito horrendo nel collegio, et dall'altra nel seminario. Nel collegio entravano nelle camere, fracassavano ogni cosa, letti, casse, fornaci, porte, finestre, robbano tutto, et facevano mille indecenze. La libreria che era bellissima, et maggiore di quello che io mi havrei creduto, parte fu abruggiata, parte butata in un pozzo, parte lacerata, parte rubbata. Nel seminario facevano l'istesso, et tre nostri maestri che erano in scuola, furono dalla divina providenza miracolosamente salvati. L'avidità, come credo, della preda, et la brama di distruggere in mano ogni cosa, li trattenne in modo che non giunsero dove eravamo undeci insieme, se bene il loco era manifesto et aperto; et sempre cresceva il numero, et la furia delli heretici. Finalmente dopo un gran pezzo venne un senatore mandato dal senato con ordine di frenar il popolo, che non facesse dispiacere alle persone, et questo insieme con li ministri Ariani ci condusse fuor del collegio, per la calca del popolo, et ci accompagnarono per le principali strade et piazze quasi in trionfo alla porta della città, dove a pena permisero che si ponesse un poco di *chiara d'ovo* sopra la ferita del P. Maiorio.

Nel principio dell' assalto cominciò a piovere, ma poi quasi cessata la pioggia, nel uscire noi del collegio rinforzò, che per le strade correvano come fiumi de acqua, et nondimeno non permisero che niuno pigliasse cosa alcuna, se bene alcuni non haveano niente

⁴ Alegambe és Nádasi „Mortes illustres et gesta eorum de Societate Jesu“ cz. műve (Róma, 1657.) 246. l. szerint vezetéknéve Bartolich volt.

in testa, et quasi tutti in sottana; et un sacerdote che con certi dolori giaceva in letto, a pena hebbe tempo di coprirsi con una veste, et così scalzo se ne venne sino alla porta, dove alcuni suoi parenti lo vestirono al meglio che si puotè. Nel andare un ministro pregava un nostro padre, che in quel tempo predicava in nostra chiesa, che restasse con esso, et li prometteva molte cose; al che egli rispose, che se avesse havute cento anime, nè manco una glie ne havrebbe lasciata.

Alla porta della città trovammo un nobile cattolico, che entrava nella città, quale ci volse condurre a casa sua; ma quel ministro principale disse, che era decreto del senato, che subito uscissimo dalla città. Era all' hora la porta grande chiusa, et solo si apriva un portello, et fuori erano molti Turchi, et altri dell' essercito di Moisè, che volevano entrare, di modo che essendo il luogo strettissimo et angustissimo, quei cavalli che volevano entrare parte per la pioggia, parte perchè ogni uno voleva essere il primo ad entrare, con tanta rabbia impedivano il passo, che noi essendo a piedi, non potevamo penetrare senza essere calpestati da' cavalli; all' hora cominciarono i ministri a dire che essi non potevano contenere più il furore del popolo, che ci voleva amazzare, et che però uscissimo presto; dall' altra parte, oltre la difficoltà suddetta, altri dicevano: *Et dove volete andare, ogni cosa è piena di Tartari, i quali al suo solito vi inghiotiranno.* Ma Dio non ci abbandonò, perchè aperto il portello per noi, li stessi Turchi si ritirarono, et si restrinsero tanto con cavalli, in atto di rispetto et di riverenza, che havessimo loco da uscire. Usciti che faremo? Dove andremo? Ogni cosa ad intorno è abrugiato, et non habbiamo guida. Ecco un nobil cattolico che veniva alla città, il quale volentieri con noi ritornò indietro, et ci condusse al campo, dove erano due de' nostri padri per certi negotii, et molti cattolici amici; promise un servitore che ci venisse incontro con carri, ci furno per strada dati alcuni cavalli per i più deboli; trovammo un Turco solo in un carro, che ci pregò ad ascendere seco; asciesero quattro o cinque, sin che incontrammo quelli che venivano per noi, et così andassimo al campo che era discosto una bona legha Ungara, condotti dal figliuolo di un che fu principale nel mandar i nostri padri fuori de Transilvania in altri tempi.⁵

Moisè mostrò dispiacere e giurò, che non era consapevole di questo fatto. Il giorno seguente invitò a cena il P. Maiorio, et me; si condolse, promise molto, ma in altro tempo, perchè al presente bisognava cedere. Molti non lo credevano. Scrisse alla città che le nostre robbe si depositassero in sicuro, et si mandassero i nostri carri et cavalli. La città li rescrisse, che era stata furia del popolo, senza consenso del senato, et che quello che era stato morto non era religioso della Compagnia, ma soldato Germano, che era restato tra noi, et che era vestito da secolare, et che havendo voluto con arme difendersi, era stato amazzato; et mandò un carro con sei nostri cavalli.

Fra tanto seguì la furia del popolo giorno et notte a guastare et rubbare grano et vino, mobile, sacrestia, et ogni cosa, et cominciorno a distruggere il seminario et il collegio, et finalmente la chiesa, che era la più bella in tutta Transilvania, dicendo che *Chi non vuole che*

⁵ Ez itt a jezsuiták 1588-iki kiűzetésére vonatkozik.

le rondini ritornino, destruggi il nido; et che se la provincia ritornerà in mano del S^r Bocskay essi andaranno al Turco. Et dopo un mese ancora infuriarono, et già ogni cosa era distrutta sino alli fundamenti, et portati via tutti li legnami, pietre, et ogni altra cosa; et si intese che in un giorno nel gettare a terra la chiesa 14 homini erano restati oppressi et morti, et altri in altri giorni, et tra loro ancora dopo di essersi imbroicati, fatti molti inconvenienti.

Stessimo nel campo 10 o 11 giorni, nel qual tempo da luoco sicuro fuomo avisati che li Claudiopolitani erano pentiti di non ci haverci ammazzati tutti et che tramavano di farlo, et che però ci levassimo dal campo. Finalmente Moisè pregato ci diede comitiva che ci accompagnò ad una fortezza di un nobile cattolico;⁶ et perchè intese che volevamo dividerci et anco alcuni andare in Polonia, egli con bel modo lo proibì, mostrando li pericoli, e dicendo che a suo tempo haverebbe dato guida; et poi s'intese che non voleva in modo alcuno che la fama di questo fatto penetrasse in questo regno, et venisse all' orecchio di questo rè.⁷

In questa fortezza ci trovammo 18 de' nostri con qualche provisione di vivere havuta da quel nobile; ma in gran pericolo, perchè tutta la fortezza era heretica, et un ministro cominciò ad eccitare la gente contro di noi, fingendo le più infami et le più vergognose cose contro di noi. Li signori erano nel campo, le moglie erano heretiche, già li animi si sollevavano, et non havevamo aiuto alcuno humano in tempo che per la guerra era lecito fare ad ogni uno quello che voleva; et perchè la fortezza era piena di donne concorse di altri luoghi per sicurezza, noi stavamo fuori sopra alcune stalle nelle stanze de' servitori aperte et disposte ad ogni uno giorno et notte, qui non potevamo stare tutti longo tempo, perchè non havendo il modo, partire era mortale perchè ogni cosa era piena di latroni, et contra il volere di Moisè, et mancavano le cose necessarie per il viaggio. Finalmente con bona occasione ci mandorno 4 nella Siculia, in una parte dove sono tutti cattolici, et 14 restorno, et sette partirno per Polonia. Era difficile il giudicare qual fosse men pericoloso, o il restare, o l'andare. Il P. Maiorio giudicò, che fosse meglio che egli restasse con li padri Ungheri più vecchi, et io con gli altri più giovani, et gli Italiani partissero; et passando per la Siculia presi uno di quei padri che erano ivi, et così fossimo otto: P. Stefano Szalai, P. Bernardo Brigante, Stefano More, Daniele Vasarhelino,⁸ Tomaso Lucido, Simon Dinelli, Ambrogio et io.

Partimmo alli 12 di Luglio, et alli 12 di Agosto giunsimo in Cracovia.⁹ Il viaggio era stato lungo, perchè ci è bisognato fare un

⁶ Ez a Bogáthyak görgényi vára volt.

⁷ Értendő III. Zsigmond lengyel király.

⁸ Az egykorú másoló ezt így írta hibásau, olaszosan: Vanatolino.

⁹ Hogy Argentí atya jelentése mennyire pontos, azt megerősíti Claudio Rangone püspök, lengyelországi nuntius 1603 augusztus 16-ikán Krakóban írt tudósítása, melyben az odaérkezett kolozsvári jezsuitákról a következőket jelenti: Il Superiore dei Gesuiti che era in Cladiopoli quando v'entrò Sechel Mose et fu scacciato con gl' altri, è capitato quattro giorni sono qui, et racconta grandissime crudeltà usate alli padri da quei Ariani, non tanto contro le persone loro et robba, quanto contro la chiesa stessa et fabriche, che hanno tutte sino a terra distrutte; etc. (Eredetiye a római vatikáni Borghese-levéltár III. 90. a. jelzésű lapszámzatlan kötetében.)

gran circuito, et dovendo venire verso l'occidente, pigliammo la strada verso l'oriente; è stato difficile perchè più giorni ci è bisognato essere nelle selve et monti asprissimi, et giorno et notte è stato pericoloso, perchè nella Sicularia ci trovammo in un villaggio apestado, dove alcuni morivano ogni giorno di peste, et noi non ci potessimo partire da quel luogo se non il terzo giorno; et anche perchè alle volte su le strade per le selve habbiamo trovato le teste delli houmini et cadaveri, segno di assassinamenti. Il Signore però ci condusse fuori di Transilvania, et entrando nella Moldavia, et fra quelli barbari Valacchi non mancorno pericoli. Facessimo riverenza a quel principe Geremia¹⁰ nella città di Sochava, dove egli si ritrovava, ci diede publica audienza, et ci si mostrò tutto amorevole, ringratiandoci della visita, compatendo alle miserie, offerendo ogni aiuto, et esecrando l'impietà dell'Ariani, et commovendosi grandemente con tutta la corte quando io li ennarai le cose fatte in chiesa contro il Signore, la Madonna, et i Santi, perchè questa gente scismattica è devota dell'imagini, et egli sopra la sua testa ne havea due picciole dorate, et i tempj suoi di pietra in quella città sono dentro e fuora coperti di imagini, che non vi è un palmo di voto. Deceva che manco appresso i Turchi si trova che mai habbino fatte cose tali contra sacerdoti, e contra le chiese, et che però Iddio non lascierebbe impunito molto tempo così gran peccato, et allegava esempi di altre cose simili. Havendoci poi visti così mal vestiti, ordinò che si comprasse panno per vestirci, ma non ne trovò di negro, perchè in quelle parti il negro non si usa. Ci fermassimo ivi qualche giorno, et poi partissimo aiutati di viatico da quel principe, che anco ci havea dato danari per il vitto di quei giorni che vissimo ivi. Fossimo anco aiutati d'alcuni Polacchi che ci mostrorno il core con danari et con darci un gran carro che capiva tutti, i cavalli, compagnia et provisione per la strada, per la quale non si trovava ne anche luogo da stare la notte al coperto. Et così fossimo condotti in tre giorni fuori di Moldavia, et entrassimo nella Podolia, provincia di questo regno di Polonia; et entrati nella principallissima città Kamenez, vi trovassimo il vescovo conosciuto da V. P^{ta} in Roma,¹¹ il quale ci ricevè come padre; et il giorno seguente ci condusse ad una sua fortezza, dove ci diede carri, cavalli, vesti et homini che ci accompagnassero sino al Leopoli,¹² lontano 4 giornate, dove trovammo li nostri padri, che ci raccolsero con quella carità che in simili occasioni è propria della Compagnia. Ivi lasciato il fratello Simone Dinello, che si era amalato per strada, con il P. Bernardino Brigante per compagno, se ne venimmo a Heroslavia,¹³ dove è il collegio, ed indi a Cracovia, aiutati di viatico da un canonico di Leopoli.

Hoggi giorno della B^{ma} V^{ne} Assunta ho havuto audienza dal rè, il quale con segni di molta pietà et commotione havea inteso il caso; ci ricevè benignissimamente, promise ogni protettione, et ha ordinato che ci sia dato viatico; visitammo poi il figliuolo di 8 anni¹⁴, che è il più

¹⁰ Mogila Jeremiás moldvai vajda.

¹¹ A kamenyeczi lengyel püspök ekkor Wolucki Pál volt.

¹² A magyaros Ilyvó (Lemberg) olaszos neve.

¹³ Lengyel neve: Jaroslaw.

¹⁴ Ez a lengyel trónörökös, a későbbi király.

bell' angetto che mai habbia veduto. Di qui mandai li nostri tre padri Ungheri in Austria, li due sono a Leopoli, Ambrosio haveva che fare in questa bella et real chiesa che si fabrica, Tomaso vedrò che questo provinciale¹⁵ lo ritenghi, et andarò a ritrovarlo a Calessio,¹⁶ dove si fa la congregatione provinciale, et ritornerò poi a Cracovia per aspettare quello che da V. P^{ia} mi sarà ordinato.

Questo è quanto posso dire a V. P^{ia} in questo fatto, aggiungendo che è certissimo che il senato di Claudiopoli, non tutti, ma i più principali, diedero alli ministri Ariani et calore al popolo, (lo dichiara quel senatore che ci cavò di collegio) la permissione che ogni cosa fosse destrutta, et non havere voluto che noi habiamo cosa alcuna; se bene Moisè diede autorità a due nobili, quali come commissarii nostri trattorno le cose nostre, quali pure si intese che havevan salvati qualche cosa, massime certi paramenti pretiosi donati dal principe Sigismondo alla nostra sacrestia. Che poi Moisè ne avesse parte, io lo credo, perchè altrimenti haverebbe almeno quando entrò in Claudiopoli due o tre giorni dopo la nostra uscita, impedita tanta ruina. Si crede che fosse con devensione secreta quando la città si diede, che egli promettesse, ma si nascondeva per rispetto de' nobili cattolici. Mezzano dell'accordo fu un pessimo heretico inimico della religione cattolica, et tutto il senato di Claudiopoli è Ariano. Ma già Dio ha cominciato la vendetta, [perchè] in Moldavia intesi di certo che Moisè era profligato da Radul, vaivoda della Valachia, che andava in aiuto del S^r Bocskay, et vennero homini dal campo, et ambasciatori a quel principe, che l'attestavano, anzi alcuni dicevano di haverlo veduto in prigione, et che era stato amazzato,¹⁷ se bene qui si dice che fugè et riparò l'essercito. Qui anche si dice che è entrato il S^r Bocskay nella provincia, et andando verso Claudiopoli, la città si voleva dare, ma che egli non la voleva a patti, altrimenti tutta questa provincia è dissertata dalla maggior parte della nobiltà, che tutta era con Moisè, è morta oppressa; tutti i villaggi, eccettuata una poca parte, sono abrugiati, tutti i lavoratori in numero grande condotti via da' Tartari; la guerra, la fame, la peste dell'anno passato, quella che comincia adesso, et simili altre miserie hanno guasto il tutto; le crudeltà usate da' soldati et Tartari sono incredibili, et le cose che si vedono paiono sogni. Io ho veduto le persone levare con detti la carne a' cadaveri de' cavalli, et levare il sangue; in Enyedino un rustico vinto dalla fame amazzò la sorella, et cotta la carne, parte ne consumò egli, parte vendè in piazza; ma poi scopertosi il fatto fu squartato, et posti i quarti nei quartieri della città.¹⁸ Nè devono queste cose causare maraviglia, perchè havendo quella provincia bandito Iddio da se, ha bandito Iddio da lei ogni bene et fatta soggetta a ogni male.

La P^{ia} V. habbi per raccomandato, et faccia raccomandare al Signore quelle povere genti, et i nostri padri, che restano fra di loro;

¹⁵ A lengyelországi jezsuita-provincia tartományfőnöke ekkoriban: P. Strinerius Decius volt.

¹⁶ A lengyel Kalisz latinus neve.

¹⁷ Ez igaz volt, mert Székely Mózeset tényleg a havasalföldi vajda harcossai ölték meg az 1603 július 17-iki brassó-melletti csatában.

¹⁸ Ezt Szamosközy is följegyezte, munkái IV. k. 176. l.

io con li miei compagni domandiamo a V. P^{ta} la santa sua paterna benedittione, et ci raccomandiamo alle sue sante orationi et sacrificii.

Di Cracovia, il giorno dell'Assunzione al cielo della B^{ma} Vergine 1603.

Di V. P^{ta} humilissimo servo nel Signore

Giovanni Argenti.

Az irat élén: Breve relatione nel successo intorno ad alcuni cattolici religiosi, tentato dalli heretici Ariani in Claudiopoli l'anno 1603.

(Egykorú másolata a római Vallicelliana-könyvtár L. 22. kötete 200/4. l.)

Megjegyzés. E rendkívül érdekes és színes leírás oly hatást keltett Olaszországban, hogy egy élelmes bresciai nyomdász hozzájutván másolatához, rögtön kinyomatta ily czímen:

Copia d'una lettera del R. P. Gio: Argenta della Compagnia di Giesù al molto Reverendo D. Claudio Aquaviva, Preposito Generale della medesima Compagnia. Delle insolenze delli Heretici Arriani, fatte nella Chiesa et Collegio di detti Padri in Claudiopoli di Transilvania, et come Iddio ha cominciato a castigarli.

In Brescia, per li Figliuoli di Vincenzo Sabbio, 1603. Con licenza de' Superiori.

Ezt a 8-r. 14 lapnyi nyomtatványt *Sommervogel* jezsuita-lexiconon említi, de ma már nincs meg sehol; sem a római jezsuita-collegium nagy könyvtárában, sem a bresciai könyvtárban; s nem ismeretes még könyvészeti munkákból sem.

Dr. Veress Endre.

IRODALOM.

Válasz Imre Sándor birálatára.

Imre Sándor az Erdélyi Múzeum 299—314 lapjain részletes bírálatot irt A népoktatás története Magyarországon 1540-ig czimű munkámról. Birálatának főbb pontjaira az igazság érdekében következőleg válaszolok.

1. Imre Sándor érthetetlennek tartja, hogy a Magyar Tudományos Akadémia a pályakérdés határkövéül az 1540-ik évet tűzte ki, mert nézete szerint *1540 sem a művelődéstörténetben, sem a nevelés történetében nem jelent forduló pontot.*

Ezen felfogással szemben megjegyzem, hogy az 1540-ik évnek, mint határpontnak, a magyar nemzet történetében — éppen magyar szempontból — van jogosultsága; mert a nemzeti királyság ezen évvel ér véget s ezzel a magyar nemzet története forduló pontra jutott. 1541-ben a török hódoltság megkezdődik, Magyarország három darabra törik és az önálló erdélyi fejedelemség megalakul.

2. Helyteleníti Imre Sándor, hogy a Magyar Tudományos Akadémia *az elemi vagy népoktatás s nem a közoktatás történetének* megírását tűzte ki pályatételül. (Erdélyi Múzeum 299—301. l.)

Kétségtelen, hogy ilyen pályakérdésre: *Adassék elő a közoktatás története Magyarországon 1541-ig*, olyan mű lehetne a felelet, mely a magyar nemzet egész közoktatásügyét, tehát a falusi és városi iskolák s az udvari és magánoktatás történetén kívül még a székesegyházi és kolostori iskolák, sőt még az egyetemek történetét is felöleli. Ilyen munkában a nemzet szellemi életének alakulása és fejlődése minden vonatkozásában feltárulna. De szakembernek nem szabad felednie, hogy ez a feladat legalább tíz esztendő munkát követelne. S mivel a Magyar Tudományos Akadémiának megvan a maga ügyrendje, mely a pályázati időt néhány évben állapítja meg, helyesen jár el a Magyar Tudományos Akadémia, midőn a kítűzendő tételeket az időhöz viszonyítva szabja meg s így módot nyújt az egyes kérdések megfajtására.

S a jelen esetben sem gáncsolható a Magyar Tudományos Akadémia azért, mert ezt a pályakérdést tűzte ki: *Adassék elő az elemi vagy népoktatás története Magyarországon 1540-ig*. Mert ha már nem az egész közoktatás köréről van szó, akkor van jogosultsága azon felfogásnak, mely az elsősorban világiak nevelésével foglalkozó, vagyis a falusi és városi iskolák történetét a székesegyházi és kolostori iskolákétól elkülönítve tekinti. Hiszen a falusi és városi iskolának megvolt a maga külön élete, czélja és működése; tehát a története is vizsgálható külön.

Éppen ezért fogtam fel én is a pályakérdést úgy, hogy tulajdonképpen a falusi és városi iskolák történetének megírása a feladatom. Kiegészítésül fölvettem művembe még az udvari és magánoktatást is, mely vilá-

giakra nézve az iskola munkájának helyettesítésére szolgált. Említettem munkámban (21—22. l.), hogy világiak a kolostori és székesegyházi (káptalani) iskolákba is jártak; de ezek elsősorban mégis papi iskolák voltak, vagyis leginkább papok kiművelésére szolgáltak. S éppen ezért kapcsoltam ki művem keretéből a székesegyházi (káptalani) és kolostori iskolákat. A dolog természetéből következőleg tudtam ugyan és már tíz évvel ezelőtt megírtam, hogy elemi oktatás ezen iskolákban is volt, de azért inkább mellőztem kezdő fokon végbemenő munkálkodásuk ismertetését, mintsem hogy térdben vágjam el őket vagy pedig az elemi oktatás fogalmi körébe éppenséggel be nem illeszthető — mert felsőbbrendű — tevékenységüket is tárgyaljam.

3. Imre Sándor szerint *nálunk is jó ideig, körülbelül éppen az itt tárgyalt korszak végéig, oly szoros egységben van a művelődés és nevelés története, hogy egészen egynek is vehető.* (Erdélyi Múzeum 302. l.)

Én ezen felfogásban éppenséggel nem osztozom. Bármily sokat tartak is az iskoláról és ennek művelő hatásáról, mégis távol áll tőlem, hogy a magyar nemzet művelődéstörténetét a közoktatás történetébe szorítsam bele; hiszen ezen kívül még oly sok és annyi nemes szálból szövődik nemzetünk művelődése, hogy ennek és a közoktatásnak azonosítására gondolni nem is lehet. Éppen ezért a kitűzött pályakérdés után, mely csak az elemi vagy népoktatás történetét követeli, nem is szabad olyan művet követelni, mely a magyar nemzet egész művelődésének történetét felölelje.

4. Imre Sándor úgy véli, hogy „egész történeti irányú irodalmunkra üdvös és jelentős esemény lett volna, ha a művelődéstörténet katedrájából, kimondja Békefi, hogy történetet írni nem lehet mindaddig, a míg az adatok tisztán előttünk nincsenek, ez a pályakérdés tehát megfejthetetlen, mert ama kor oktatásáról nincsen kimerítő és hiteles oklevéltárunk“ (Erd. Múz. 303. l.)

Ez a várakozás kissé különösen hangzik annak részéről, a ki pár sorral alább így ír: . . . „az okmánytárral a szerző csakugyan nagy szolgálatot tett. Lehetővé tette ugyanis, hogy magát az itt egybegyűjtött anyagot valaki majd feldolgozza, a magyar neveléstörténet eddigi — kicsiny — irodalmával egybevesse s kritikai módon megírva ama kor magyar népoktatásának történetét, elkészítse ezzel a neveléstörténet egyik fejezetét“ (Erd. Múz. 305—306. l.)

Ime! tehát az általam kikutatott és egybegyűjtött anyag alapján meg lehet írni a magyar neveléstörténet egyik fejezetét, — éppen azt, a miről a pályakérdés szól; s tőlem mégis annak kijelentését várja, hogy a pályakérdés megfejthetetlen.

De mond Imre Sándor ennél még különösebbet is. „Ha már most a köznevelésről szól a pályakérdés, e kitégult körben az eredmény világos és értékes műveltségtörténeti tanulmány lehetett volna még újabb levéltári adatok nélkül is, pusztán az eddigi anyag felhasználásával“ (Erd. Múz. 302. l.)

Itt meg már azt halljuk, hogy ha a kérdést a köznevelés szempontjából fogjuk fel, akkor újabb levéltári kutatás nélkül is sikeresen meg lehetett volna fejteni. Ugy látszik, ilyen formán gondolkozott az is, aki velem együtt pályázott, mert a bírálati jelentés szerint az illető így nyilatkozott: . . . „itt forrástanulmányokról szó sem lehet“¹; s éppen ezért ezek

¹ Akadémiai Értesítő 1905. évi. 564. l.

hijával akarta megoldani a feladatot. De ha már ilyen kijelentés megokolatlannak és elfogadhatatlannak bizonyult a pályázat alkalmával, mennyivel érthetlenebb az, hogy Imre Sándor most, midőn művem már a kezei között van és látja, hogy mennyi új anyagot egybegyűjtöttem, midőn maga mondja, hogy „művemnek értékes része az oklevéltár”, „ezt a részt rendkívül fontosnak kell tartanunk”¹ s „egyébként a legteljesebb elismeréssel kell megjegyeznünk, hogy ezek az oklevelek sok iskolát ismertetnek meg, legalább névleg, több olyan irányban is felkeltik az érdeklődést a tárgyalt korszakra nézve, a milyen irányba eddig nem fordult a tekintetünk”² — mondom, hogy most beszél ilyen módon. Én azt hiszem, hogy ezt a nyilatkozatát a tudomány nem írja alá.

5. Az oklevéltárban hibáztatja Imre Sándor azt, hogy a kiadatlan okleveleket, ha csak egy kis részök szól is oktatásügyről, egész terjedelmökben közlöm s hozzáteszi, hogy „nem szabad többnek a látszatát kelteni”.³

Igaz, hogy az eddig még ki nem adott okleveleket a maguk egészében adom, még ha bármily kevés is bennök az oktatásügyi anyag. De ezt tőlem, a történetírótól a tudomány így követeli; mert egy oklevélben nagyon sok becses adat lehet s ezeket a tudomány munkásai elé kell vinnünk. Így tesznek más historikusok is; s helyesen járnak el, sőt így kell cselekedniök. Imre Sándornak tehát az a megjegyzése, hogy „nem szabad többnek a látszatát kelteni”, művemre nézve valóban tárgyaltalan. Nem hallgatom el azt sem, hogyha ilyen sajátságos célom lett volna, közölhettem volna a kiadott oklevelek közül a teljesen oktatásügyi tárgyúakat egész terjedelmökben; művem használhatósága szempontjából helyesen tettem volna. S én az ilyen okleveleknek csak pár soros tartalmát adom. De meg az ilyen megjegyzés nagyon igazságtalan éppen ezen művel szemben, melynek anyaga olyan rendkívüli széleskörű kutatást követelt s a forrásokból néha — teszem a városi számadáskönyvekből — *csak egyes szók alakjában* volt kihalászható. Ha tudná Imre Sándor azt, hogy néha tíz kötet oklevéltárból mindössze csak három sornyi adat került elő, akkor bizonyára nem tenne ilyen méltánytalan szemrehányást.

6. Imre Sándor írja: . . . „ez az okmánytár 1592-ig terjed, de 1540 után csak 24 oklevelet ad: lehetséges-e ezt a tényt annak tulajdonítanunk, hogy a már kiadott egész anyagban s az átvizsgált 25 levéltárban összesen ennyi adat van a népoktatás történetére éppen abból a korszakból, melyben eddigi tudomásunk szerint a népoktatásért annyi történt? Vagy csak azt jelenti ezek közlése, hogy ezek a közlőnek éppen a kezéigébe estek?” (Erd. Múz. 304. I.)

Az 1540 utáni időre vonatkozó 24 oklevelet azért közlöm, mert részint az előbbi állapotok folytatását vagy igazolását tartalmazzák, részint meg egyenesen a XVI. század első felére utalnak. A historikus szakemberek tudják, hogy 1540 után bőségesen van okleveles anyagunk az oktatásügyre. S éppen ezért nem is sejtettem, hogy valaki a 24 darab 1540 utáni oklevél közléséből ilyen kérdést eszeljen ki.

7. Akadémiai bírálói eljárása után Imre Sándor úgy vélekedik, hogy neki ezt az álláspontot kell elfoglalnia: . . . „ebben az okmánytárban

¹ Erd. Múz. 304. I.

² U. o. 305. I.

³ U. o. 305. I.

együtt van mindaz, mit a magyar népoktatás történetére vonatkozóan levéltáraink megőriztek.“ (Erd. Múz. 306. l.)

Ez a felfogás nagyon meglepő, mert a lehetetlenség terén mozog. Qui multum dicit, nihil dicit. De hogy pillanatig se maradjon kétség a dologban, megemlítem, jóllehet Imre Sándor is tudja, hogy a művemben felsorolt levéltárakon kívül hazánkban még szép számmal vannak, főleg magán levéltárak, amelyek bizonyára még a népoktatásra is becses adatokat rejtegetnek. Szó sincs tehát róla, hogy az eddig felkutatott anyag kibővítésében ne reménykedhetnénk.

8. „Békefi művében megtaláltunk minden adatot háromszor: 1. a tartalomjegyzékben, a hol az oklevéltár minden darabjának magyar foglalata megvan (26 lapon), 2. az I. rész valamelyik fejezetében, 3. az illető oklevélben; természetesen mindenütt más okból. Némely adat sorsa még kedvezőbb: példának okáért magában az első részben háromszor (32, 35, 115 l.) van szó Temesvári Miklós váradí kanonok két öcscséről; két helyen (32, 115 l.) ismétli, hogy a kanonok 2 frtot fizetett érték az iskolamesternek, két helyen azt is (35, 115 l.), hogy Paizsgyártó Péternél laktak Kassán s 28 frtért kaptak ellátást egész évre. Mikor harmadszor (115) kerülnek elő a fiúk, megtudjuk róluk ezenkívül azt is, hogy az iskolázás ideje alatt megrühesedtek, ezért haza vitte őket a kanonok, a gazdájuk lefoglaltatta a fehérneműjüket, a városi tanácshoz fordultak panaszsza!“. (Erd. Múz. 307. l.)

Ezen sorok olvasására az a gondolat kel az ember lelkében, hogy művem az ismétlések tárháza lehet. De nézzük csak a dolgot közelebbről.

Minden adat előfordul három helyen. Ez igaz. De nem is lehet másként. Mert elő kell fordulnia minden egyes adatnak: 1. művem I. részében, vagyis a feldolgozott részben; 2. az oklevéltárban; 3. a tartalomban, tudniillik az oklevelek regesztájában.

De hogyan vagyunk azokkal a még kedvezőbb sorsú adatokkal, Temesvári Miklós kanonok két öcscsével?

Egyszer *Kassa* város iskolájának történetében említem meg őket, mint tanulókat. (115. l.) Innét nem maradhattak ki, hiszen itt jártak iskolába.

Másodszor a *Városi iskolázás* című összefoglaló fejezetben szólok (32. l.) róluk, midőn azt tárgyalom, hogy az iskolamesternek is volt jövedelme. Itt tehát nem voltak mellőzhetőek.

Harmadízben meg ugyenezen fejezetben ott soroltam föl őket, midőn (35. l.) azt bizonyítom, hogy a szülők a tanulókat egyes családokhoz adták szállásra és étellezésre. Tehát itt sem hagyhattam el őket.

Tehát ezen adatok mindegyike helyén van. S ennek tudatában bizony furcsán hangzik Imre Sándor megjegyzése a kedvezőbb sorsú adatokról.

9. Imre Sándor szerint „az iskolák létezése szempontjából érdemes lett volna ezen a 640 (1000—1540) éven belül korokat vennie fel, ha másként itt nem lehet, hát századonként, hogy tudjuk, melyik századból hány iskolát ismerünk s hol voltak azok.“ (Erd. Múz. 308. l.)

Ezen követelménynek nem nagy fáradsággal s nem is nagy fejtöréssel eleget tehettem volna. De bizony az eredmény nem lett volna több, mint az a pusztá tény, hogy ezen és ezen században ennyi iskoláról tudunk. Mert a véletlenül fennmaradt és eddig kikutatott kevés anyagból azt már nem szabad következtetni — amit Imre Sándor akar (Erd. Múz. 308. l.) — hogy ilyen meg ilyen módon terjedtek el ezek a falusi és városi iskolák;

s mindössze csak annak kijelentésére szorítkozhatunk, hogy fenmaradt hézagos adataink ezen helyen ekkor említenek legelőször iskolát. Hiszen hogy egyik-másik falusi iskolának emléke fenmaradt, csak pusztán véletlen.

10. Imre Sándor szerint „összefűzés nélkül következnek ott mindenféle történetek egymás után csak azért, mert egy-egy név tanítót vagy tanulót ismert meg velünk.“ (Erd. Múz. 309. 1.)

Eljárásom az, hogy az egyes városok iskoláinál a történetet, ahol az egyáltalán lehetséges, három csoportba — iskolamesterek, tanulók és iskola — foglalom, Az iskolamesterekről és tanulókról a dolog természete szerint időrendi egymásutánban is szólok s ami hozzájuk csatolható, elmondom. Itt valami nagy összefűzésnek a szüksége nem is forog fenn; de sokszor nincs is mód rá; s amennyiben az összefűzés lehetséges, azt úgy is elvégeztem. Az iskolánál meg elmondom időrendben mindazt, amit forrásaink az iskola épületére nézve megőriztek.

11. Imre Sándor azt állítja, hogy „az iskola kisározása s ajtájának lakattal ellátása, vagy a vág-besztercei mészárosok szabályzata . . . az oktatás történetébe nem tartozik“ (Erd. Muz. 309. 1.)

Ezen szavakat nagy meglepetéssel olvastam. Nem hittem, hogy valaki az oktatás történetéből magát az iskola épületét és ennek sorsát kizárja. Én egészen ellenkezőleg gondolkodom és azt tartom, hogy az oktatás történetébe nemcsak a tanító, a tanuló, a tandrendszer, a tanítás és nevelés, hanem maga az iskola épülete is bele tartozik. S éppen ezért az iskola kisározását és lakattal ellátását ma is az oktatástörténet keretébe foglalom.

De a vág-besztercei mészárosok szabályzata — mondja valaki — már csakugyan nem tartozik az oktatás történetébe.

De vizsgáljuk csak kissé ezt a szabályzatot. Arról van benne egyebek között szó, hogy „a marha nyelvét meg alamizsnaként az iskolának adják a tanulók részére“. (Művem 169. 1.)

Ez az adat tehát a tanulókra vonatkozik s a maga nemében igazán unikum. Hogy ez miért nem tartozik az oktatástörténetbe, éppenséggel nem látom be.

12. Imre Sándor nézete szerint „nem lehet oktatásnak tekintenünk azokat a kioktatásokat, melyeket a zsinatok előírtak (13—20); ezeknek igazán semmi közük ahhoz, a mi az oktatás fogalma“. (Erd. Múz. 308. 1.)

Ha mereven a szóhoz ragaszkodunk és szem előtt tartjuk azt, hogy ezek a kioktatások nem az iskolában, hanem a templomban mentek végbe, akkor Imre Sándornak igaza van. De én a mesterséges korlátokat nem szeretem s éppen ezért úgy fogtam fel a dolgot, hogy az iskolai és templomi vallásoktatás egymást kiegészíti. S erre különösen ügyet kellett vetnem akkor, midőn olyan időről van szó, amelyben sokan csak a templomban részesültek vallási oktatásban. S ezt annál inkább megtehettem, mert a szóban forgó helyek valóságos hitelemzést tartalmaznak, amely pedig a nép oktatásának egyik mozzanata — ma is.

13. Imre Sándor írja: „Jóllehet kizárja a szerzetesek iskoláit, e (harmadik) fejezetet mégis ezekkel kezdi“. (Erd. Muz. 309. 1.)

Ez már igazán káán csomó keresés. Hiszen én a kolostori és székesegyházi iskolákat csak azért említettem meg (21. 1.), hogy kijelentsem azon nézetemet, amely szerint világiak ezen iskolákba is jártak.

14. Imre Sándor szerint „egy adatból állapítom meg, hogy a székhelyeknél a plébániai székhelyeken iskola is volt, jóllehet az oklevélből ez nem olyan világos“. (Erd. Muz. 309. 1.)

Igaz, hogy a székelyekre nézve a plébániai székhelyeken iskola létezését egy adatból állapítom meg; de ez egy általános érvényű rendelkezés, melyben az erdélyi püspök a plébánosok és iskolamesterek fizetését egymás mellett említi meg, mert a gyakorlati élet így követelte; vagyis a püspök szükségesnek tartotta a rendelkezést nemcsak a plébános, hanem az iskolamester fizetéséről is. Ezek tehát egymás mellett tényleg léteztek egy-egy helyen.

15. Imre Sándor merésznek tartja azt, hogy* 26 falusi iskola igazolása után így nyilatkozik: „Ezen jelenség elegendő azon tény megállapítására, hogy a XIV. és XV. században a falusi plébániai székhelyeken országsszerte volt iskola“. (Művem 24. l.)

Ezen állításomat igazolja az, amit művemben így irtam meg: „Az egyházi szervezettel kapcsolatos intézmények ugyanis lényegileg az egész országban azonosak voltak. Ha tehát több falusi plébániai székhelyen tényleg látunk iskolát, akkor tévedés nélkül kimondhatjuk, hogy a falusi plébániai székhelyek másutt sem voltak iskola nélkül. A fennmaradt adatok csekély száma éppen itt senkit se tántorítson meg hitében. Mert meg kell gondolni, hogy az ilyen falusi iskola emléke rendszerint csak úgy mellékesen odavetett dolgok révén jutott ránk; magáért az iskoláért, mint ilyenért nem jegyezték föl az emlékét. Nem csoda tehát, hogy a legtöbbnek nyoma veszett.“ (Művem 24. l.) S állításom támogatására még hozzáadhatom, hogy a Barcaságban és a medgyesi székben még ott is volt iskola és iskolamester, ahol plébánosról nem is tudunk.

16. Kifogásolja Imre Sándor, hogy a *scholaris* szót különböző jelentésében nem tüntettem fel világosan. (Erd. Múz. 310. l.)

Elismerem, hogy a *scholaris* szót itt-ott homály veszi körül; de ennek okát abban kell keresni, hogy forrásaink ezt a szót többféle értelemben használják s ezek megkülönböztetése néha lehetetlen, vagy legalább is találgatásra vezet.

17. „A tantárgyokról szólva (40) — írja Imre Sándor — sem azt nem tudjuk meg, melyik időre vonatkozik, sem hogy honnan veszi az adatot. A számolás tanítását abból következteti, hogy Bártfán, Kassán, Késmárkon táblát vettek az iskolába. Hátha csak irtak erre?“ (Erd. Múz. 310. l.)

Megjegyzem, hogy a városi iskolákról van szó. Ennélfogva ezek viszonyairól csak a XIII. század eleje óta lehet beszélni. A hol forrást nem idézek, ott a bizonyítékot a dolog természete szolgáltatta, s így a külön hivatkozás szüksége nem forog fenn. Így teszem az írás- és olvasásról ezt irtam: „Írni és olvasni a városi polgároknak kellett tudnia; hiszen ezt a mindennapi élet, a városi szervezet és a jogélet tőle léptenyomon követelte“. (Művem 40. l.)

Hogy a táblán csak irtak-, vagy csak számoltak-e, vagy mind a kettőt végezték-e rajta, olyan kérdés, hogy én legelső sorban a számolás mellé állok, mert a városi polgárnak erre volt legnagyobb szüksége; de nem mondom, hogy a táblát írásra nem használták.

18. Imre Sándor „lehetetlennek tartja, hogy e legfőbb tekintélyként megjelenő műben a zsidó iskolák ügye úgy intéztessék el, ahogyan Békefi teszi (50): felemlíti, hogy „A városokban zsidó iskolával is találkozunk“ s utána veti: „Ezen helyeken azonban — mint Kohn vitatja — nem egyszerű iskolákról, hanem zsinagógáról van szó.“ Már most volt-e hát zsidó iskola? (Erd. Múz. 310. l.)

Imre Sándor ezen kérdésére azt felelem, hogy igenis volt zsidó iskola. S ezt már művemben is kinyilvánítottam, midőn azt irtam: „A városokban zsidó iskolával is találkozunk.“ (50. l.) Sőt művemben (148. l.) még azt is megírtam, hogy „a pozsonyi zsidó iskoláról legelőször 1434-ben esik szó. Ez, az 1439-iki telekkönyv szerint, a Zsidó-utczában (a mai Hummel-utca) volt.“

Most már csak az a kérdés, hogy ez a zsidó iskola külön épületben, vagy pedig magában a zsinagógában volt-e? Erre döntő adatunk nincs. Hihető, hogy iskolai célra is maga a zsinagóga szolgált.

19. Imre Sándor „könyvemben semmiképpen nem látja a *magyarság* oktatásának történetét“ ... mert „az országnak magyarok lakta vidékéről alig van oktatási történeti adatunk.“ (Erd. Muz. 311. l.)

Igaz, hogy az országnak magyar lakosságú vidékéről kevés iskolát sikerült kiböngészniem, de azért néhányat nemcsak városban, hanem falun is kimutattam. S már ez is igazolja, hogy a magyar helyeken is volt iskola a plébániai székhelyeken, — miként ezt általánosan az egész országra szólólag állítottam.

Most látom be, hogy csakugyan kár volt művemben ki nem fejteni az okát annak, hogy a nagy magyar Alföldön s egyáltalán a magyarság lakta vidéken miért tűnik elő oly kevés iskola, míg az erdélyi szászok körében szép számmal találhatók. De mulasztásomat pótolom most, mert látom, hogy ezen jelenséget Imre Sándor sem magyarázza helyesen.

Köztudomású dolog, hogy a magyarság az ország sík területét, földrajzi értelemben az Alföldet lakta. A Duna—Tisza közén kívül a Duna jobb és a Tisza bal oldalán élt. A káptalanok és konventek jelentékeny része itt keletkezett. A török tulajdonképpen az országnak ezt a magyarság lakta részét hódította meg. Innét ekkor a káptalanok és konventek részint egészen kivésztek, részint meg a királyi Magyarország területére menekültek. Levéltáraik, főleg az országos levéltárak ekkor legnagyobb-részt elpusztultak. Így teljesen tönkrement a csanádi, kalocsai, váradi, székesfehérvári, váci és pécsi káptalan házi és országos s a veszprémi és egri káptalan országos levéltára; a budaiból, győriből és vasváriból csak foszlányok maradtak meg. Az oklevelekkel kapcsolatban természetesen elpusztultak mindenféle összeírások és följegyzések is. Igaz, hogy az oklevelekben iskola nagy elvétve fordul elő; átlag úgy ezerötyszáz—kétezer után lehet egyet remélni. De azért, ha ez a nagy csapás nem sujtotta volna a magyarság között élt káptalanok levéltárait, kétségkívül mégis csak akadnának több iskolára a magyarok körében is. De még így is, levéltáraink tanulmányozásának folytatása azon reménnyel kecsegtet, hogy a magyarság iskoláinak száma gyarapodni fog. Várakozásunk közben s egyáltalán a középkori iskolák megítélésénél azonban soha sem szabad feledni, hogy ezeket a középkori falusi iskolákat bizony nem önmagukért, hanem más ügygel kapcsolatban, csak úgy melleleg jegyezték föl. Ha tehát egynek-egynek az emléke ránk maradt, valósággal véletlen szerencsének tekinthetjük. S hogy forrásainkban egy-egy iskola emlékét mily nagyon kell becsülnünk, hivatkozom egyebek között azon tényre, hogy a *pécsi egyetemről*, tehát egy főiskoláról, melynek országos szerepe és jelentősége volt, hazai följegyzéseink között mindössze csak egy-két adat beszél; hiszen a rávonatkozó adatok legtöbbször a római pápai levéltárból ismerjük. Ha ez lett a sorsa az első magyar egyetem műjtjának, intő példa, hogy egy-egy népiskolának emlékét miként mérlegeljük.

20. Imre Sándor szerint „a pályázó (Békefi) olyasmivel nyert babért, a mi a pályatételnek éppen nem lényege, bár a valóságban a munkának feltétele volt: adatgyűjtéssel és adatközléssel.“ (Erd. Múz. 303. l.)

En ezen állítással szembe állítom a két bíráló nyilatkozatát: *Karácsonyi* János szerint a „pályamű minden tekintetben a mai történet-tudomány színvonalán áll.“ Szerzője „oly művet alkotott, a mely nyeresége lesz irodalmunknak.“¹ *Fináczy* Ernő, a pályaműre vonatkozó észrevételeinek megtétele után a így ír: „Igy is értékes művet alkotott a szerző; olyant, mely e nemben nagyon szegény irodalmunknak gazdagodására szolgál.“²

21. Imre Sándor művemben „nem a nép, hanem csupán egy rész, t. i. a magasabb osztályok iskoláit látja.“ (Erd. Múz. 312. l.)

Ezen nézetet az én művem nem igazolja. Mert jelentékeny része a városi iskolák történetét tárgyalja s így a városi lakosság gyermekeinek oktatásügyéről beszél. A városi lakosságot, a polgárságot én nem sorolom a magasabb osztályba. De a plébániai iskolát sem látogatta csak a magasabb néposztály gyermeke. Hiszen jól tudjuk, hogy II. Endre király uralkodása vége felé (1233) a miséspapok legnagyobb része a szolgarendből került ki. Ezek egy része pedig kezdő fokú ismereteit kétségkívül a plébániai iskolában szerezte. A tulajdonképpeni magasabb osztályok oktatásügyével tehát csak az udvari és magán oktatás keretében foglalkozom. (176—197. l.)

22. Imre Sándor ezt a kérdést veti föl: „... ime, mit kell most mondanunk ezzel a 38 ives művel szemben, a mely már pusztá létezésével is azt akarja bizonyítani, hogy 1540 előtt, tehát a reformáció nélkül, általános volt a népoktatás? Azt kell mondanunk, hogy van ennek a műnek egy oklevele 1533-ból, CCXCIX., a mely a népoktatás mivoltára enged következtetnünk, de a melyet szerző a feldolgozásában nem említ; van Vass József idézett művében (57—58. l.) két adat, melyet Békefi szintén nem említ, tehát meg sem czáfol.“ (Erd. Muz. 313. l.)

Aki ezen sorokat olvassa, kérem, vigyázza csak meg jól, hogy miről is van szó. Lássuk először azt a két adatot, melyek *Vass* József: *Hazai és külföldi iskolázás az Árpád-korszak alatt* című művében előfordulnak, de a melyeket én meg sem említék, tehát meg sem czáfolok.

Az egyik adat ez: Az esztergomi első zsinat rendelkezése szerint, „ha valaki más rabszolgáját vagy olyan szolgáját, aki ura beleegyezése nélkül nem idegeníthető el, vagy bárkit a várnép kebeléből tudományra oktat, vagyis pappá tesz az ő urának hozzájárulása és tudta nélkül: azt váltsa meg és ezenfölül birságul 50 pensát fizet.“³

En tényleg ezen adatot művemben nem tárgyalom. Hiszen ezen adat a papi oktatásról szól. En pedig művem előszavában egész határozottan kijelöltem a keretet művem részére, midőn kijelentettem, hogy a pályatétel a *papi* nevelést teljesen kizárja. Miért is a szerzetesi és székesegyházi iskolák története feladatom körén kívül esett“. (Művem XXXV. l.) Egész természetes tehát, hogy én a felhozott adatot művemben meg sem említsem.

¹ Akadémiai Értesítő 1905. évi. 564. l.

² U. o. 569. l.

³ *Endlicher*: *Reum Hung. Monumenta Arpad.* 357. l. art. 65. — Ugyancsak ilyen felfogással rendelkezik II. Endre király is 1222-ben. (*Endlicher*: *Reum Hung. Mon. Arp.* 418—419. l.)

A másik adat pedig, amelyet én meg sem említek, tehát meg sem czáfolok, az 1279-iki budai zsinatnak a következő határozata: „Előzetes megintés után ki kell az egyházból közösiteni mindazokat a szerzeteseket, a kik kolostorukat elhagyván, főnökeik engedélye nélkül látogatják az iskolát vagy itt mást merészelnék hallgatni, mint a grammatikát, teológiát, vagy logikát“.¹

Első pillanatra láthatja mindenki, hogy itt határozottan szerzetesek oktatásáról van szó. Az én művembe pedig a szerzetesek oktatása, a kolostori iskolák éppenséggel nem tartoznak. Feladatom követelte tehát, hogy az említett zsinati rendelkezésről ne szóljak.

De tovább megyek. Imre Sándor ezen adatról azt állítja, hogy „a szellemképzést erősen akadályozó vagy azt érezhetőleg megzsibbasztó határozat.“ (Erd. Muz. 314. l.)

Ez a felfogás helytelen. Hiszen a zsinat egyszerűen csak azt parancsolja meg, hogy a szerzetesek főnökeik engedélye nélkül ne menjenek valamely iskola látogatására és grammatikán, teológián vagy logikán kívül mást ne hallgassanak. Ez pedig csak annyit jelent, hogy a zsinat a kolostorokban a rendet akarja megvédeni s nem engedi meg, hogy valamely engedetlen szerzetes a maga kénye-kedve szerint, előljárójának engedelmé nélkül elhagyja a kolostort és így járjon valahol iskolába. Rendnek, engedelmességnek pedig minden szervezetben kell lennie. A zsinat tehát csak a kolostori fegyelem védelmére kelt, s korán sem az iskolát zárja el a szerzetesek elől. S az sem akadály a szellemképzésnek s nem is megzsibbasztó, hogy a zsinat a szerzetesek elül a grammatikán, teológián és logikán kívül eső tudományt elvágja. Hiszen a szerzetesek műveltségének ezek a tudományok voltak a keretei és a tartalma. A zsinat tehát nem a szerzetesek tudományos kiművelése ellen szólalt fel, hanem csak azt akarja, hogy a nekik való tudományosságot szerezzék meg. Ez pedig egészen rendjén van.

De most jön Imre Sándornak legsúlyosabb vádja, melyet ellenem emel, midőn ezt írja: . . . „van ennek a műnek (az én művemnek) egy oklevele 1533-ból, a CCXCIX., a mely a népoktatás mivoltára enged következtetnünk, de *a melyet szerző a feldolgozásban nem említi*“ (Erd. Muz. 313. l.)

Ezt az oklevelet Imre Sándor művem oklevéltári részéből szóról-szóra reám is idézi (Erd. Muz. 314. l.): „Gyula 1533. A Salvatorianus Ferenczesek gyulai közgyűlésükön megtiltják, hogy a harmadik rendhez tartozó nővérek írni tanuljanak, vagy valamely férfit vagy nőt az írásra megtanítsanak“ (Békefi 444. l.)

Imre Sándor tehát azt állítja, hogy ezen adatot művem oklevéltári részében közlöm, de a feldolgozásban meg sem említem. Persze én ezt azért tettem, mert — miként Imre Sándor szerint az előbbi két adat is — az a katolikusok oktatásügyére nem hoz dicsőséget.

Én hiszem, hogy Imre Sándor teljesen tudatában van azon vád súlyos voltának, amelyet egy előkelő tudományos folyóirat, az Erdélyi Múzeum lapjain, az egész ország színe előtt ellenem emel. Tudja bizonyára azt is, hogy egy egész irodalmi múlt van mögöttem, amelyhez tisztességes, becsületes munka fűződik. S ha mindamellett is megvádol engem nyilván-

¹ *Endlicher*: *Rer. Hung. Mon. Arp.* 598. l 66. pont.

nosan, hogy én az említett adatot, mint a katolikus oktatásügyre árnyékot vető tényt elhallgattam: akkor a tudományos világ színe előtt méltán elvárhatom én is tőle, hogy amit állít, igaz legyen, s hogy a szavát, mint férfiú, állja is.

Pedig ki kell jelentenem, hogy Imre Sándornak az az állítása, hogy én azt az 1533-iki oklevelet a feldolgozásban nem említtem meg, *nem felel meg a valóságnak*. Mert én művem első részében, vagyis a feldolgozásban szóról-szóra ezeket írom: „Az Üdvözítőről nevezett (Salvatorianus) Ferenczések Gyulán, 1533-ban tartott közgyűlésükön megtiltották, hogy a harmadik rendhez tartozó nővérek (sorores tertii ordinis) írni tanuljanak, vagy akár férfit, akár nőt az írásra megtanítsanak. A ki ellenkezőleg cselekszik, annak a férfi rendtársak nem viselik gondját.

Ezen intézkedést szoros kapcsolatban látom a reformációval, midőn a gyalázkodó iratok és a protestáns tartalmú könyvek kezdtek a hívek között terjedni. Hogy ezektől a híveket megóvják, a ferenczések közgyűlése ilyen lépésre határozta el magát.” (Művem 201. l.)

Imre tehát most kiderült, hogy Imre Sándor el sem olvasta a munkámat, s mégis ilyen súlyos vádat emel ellenem. De ha már nem olvasta el műveimet, miért nem nézte meg legalább a részletes név- és tárgymutatót, amelyben két helyen is (487. l.: Ferenczések közgyűlési tilalma a nővérek tanítása iránt 201; és 505. l.: Salvatorianus (Üdvözítőről nevezett) ferenczések 201.) — meggyőződhetett volna arról, hogy az illető helyet igen is közlöm a feldolgozásban.

Hogy a bírálónak ezen eljárása méltó-e komoly emberekhez és a tudományhoz, ítélje meg az, aki ezen sorokat olvassa.

Én a magam részéről csak annyit jegyzek meg, hogy a tudomány minden bírálótól elvárja az igazságszeretetet és a jóindulatot. Én Imre Sándor bírálatában ezt a kettőt nem találtam meg; hanem azon meggyőződésre jutottam, hogy sorait felekezetiességgel elfogultság sugalmazta. Ez pedig nem szokott az igazság szószólója lenni.

Békefi Remig.

*

A válasz tehát csak 22 pontot emel ki bírálatomból. Nem felelek ezekre részletesen, mert az *E. M.* lapjait ismétlésekkel s meg nem értett helyek magyarázatával nem foglalhatom el. Bírálatom figyelmes olvasója észreveszi, hogy mi a lényege s mi a mellékes ott is, a válaszban is; azért egyszerűen azt kérem: a ki valamit kétségesnek lát, legyen szíves a bírálat egészével összefüggésben figyelni meg a válasz egyes pontjait. A ki többet akar, nézze meg a nagyszombati *Korrespondenzblatt* idei júliusi számát.

Három pontra mégis szükséges felelnem: egy ténybeli igazságot kell elismernem s két személyes vonatkozásra a magamét megmondanom.

I. Igazsága van Békefi Remignek: a CCXCIX. sz. oklevelet a válaszban megjelölt lapon csakugyan említi. Tévedtem tehát s ezt nyíltan elismerem. Magyaráznom könnyű: az egész művet elolvastván, nem támaszkodtam a névmutatóra, mely a tartalomjegyzékkel együtt a könyvnek valóban kiváló része, hanem bíztam emlékezetemben; ez azonban cserben hagyott, a mit a könyv szerkezete miatt kénytelen vagyok önma-

gannak megbocsátani. Mivel Békefi Remig jóhiszeműségemben kételkedett: nem törődöm azzal, vajjon e szavaimnak hitelt ad-e vagy sem, csupán azt jegyzem meg, hogy tévedés bizony Békefi Remigen is meg-esik. Közvetlenül az én tévedésem bebizonyítása előtt idézi az E. M. 314. lapjáról a 2. számú bekezdést s ámbár ott mindjárt a szám mellé az idézőjelet jól feltettem, mégis kifejezetten nekem magyarázza meg, hogy a budai zsinat ott közölt határozata nem volt „a szellemképzést erősen akadályozó vagy érezhetően megzsibbasztó határozat”. Pedig ezt nem én állítottam, hanem Vass József kegyesrendi szerzetestől idéztem. Ezért azonban nem emlegetem sem a komolyságot, sem a sokat hánytorgatott tudományt, hanem csak megjegyzem, hogy ime, a csalhatatlansághoz nálam jóval közelebb álló férfiú is tévedett. Ez nem gátol abban, hogy bocsánatot kérjek tőle keserűségének azéri a részéért, melyet neki az én tévedésem okozott. Egyébként az illető mellékmondatomból (melyet csak Békefi szedtetett kiemelten!) kissé bajos olyan sokat következtetni, a mennyi e válaszban van, de Isten neki! legalább van a válasznak olyan pontja is, melynek leírása írójának jól esett.

II. A válasz 4. pontja Békefi akadémiai versenytársától, a visszavetett másik pályamű ismeretlen szerzőjétől idéz, egyik (rosszúl értett) tételemmel párhuzamban. Felteszem Békefi Remigről, hogy nem is sejtette, mennyire meggyanúsított e pontban azzal, hogy a másik pályázó én vagyok, tehát bosszúból bíraltam őt. Hát *nem én vagyok az a másik*. Nem én leszek az oka annak sem, ha válasza alapján valaki azt találja sejtteni, hogy a pályakérdést ő maga tűzte ki magának, vagy a kítűzésben része volt.

III. 22 pontban foglalkozik Békefi Remig a bírálatommal s remélem, látott, bár hallgatva mellőzött benne sokkal többet is és nem áthatja leírni, hogy én a munkáját el sem olvastam. Immár nem szokatlan módja a czáfolásnak, de annál szokatlanabb feltennie az olvasóról annak elhívését, hogy egész bírálatomat s az itt is támadott 22 pontot csak úgy „kieszéltem”. Az nagyon megdöbbenett, hogy ezt az ítéletét egyetlen egy adatra alapítja annyi, ellenkezőt tanúsító adat mellett. Sőt annyira megy ezen az alapon, hogy egész bírálatomat „felekezetieskedő elfogultságból” származtatja. Hallottam már ennek egészen az ellenkezőjét is magamról, tehát nyugodt vagyok elfogulatlanságom felől. Meg kell azonban mondanom, hogy ezeket az állításokat: műve el nem olvasását meg emezt, rágalomnak nevezném, ha Békefi Remig meggyőződésének nem mondaná. Így azt felelem csupán: ha ez a meggyőződés őt megnyugtatja, legyen neki az ő hite szerint! De kérдем: ilyen alapos Békefi Remignek abban „az egész irodalmi múlt”-ban egyéb történetírói meggyőződése is?

Mögöttem alig van eddig múlt, az igaz. Ha volna sem emlegetném. Azt azonban jogom van elvárni, hogy igazságszeretetemben ne kétekedjék valaki csak azért, mert nem vagyunk egy valláson. Jóakaratra pedig a bírálatban csak annyira van szükség, hogy ne legyen rosszakarat. Bennem ennél több is van; Békefi Remig művére írt bírálatom a bizonyága.

Imre Sándor.

Bátty Zsigmond dr.: Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. *Múzeumi és könyvtári kézikönyvek. Közrebocsátja a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége. Budapest, 1906. Hornyánszky. 8-r., 330 lap, 113 tábla rajzzal.*

1.

Ha ezt a könyvet német ember csinálta volna, bizonyosan rendszeres foglalatját adta volna saját országa néprajzának, kevés ábrával, de annál több teoretikus fejtegetéssel. Bátty magyarosan fogta meg a dolog végét. Röviden megmagyarázza, hogy miért kell gyűjteni, azután pár oldalon útmutatást ad, hogy hogyan kell elkezdni, majd néhány sorban jó tanácsokat ad a gyűjtött anyag konzerválására, azután nem elmélkedik többet, hanem bemutat egy jó múzeumot, szebbnél szebb rajzokkal, rövid ismertetéssel, velős magyarázatokkal állítva elénk, hogy ime! mennyi mindent lehet gyűjteni s mennyi mindenre ki kell terjedni a figyelmünknek. Közbe-közbe megjegyzéseket olvasunk egyes dolgok eredetének vitás, érdekes, esetleg nagy jelentőségű voltáról, a nélkül, hogy a szerző *útmutatójának* keretében efféle kérdések eldöntésére vállalkoznék. De fel kellett hívnia a figyelmet, mert hisz éppen az ilyen kérdések végleges eldöntésére szükséges a lehető intenzívus gyűjtés,

Munkájának ilyen tervezete szerencsés gondolat. Senki sem szeret hosszú lére eresztett okoskodásokat olvasni s a mi fő, olyan embernek, a ki néprajzi múzeum berendezésével foglalkozik, már minden valószínűség szerint van valami etnografiai olvasottsága és ismerete. El sem olvasná az olyan könyvet, a melyik ennek a tudománynak az elemeit akarná fejébe csöpögtetni. Ezt a könyvet minden gyűjteni-vágyó szívesen forgatja, örömet leli benne, ha a képek között valamely tárgyat föl ismer, mert ez alapon a saját anyagát is jól fel tudja czédelázni, magyarázattal ellátni. Némi gondos gyűjtés után még nagyobb lesz az öröme, ha olyasmit talál, a mi nincs benne *Báttyban*.

Ez a gondolat és ez a tervezet nagyon helyes, egészséges. A könyv jósága már most azon múlik, hogy a szerző milyen múzeumot mutat be. Ha a múzeum jó, ha a gyűjtemény helyes elvek szerint van felállítva és mindenből tartalmaz észszerű sorozatokat, akkor a könyv is jó lesz. Ha azonban a bemutatott múzeum gyűjteménye nem tartozik a tökéletesek közé, akkor a könyv sem lehet tökéletes. Ebben az esetben az a segítség áll a szerző rendelkezésére, hogy más hazai múzeumok anyagát is felhasználja s mintegy eddig nem létező, ideális múzeumot mutat be. A Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának gyűjteménye igen tekintélyes, rendezése elég jó s a néprajzi dolgok egész körére kiterjed. Boldogult Jankó János törhetetlen munkássága ugyszólván a semmiből teremtette ezt a múzeumot. A tőle rakott alapokon utódai nyugodtan dolgozhatnak

s Bátky legalább a hazai etnografia terén szépen építi tovább, a mit Jankó tervezett és megindított. Mindazáltal a múzeumnak némi hiányai tükröződnek a könyvben is. Épületszerkezetekről, nagyobb berendezésekről (malom, szélmalom, bányászat, hidépítés, marhatenyésztéshez való épületek stb.) úgyszólván szó sincs a könyvben, a minthogy a múzeumban ilyesmiknek a rajzait, terveit, méreteit is hiába keressük. Pedig ezeknek összegyűjtése talán mégis fontos feladata volna a néprajzi múzeumnak. Több írásomban megírtam és sürgettem, hogy ezek tanulmányozása felette fontos s e célra a terveknek, méreteknek, szóval az idevágó adatoknak összegyűjtése a legfontosabb néprajzi teendők közé tartozik. Igaz, hogy ez meglehetősen nehéz föladat, mert természetesen sok technikai készültséget igényel. A nyáron például a Resinár néprajzát tanulmányozgatva, megállapíthattuk, hogy a resinári duruczoló malmok szerkezete a toroczkói vasművesek nagy kalapácsainak, meg a verespataki aranyúzóknak szerkezetével azonos, tehát német eredetű. Ma tiszta románság használja.

Ezt csak példának hozom fel, hogy az efféle berendezések méretes, technikai tanulmányozása milyen nagy fontosságú. Aztán az ilyen régi épületek és berendezések éppúgy pusztulnak lassankint, mint a paraszti gyúfartartók, meg fejkötők, s velük együtt pusztulnak a műszavak is, a melyek százával kötődnek hozzá az effélékhez. — Még a szekerekről és talyigákról sincs szó a könyvben.

No de ez nem a szerző hibája. Hazánkban más, számbavehető néprajzi múzeum nincs, (a Kolozsvárott porladozó Mátyás-házbeli gyűjteményen kívül, a mely azonban semmi olyant nem tartalmaz, a mi a budapestiben meg nem volna) s így a szerző még ehhez a segítséghez sem folyamodhatott.

Cholnoky.

2.

Bátky Zsigmond könyve keltette föl bennem azt a gondolatot, hogy nem volna-e alkalomszerű egy *néprajzi szótár* megalkotására gondolni. Természetes, hogy ilyen vállalkozás máról holnapra nem történhetik meg, de viszont az is természetes, hogy ily könyvre néprajzunknak van első sorban szüksége. A műtermű szótárak nem pótolják a néprajzi szótárt s a tájszótár sem pótolhatja. Ezek legfőlebb kiegészíthetik annak szótári anyagát, de a néprajzi szótár fogja megadni nekik a megértésükhöz nélkülözhetetlen kulcsot. Mert a néprajzi szótárnak csak a neve az, voltaképpen pedig a tárgyi néprajz anyagának minden darabjára kiterjedő onomasztikon volna. Az egyes tárgyak rajza foglalná össze az azokat illető tájnyelvi elnevezéseket. Ilyen módon egyazon tárgynak teljes dialektikus megnevezését foglalná össze. Számítalan tévedést és félreértést oszlatna el s alapja lehetne az egész országra kiterjedő egységes gyűjtésnek, meghatározásnak és rendszeres munkának. E szótár anyagát vidékenként még össze lehetne gyűjteni, bár egy kicsikét megkéstünk vele. Jobb azonban valamit későn megkezdeni, mint sohasem. Csak a megindítás ne kessék sokáig, mert könnyen dugába dőlhet az egész. Pedig ma, mikor a legtávolabb

fekvő vidékek közt nincs távolság, mikor ezek lakosai egyre élénkebben érintkeznek egymással s módosul ennek kapcsán tárgyismeretük, foglalkozásuk, szokásuk; mikor minden nap néprajzunk egy-egy szép virága hervad el, a gyors cselekvés nagyon is helyén van.

Bátky könyve e cél megvalósítására nagyon is alkalmas volna és a Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya a Főfelügyelőség gondozása mellett el is végezhetné. Ha a Főfelügyelőség kötelességévé teszi a fenhatósága alatt álló gyűjteményeknek, hogy Bátky könyvének elnevezéseit és tárgyi adalékait egészítsék ki, úgy az általános, mint a helyi néprajz szempontjából, továbbá hogy Bátky adalékait és elnevezéseit a saját vidékek anyagával és nyelvjárásuk szokásainak vessék össze s az eltéréseket jegyezzék föl. Ilyen módon az anyagot már egybe lehetne foglalni s ehhez a rendszeres kiegészítés és földolgozás munkája járulna.

Ugyanílyan munkára másokat is meg lehetne nyerni. Ha vidéki tanítók, lelkészeink, jegyzőink, sőt sok esetben földesuraink figyelmét rá fordíthatná, ha Bátky könyvét kézbe adván, őket kellő útbaigazítással ellátná, néhány év alatt olyan pompás és gazdag gyűjteményt lehetne előállítani, a mi szűkebben vett tárgyi néprajzunkon kívül, nyelvtudományi és művelődéstörténeti szempontból is egyaránt elsőrangú fontosságra tenne szert.

Magam *Magyarköblösön* (Szolnokdoboka m.) a mondott összehasonlítást elvégeztem. Ennek eredményét a következőkben adom:

	Bátkynál	Magyarköblösön
1. t. 2 ábra	fogas	faborona
3. t. 1 "	tokmány	fenkötök
3. t. 8 "	aczatoló	gyomláló vas
3. t. 12 "	vasgomó	vashorog
3. t. 17 "	vonyogó	horog
6. t. 3 "	favella	favilla
7. t. 6 "	favágó fejsze	balta
8. t. 12 "	kereplő	csengettyű
10. t. 3 "	garaboly	füles kosár
11. t. 11 "	palóka	abroncs ¹
23. t. 7 "	borjúpalóka vasból	fogas abroncs ¹
23. t. 5 "	kutyakolonc	czölönk
23. t. 11 "	kutyakolonc	czölönk
27. t. 4 "	csobolyó	kulacs
34. t. 1 "	csanak, merítő, mericske, szilke	fakanál
51. t. 3 "	padláda	kanapé
55. t. 2 "	lekvárkeverő	szilvaízkeverő
56. t. 13 "	vizeskanna	kártya, kártyos, kártyus
56. t. 10 "	vizesdézsa	vizesceber
58. t. 15 "	ételhordó fazék felkantározva	fazékkötő benne fazék
62. t. 5 "	mácsikszűrő	laskaszűrő
66. t. 1 "	gereben vagy hehel	hehel
66. t. 2 "	gereben vagy hehel	páczoló vagy ecselő
66. t. 4 "	kendergáló	kendergereben
66. t. 5 "	gereben	kenderpáczoló
66. t. 8 "	gereben	páczoló
66. t. 9 "	kézi gereben	gyapjúgereben
66. t. 11 "	kézi gereben	gereben
66. t. 13 "	kézi gereben	kendergereben
89. t. 1 "	vánkoshúzat	párnatok, párnahaj
91. t. 2 "	vánkoshúzat	párnatok, párnahaj

¹ Oláhosan *kapuczának* is mondják.

Észrevételek Kereszty István bírálatára.

Mivel a magam munkájáról van szó, nem szívesen fogok ez észrevételek megírásába. De kényszerít rá Kereszty Istvánnak a magyar zeneirodalomban jó hangzású neve és kényszerít rá elhamarkodott s már csak azért is igazságtalan bírálata.

Bizonyságaim a következők.

Az *Emlékirat a magyar zene ügyében* című munka két részből áll. Az első rész a magyar zene mai állapotával s azokkal az előzményekkel foglalkozik, melyek ide juttatták. A második rész a tennivalókról szól. Már most bírálok, minden egyebet mellőzve, kiragadja az első résznek egyetlen mozzanatát, a Lisztre és a wagnerizmusra vonatkozó részletét s azt czáfolni próbálva, úgy tünteti fel a dolgot, mintha az egész semmit érő volna.

Annyira közönséges s ujságíróktól annyiszor elcsépelet eljárás ez, hogy egy szót se vesztegetnék rá, ha csakugyan ujságíró járt volna így el. Mert tegyük fel, hogy amit az *Emlékirat*ban Lisztről és vele kapcsolatban a wagnerizmusról mondtam, mind csupa tévedés: akkor is munkám lényege érintetlen marad. Hiszen Liszt és a wagnerizmus úgy kerülnek a dolgozatba, mint a mai áldatlan zenei állapotok magyarázó okai. Még ha tévedtem volna is, akkor is csak ez a magyarázat esnék el; de maguk a beteges állapotok és azok orvoslásának szüksége megdönthetetlenül maradnak úgy, miként megírtam.

Ha tehát Keresztynek arra a részre vonatkozólag igaza volna is, melyet az *Emlékirat*ból kiragad, akkor is megállanának főtételeim, noha Kereszty e kiragadott tételt hite szerint megczáfolva, úgy tüntet fel, mintha dolgozatom *alaptételeit* döntötte volna meg.

De ebben a részletben sincs igaza. Magam is különös gondot fordítottam dolgozatom e részére, nem azért, mintha ez volna dolgozatom tengelye, hanem mivel tudtam, hogy Liszt a magyar közönség bálványa volt s mivel tudtam, hogy ez a szokatlan világítás, mert szokatlan, tárgyi igazságossága daczára is sok sebet szakíthat.

És valóban ez is történt. A hirlapokban és zenei lapokban, az *Emlékirat*ot illető bírálatok, szinte mind erre a pontra térnek. Minden egyebet feledve, ki keményebben, ki szelidebben fújja, hogy Liszttel szemben igazságtalan voltam. Kereszty is ezt állítja.

De bármennyire becsülöm Liszt iránt mutatott vonzódását, nem találok oly meggyőző bizonyítást sem az ő bírálatában, sem a többiében, a mely eddigi meggyőződésemről eltántoríthatna.

Pedig Kereszty még adatokkal, egy csomó évszámmal s egy statisztikai kimutatással dolgozik, azt a látszatot is megadja, hogy alaposan czáfol. Dátumokkal akarja megmutatni, hogy Lisztet nem terheli a wagnerizmus terjesztésének bűne, a statisztika pedig arról szeretne meggyőzni, hogy nálunk wagnerizmus nincs is. Szerinte 1889-ig 650 magyar-est áll a 216 Wagner-esttel szemben, de még azt is hozzá teszi, hogy: *Szinpadon kívüli Wagner-hatásról beszélni egyszerűen képtelenség.*

Én éppen a wagnerizmus fogalmának ily szűk térre, csak a szinpadra való szorítását tartom képtelenségnek. Természetes, hogy itt most a wagnerizmus lényegének meghatározása nem lehet feladatomban, de Kereszty felfogásának lehetetlenségére elég lesz tán éppen az ő bírálatából kiírnom

azt a véleményét, *hogy Wagner irányát az egyetlen Mihalovich kivételével, magyar zeneszerző egyáltalában nem követte.*

Olyan mondás ez, hogy erre a m. kir. zeneakadémiából kikerült növendékek egész kórusa harsányan felkaczag s engem felment minden további védekezéstől.

De statisztikája sem bizonyít ellenem. Mert így is nem elég tekintélyes szám-e az a 216 Wagner-este? Hátha még ez a statisztika úgy készült volna, ahogyan annak készülnie kellett volna? Mert ezt a statisztikát 1889-en túl, maig ki kellett volna írni s 1889-ig is a 650 magyar estével szemben nemcsak a 216 Wagner estét, hanem valamennyit, melyen Wagner utánczója s más idegen szerző szóla! meg az operaházban. Tiszta képet csak így nyert volna.

De ez a statisztika így is eléggé mellettem bizonyít; hiszen Wagner öt műve a mondott idő alatt majdnem utoléri a legnépszerűbb magyar operát, a Hunyadi Lászlót. Ha meggondoljuk közönségünk zenei műveltségének fejletlenségét, ebből is csak Wagner műveinek a tulságos dédelgetésére következtethetünk. Azok az esték nem a magyar közönség szükségzetéből, hanem mesterségesen álltak elő.

Kereszty azonban még szerencsétlenebbül védelmezi Lisztet. Itt is van egy csomó évszám, hogy Liszt mikor érintkezett Wagnerrel s mikor nem. Kereszty állítása szerint Wagner 1863-ban jött le Pestre művét ismertetni, de — jegyzi meg — Liszt ekkor nem jött vele; csak 12 év multán, 1875 tavaszán. És erre rögtön következik: *Lisztet semmiképpen sem érheti az a vád, hogy Wagnert nálunk a zene-pedagógia és a művészet uralkodó csillagzatává tette volna, még pedig a magyar zene rovására.*

Amint e dátumokat s utánuk a következtetést összemérem, hajlandó vagyok elhamarkodással vádolni Keresztyt. Mert, ha meggondolva írta ezeket, akkor neki igen-igen furcsa fogalmi lehetnek arról, hogy irodalomban és művészetben miféle szerepe és útja-módja van az idegen hatásnak. Mert abból, hogy Liszt együtt ment-e Wagnerrel Pestre, vagy pedig külön-külön mentek-e, csakugyan képtelenség érvet meríteni a tételnek akár védelmére, akár erősítésére.

Teljesen közömbösnek kell tartanom Keresztynek *Göllerichre* való hivatkozását is, hogy a Lisztről való monografiájában Lisztnek 130 magyar jellegű művét sorolja föl. Mert erre nem irányadó a német író, hanem — ha van ilyen — akkor a magyar. *Ilyen pedig van.* Idézem is.

Nemcsak Kereszty, de mindazok számára, kik Lisztet illető véleményemet igaztalannak tartják, idézem Bertha Sándort.

Bertha Sándor Lisztnek kortársa, személyes barátja volt, aki még élőszóval beszélt vele; tagja volt annak a lelkes csapatnak, mely a szabadságharc leverése után a magyar zeneművészet ápolásával igyekezett a még menthetőt menteni. Ez a kortárs és magyar ember, minden esetre illetékesebb ebben a kérdésben, mint akár én, akár Kereszty, hogy a német Göllerichet ne is említsem.

Bertha Sándor a *Zenelap* szerkesztőjéhez f. évi október hó 7-én kelt nyílt levelében a Liszt hamvainak hazahozatalára megindult mozgalomról nyilatkozik, de abból mi is kiirhatunk egy részletet.

„Liszt Ferencz volt ifjúságom eszméje. Akkor tettem föl magamban, hogy zenész leszek, midőn 1856-ban a Nemzeti Színházban *Le Préludes* és *Hungaria* symphoniai költeményeit hallottam saját directiója alatt. . . . Megismerkedvén vele, hozzá

való ragaszkodásom először egészen rajongássá nőtte ki magát, mert oly atyai jószággal fogadott és bánt velem, mely elkábíthatta volna a leghidegebb természetű meglett embert is. Később azonban fájdalommal kellett észrevennem, hogy a magyar ügyek, a magyar szellem reá nézve nem bírtak azon vonzerővel, mint reám.

Igen heves összekocczanásba jutottunk már 1864 Sylvester napján, mert ő háró Bach Sándor akkori osztrák követhoz ment hódolatra, én pedig azt erősítettem, hogy a magyarok ez esküdt ellensége ölette meg Széchenyi Istvánt!

Az így támadt disharmoniát igen megnövelte a renaissance nagy mesterei műveinek tanulmányozása. Azok egészen más eszményt látszanak követni, mint az új német zeneiskola, s meggyőződésem szerint ez az eszmény közelebb áll a magyar szellemhez, de különösen a mai kezdetleges magyar zenéhez, mint az, melyet a *jövő zene* hívei tűztek ki maguk elé . . .

És eltekintve minden személyes vonatkozástól, a Liszt-kérdés magyar szempontból csak erről az oldalról tárgyalható. Azzal, hogy kimondta, miszerint nincs magyar zenénk s hogy e nyilatkozatát megújította, midőn munkáját újra kiadta, egy tátongó ürt áoszt közte és az ország között, melyet vajmi nehéz lesz valakinek betölteni.

De ott vannak a „Magyar Rhapsodiák“, „Szent Erzsébet“ s ezek mégis szolgálták a magyar ügynek, mert kétségtlenül népszerűvé tették a magyar nevet. Liszt ezeket bizonyosan nem a magyar zene fejlesztésének céljából írta s így ezeket nem lehet ellen érvül felhozni.*

Egyetlen mentsége az, hogy oly körben, oly viszonyok közt nevelkedett, melyek kizárták annak lehetőségét, hogy jó magyar ember lehessen belőle. A hazafiság nem személyes érdem: tulnyomó arányban a családi hagyományok folyománya. Ezek Lisztnél egészen hiányoztak: anyja osztrák születésű asszony volt, édes atyja pedig egészen egy josefinus nevelésű magyar lehetett. Anyja áll, hogy a „zongora király“ nem ismerte sem nyelvünket, sem irodalmunkat. Sőt történelmiünket sem igen. Az én fordításom után veit tudomást Vörösmarty hozzá intézett költeményéről.

Ne tessék hinni, hogy belőlem az antipathia beszél. Midőn 1886-ban Párisban volt, Lisztről egy oly cikket írtam a *Le Memorial diplomatique*-ba, melynek nyomán kibékültünk. Letette nálam névjegyét s az osztrák-magyar követ egy estélyén valami egy negyed óráig barátságosan beszélgettünk is egymással. Egy másik nagyobb cikkem róla a *Lu Nouvelle Revue*-ben jelent meg halála után 1897-ben. Ezt a cikket elvittem unokájának, Olivier Dániel úrnak s ő a cikket megköszönte.

De én kénytelen vagyok oda concludálni, hogy őt mégis leginkább a „zongora király“ cím illeti meg. Ez igen szép már magában is és Magyarország díszére válik, hogy ő szolgáltattott ilyet a világnak! — — —

Ime így ítél Bertha Sándor Lisztről. E levél lényegében ugyan azt mondja, a mit az én *Emlékiratom*.

A ki nem hiszen az írásnak, higgyen az élő szónak! A ki nem bízik a történetíró ítéletében, bizzék meg a kortársában.

Tudom, hogy a ki ítéletet mond, annak rendben kell lennie lelkiismeretével. Éppen azért azt, a mit Kereszty a *jóhiszeműségről* mond, úgy veszem, mintha nem nekem, hanem a szomszédomnak mondta volna.

És a mi igazságra egyszer eljutottam, attól csak majd akkor térek el, ha érvek állanak elem a maguk bizonyító erejükkel. A míg ilyenekkel nem találkozom, addig marad minden a régiben.

Seprődi János.

*Akár csak én mondanám *Keresztynek*. *Seprődi*.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

Idősb Herepey Károly.

(1817—1906.)

Kilenczven éves korban, negyvenkét évi tanári szolgálat után, nyugalomba lépésének tizenegyedik évében szeliden húnyni el; e magas kor daczára folytonos és értékes munkálkodás közben ejteni el a tollat; szerényen élni és ragyogó emléket hagyni maga után: bizonyára keveseknek jutó kegyelem. A kevesek közül is csak a legjobbaknak s a legjobbak közül is csak a legigazabbaknak ad a Gondviselés ilyen életet, tegyük hozzá: ilyen halált, Herepey nemesen élt, folytonosan dolgozott, munkája nyomában siker és elismerés járt s a kortársak nem feledték el érdemeit, nem irigyelték sikereit, kegyelettel csüngenek alkotásain és halás szívvel őrzik emlékét. Ilyen halál a legigazabbak közül is csak a legönzettelenebbnek jut. Herepey Károly életének, munkásságának, érdemeinek kivételesen szép és fölemelően nemes elismerését a Bethlen-kollégium szomorú jelentése nyújtja:

A Bethlen-kollégium előljárósága fájdalommal tudatja, hogy *Herepey* Károly nyugalmazott tanár, 1848—49-es honvéd-hadnagy, életének 90-ik, nyugalmaztatásának 11-ik évében folyó hó 18-án, délelőtt 9 óra 45 perczkor meghalt. Tanári szolgálata 42 évre terjedett. Az 1849-iki pusztulás után romjaiból föléledő Alma mater egyik legkiválóbb építő munkását, elpusztult tudományos gyűjteményeinek legbuzgóbb újjáteremtőjét gyászolja benne. A történet előtti idők, *az őskor lelke*, az elismerést nem váró, önzetlen munkaszeretetet és rajongó hazaszeretetet ideális harmoniát alkottak ifjan maradt, kristályosult lelkében. Áldott emlékezete örökbecsű kincsekben száll nemzedékről nemzedékre, tiszta és nemes lelkekben találja meg az el nem muló szeretetet és kegyelet jutalmát. Földi maradványait 1906 november 20-án délután 3 órakor kísérik el az örök nyugalomra. Nagyenyeden, 1906. november 18.

Az elköltözöttnek nemes alakja, a viharvert főiskolának mély gyásza és nemes elismerése szinte idegen és szokatlan jelenségül tűnik föl ebben a mai eszménytelen világban. Mintha a régi Erdélynek zimankós történetéből lépne elénk, úgy jelenik meg nekünk a tanár, ki tudós, író, iskolájának gyámolítója, hazája szabadságának hőse volt. Mintha nemcsak tiszteletreméltó koránál fogva, hanem klasszikus egyéni-

sége szerint is, az elmúlt századoknak itt felejtett nemes alakja lett volna. Amaz egyéniségek közül, kik a maguk szük körében igazán dolgozva, mélyen vették nevöket és érdemöket márványba. Herepey ugyan csak a maga kollégiumának élt és dolgozott, de oly módon, hogy működésével városának, hazájának, egyaránt díszévé és büszkeségévé lett. Mint tanár és tudós, mint gyűjtő és szervező az *Erdélyi Múzeum* mezőin járt. Munkásságát ugyanaz a gondolat sugallotta, mely intézetünk megalkotásában gróf Mikó Imrét vezette. Egy czél szolgálatában s majdnem ugyanegy időben indultak el és teremtették meg múzeumaikat. Mikó gróf Erdélynek, Herepey Nagy-Enyednek állított múzeumot, amaz alapjává lett az erdélyi egyetemnek, emez tudományos erőssége a Bethlen-kollégiumnak. A múzeumok itt és ott egyformán szolgálják a közművelődést és a tudományt, általok a hazát — itt és ott egyformán jelentik az új korszak diadalmas fegyvereit: a történeti múltban gyökerező nemzeti erőt és a haladásra képesítő műveltség hatalmát. Itt és ott örei a multnak és előkészítői a jövőnek, mert a jelen nemzedékét az eszmény követésére, az igazság kutatására, a munka szeretetére és megbecsülésére ösztönzik. A múzeum mindenkor hatalmas szerve a nemzeti életnek, még akkor is, ha gyengébb nemzedék gondolja; de a Herepeyek a gyengébb nemzedék előtt is érintetlen tiszteletben állanak. Herepey Károly nemes munkáját és alkotó szellemét az Erdélyi Múzeum is hálás tisztelettel emlegeti.

E. P.

Helyreigazítás. Báthory Zsigmond 1601 decz. 3-ikán írt s kötetünk 377-ik lapján végződő levele megjelent már 1880-ban, Szamosközy történeti maradványai IV. k. 158—159. l. Szövegének utolsóelőtti 5. sorában *eum* helyett olvasandó: *enim*.

A 253. l. 29. sorában *Sziksza* helyett olvasandó: *Szilvási*.

MUTATÓ

az *Erdélyi Múzeum* XXIII. kötetéhez. (Új folyam I. 1906.)

Készítették *Buday Árpád, Köblös Zoltán és Thúry Zsigmond.*

	Lap		Lap
Aachen	286	Albánia	334
Abaújmegye	148	Albert herczeg halála	215
Abaúj-Torna vm.	311	Albinus, cognomen	242
Ábrányi-iskola	316	Album (Királyi Család-)	318
Abrudbánya	146	Alegambe Fülöp S. J.	249, 381
Acca Larentia	242	Alexandria	99, 245
Achilles	108, 115, 116	Alexis György	156
Actium	245	Alfonz, aragóniai király	149
Actiumi csata	94	Alföld, nagy magyar	393
Adelburg zeneszerző	315	Ali basa	371
Adler Pál	59	Alkotmánybiztosítékok	23, 24
Adó, németnek, töröknek	324	Államtanácsi intézmény	17, 18
Adó- és ujonczmegajánlási (tagadási) jog	13, 23, 24, 31	Állatborda (őskori)	65
Adóprés	323	Almanach, Szabó R.	4
Adóreform	323	Almáspaták völgye	65
Aeacus	100	Almásy	290
Ael(ius), nomen gentile	55, 133	Alsófejérvármegye	223, 311
Aemilius Lepidus	247, 248	— felhivása 1848-ban	222
Aeschylus	108	Alsóteremi, Küküllő vm.	195
Áfrika	144, 358	Alsó-Zsuk, Kolozs vm.	184, 218
Afrikai érmek ellenjegyei	144	Altenberger-codex	320
Agamemnon	51	Alvajda, erdélyi	147
Agoston, Szent	179	Ambrosio (Ambrogio) S.J.	383, 385
Agricola, Tacitus apósa	105	Ambrosius	33
Agyagméces	66	Amitermini, fasti	245
Aigai	168	Amsterdam (Amstelodam)	48
Ajtókeret	67	Anabaptisták	181
Ajtóni mértföld-jelzőkő	58	Ancyranum, monumentum	244
Akadémia, erdélyi	6	Andrássy György	289, 294
— Kolozsvári jezsuita	169, 180, 183, 250	— Gyula gr.	8, 13, 18, 19, 91, 92
Akhimenidák érem-ellenjegye	141	Angol alkotmány	91
Ala II. Pannoni(orum)	54. s köv.	— Bank	27
Alamizsna az iskolának	391	— érmek	70
Alba Lajos	349	Angolország	9, 15, 25, 27, 92, 101, 207, 209, 212, 217, 278, 281—286, 327, 328

Angol parlamenti alkotmány	13	Ararát	54
— udvar	280	Arator I. Szántó István S. J.	
Anjouk értelése	64	Archaeologiai Értesítő	58, 230
Anthropophyteia	59	Ardolfo János S. J. halála	190
Antiatini, fasti	245	Árfolyam kiterjesztés római	
Antibarbarus, Latin	225, 226	municipiális érmeknél	141
Antik festészet	168	Argenti János S. J.	257, 259—263
ANTONINIANA, cohors	232, 233	— a kolozsvári je-	
Antoninus	54, 55	zsuita-üldözésről	379
— Pius	55, 56, 230, 231	Argentina	70
Antoninusok kora	132, 133	Argirus	51
Antonius	143, 245	Archaeologiai eredmények	
— Primus	145	(XIX. század)	167
Antonius-féle leg. denárok	143	Arhitektonikus csoport (ré-	
Ányos Pál	2	giségtári)	67
Apáca-kolostor, Kolozsvári	176	Arianusok Kolozsvártt	189, 256
Apaffi Mihály fejedelem	33—35,	Aristophanes	110
218, 219, 268—270, 274—277		Arménia	53, 56, 57, 62
— Mihály donációja Te-		Arméniai betűk, érem-ellen-	
leki Mihálynak	277	jegy	141
— Mihály ifj.	38, 50	Árpád	62
— Mihályné I. Bornemisza		Árpádházi érmek	65
Anna		Árpádházbeli királyok érme-	
Apahidai leletek	65	lése	64
Aper, Marcus	105	Árpádok kora	309, 394
Apollo	246	Artikulusok: Alba Julia. 1675.	136
Apor István de Altorja	139	— Besztercze. 1668.	134
Apulia	334	— Fejérvár. 1631.	40
Apuliai pásztor	330	— Fogaras. 1684.	136
Apulum	56	— Segesvár. 1683.	136
Aquaviva Claudio S. J. gene-	187	Asan pásztor	331
ralis	250, 359, 379, 386	Ásatások	53, 65, 241
— Wujek Jakabhoz	370	Asinius Pollio	98
Aquincum	167	Aspendusi érmek ellenjegye	141
Aquinói Tamás	359	Assos	168
Arad vm.	311	Asszonyfalva, Valkómegeye	196
Aragóniai Beatrix	148	— Torda-Aranyos vm.	218
— Beatrix, Hunyadi Mátyás		Asztali készlet (ezüst)	66
neje	149	Átokforma	338
— Eleonora, Marzanói Már-		Attiedur	242
ton neje	148, 149	Attikai (római kori) érmek	141
— Lujza, Frangepán Ber-		Átvert érem	140
náné	148, 149	Augures	241
+ Aranka György	1, 2, 120	Augurium Salutis	244
Aranybulla	12	AVG, érem-ellenjegye	141
Arany érmek ellenjegye	142	Augustus	98, 99, 143, 144,
Arany János	4, 152	241—244, 246, 248	
Aranyos völgye	65	— denariusai	143
Aranszeg	37	— ellenjegyei	144
Aranyzúók, verespataki	399	Aulus, praenomen	241

A(ulus) Pastumius Albinus		Bánffy Dénesné I. Bornemisza	
Bruti f(ilius) — — — —	242	Kata — — — — —	—
Aurelianus császár dácziai		— Ferencz (bonczhidai) 255,	376
colonusai — — — — —	334	— György — — — — —	212
* Ausztria — — — — —	226, 227, 229,	— Kata — — — — —	218
	318, 378, 385	— Miklós br. alsófehérvár-	
Ausztriai érmek — — — —	72	megyei főispán — — —	223
— ház — — — — —	222	— grófok levéltára az Er-	
* Ayrer — — — — —	229	délyi Nemz. Múzeumban	218
Azsia — — — — —	105	Bánffy-Hunyad — — — —	66
Babelon — — — — —	141, 142	Bánhegyi János — — —	377, 378
Babona, Kedd estei — — —	337	Bánk-bán, Erkel operája —	315
Baccalaureatus — — — —	180	Bankárok érem-ellenjegyei	141
Baccalaureus — — — — —	310	Bányavárosok — — — —	325
Bach Sándor br. — — — —	403	Bányay József, R. stylioná-	
Bács, Kolozs vm. — — — —	343, 347,	riuma — — — — —	235
	349, 378	Barabás Samu — — — — —	69
Bácsi jószág, jezsuitáké —	180	Baranya vm. — — — — —	311
Bácsitoroki ősember — — —	341	Barátoktava Alsó- és Felső-	
— őstanya — — — — —	340	Zsuk határán — — — —	184
— prehiszt. lelőhely — — —	340	Barbarus, nomen gentile 132,	133,
Baden (érmek) — — — — —	70		231
Bagehot — — — — —	11	Barcsay Ákos — — — — —	268, 270,
Bajza József Kritikai lapja —	1	— Ákos fejedelem — — —	218
Bajor érmek — — — — —	70, 72	— Ákos özvegye, Bánffy	
Bakócz Tamás — — — — —	312	Ágnes — — — — —	218
Balassa János — — — — —	69	— Mihály, neje Bánffy	
Balázs Sándor Almanachja	4	Kata — — — — —	218—221
Balázsfalva, Alsó-Fehér vm.	341	— Mihály költeményei —	218
Balck Idzardus franekerai		— Péter — — — — —	218
könyvnyomtató — — — —	41—47	Barcsayak bárói diplomája	218
Bálint Ferencz — — — — —	69	Bárczák — — — — —	64
Balkán — — — — —	330—334	Barczaság — — — — —	333
Balkáni élet — — — — —	330	Barczasági iskola — — — —	392
— eredet — — — — —	330, 333	Barnutiú Simon — — — —	222
— hit — — — — —	331	Bars vm. — — — — —	311
— pásztorok — — — — —	334	Bartalus István — — — —	317
— részek — — — — —	334	Bártfa — — — — —	184, 310
— városi görögség — — —	334	Barth János szebeni könyv-	
Balladák, Székely — — — —	49	nyomtató — — — — —	139
Balmaz-Ujváros, Hajdú vm.	287	Bartolich György S. J. —	259, 381
Balogh — — — — —	286	Basel — — — — —	39
— Ferencz — — — — —	116	Basta György hadvezér	256, 257
Bálványimádók — — — — —	258	Báthory egyetem alapító le-	
Bálványosi várnagy — — — —	146	vele 1581. — — — — —	169
Bálványozás — — — — —	172	— egyetem, kolozsvári	169, 249,
Bána nemzetség — — — — —	194		342
Bánffy Ágnes, Barcsay Ákos		— András biboros, vármiai	
özvegye — — — — —	218	püspök, erdélyi feje-	
— Dénes — — — — —	272—276	delem — — — — —	173, 255, 344

- Báthory István erdélyi fejed.,
 lengyel kir. 169—172, 174—
 178, 184—186, 188, 249, 319,
 342, 346, 349-50, 366-67, 369
 — István alapító-levele a
 kolozsvári jezsuita-kollé-
 gium részére — — 180, 356
 — István alapító-levele a
 kolozsvári jezsuita sze-
 minárium részére — — 360
 — István első tervezete a
 kolozsvári jezsuita fő-
 iskoláról — — — — 342
 — István oroszok elleni
 hadjárata — — — — 183
 — István szülői: István er-
 délyi vajda és Telegdi
 Katalin — — — — 344
 — István unokaöccse, Ist-
 ván — — — — 347
 — István halála — — 191, 370
 — Istvánhoz Wujek Jakab
 levelei — — — — 356, 357
 — János, a Gutkeled nem-
 zetségből — — — — 146
 — Kristóf fejed. 171, 174, 177,
 182, 184, 342, 344, 349—357
 — Kristóf halála 180, 357, 370
 — Mária, Erkel operája 315
 — Miklós — — — — 368
 — Stephanus: Disputatio
 theol. Ultrajecti 1669. — 134
 — Zsigmond fejed. — 50, 178,
 180, 191, 250, 252, 254—257,
 370—378, 385, 405
 — Zsigmond adományle-
 vele a kolozsvári jezsuita
 kollégium részére — — 253
 — Zsigmond gyóntatója,
 Marietti Antal S. J. — — 378
 — Zsigmond havasalföldi
 hadjárata — — — — 371, 372
 — Zsigmond ifj. — — — — 355
 — — ifj. nevelése — — 367
 Báthoryak ősi kastélya — 173
 Bátky Zsigmond — — 398—400
 † Batsányi János 112, 116, 120, 122,
 123, 126, 130
 † — — : Hazafiui aggódás 123
 Batthyány — — — — 289
- Batthyány Battis 212—214, 294
 — Vincze — — 213, 214, 281
 — énekeskönyv — — — — 166
 Baum Juliska — — — — 69
 Baziliusok — — — — 62
 Beck Hugó — — — — 69
 Bécs 39, 138, 198—207, 208, 247,
 249, 254-269, 273—278, 281,
 284, 288, 294, 297, 353, 355, 375
 Bécsi egyetem — — — — 181
 — expeditio (1683.) — — 37
 — fársáng — — 214, 215, 278
 — festő — — — — 290
 — gárdisták — — — — 2
 — hadjárat — — — — 35
 — jezsuita rendház — — 250
 — kancellária — — — — 214
 — kormány — — — — 325
 — kormány politikája — 323
 — módi — — — — 203
 — nép — — — — 201
 — Prater — — — — 199, 215
 — Szent István torony — 211
 — theatrum — — 199, 203, 205
 — udvar — — 206, 277, 352
 — udvar merényletei — 323
 — udvari élet — — — — 335
 — udvari könyvtár 265, 266
 — udvari párt — — — — 328
 — út — — — — 274
 Bécsújhely — — — — 322
 Bedecs, Kolozs vm. 254, 375, 378
 Bedruacumi győzelem — 145
 Beethoven — — — — 316, 317
 Beiktatása, Erdélyi fejedelmek 219
 Békefi Remig 299—314, 388, **396**,
 397
 Bekényi I. Bökényi — — — —
 Belényes, Bihar vm. — — — 273
 Belgium — — — — 18
 Belgrád megvétele — — — — 120 +
Béliczai József aradmegyei
viceispán — — — — 131 +
 Bélyegek, római edényeken 66
 Belzi várnagy: Uchanski Pál 101
 Benkő József — — — — 33
 Benyovszki regementje — — 235
 Bercsényi Miklós — — — — 326
 Bereg vm. — — — — 311
 Béresnóta — — — — 158

- † Berettyó patak --- --- --- 116
 Berkesz --- --- --- 288
 Bertha Sándor --- --- --- 402, 403
 Berthold gr. --- --- --- 289
 Bertinoroi püspök, Caligari
 Giovan Andrea 169, 171—175,
 177, 181, 343, 346, 348, 350,
 351, 354
 Berze Nagy János --- --- --- 336
 Berzeviczy Márton kancellár 180,
 183, 356 360
 † Berzsényi Dániel --- --- --- 2, 115
 † Bessenyei György --- --- --- 112, 301
 Besztercze --- --- --- 134
 Beszterczei 1668-iki ország-
 gyűlés ártikulusai --- --- 134
 Betlehemes játék --- --- --- 166
 Bethlen Anna --- --- --- 49, 50, 51
 — Elek --- --- --- 201, 209, 219
 — Farkas --- --- --- 218, 273, 276
 — Gábor --- --- --- 37
 — Gábor felkelése --- --- 328
 — Gergeiy --- --- --- 219
 — János --- --- --- 49, 50, 270
 — Mihályné I. Bornemisza
 Kata --- --- --- ---
 — Miklós 33, 35, 218, 324
 Bethlenek egyik ága --- --- --- 50
 Bethleni Márk --- --- --- 197
 Betűáttétel --- --- --- 54 s köv.
 Bevágások, érem-ellenjegyek 141,
 142
 Bianchetti Bernardo --- --- --- 345
 Bianu János --- --- --- 82
 Biás István ifj. --- --- --- 69, 82, 84
 Bibliografia, Magyar zenei 317
 Biharderecskei lelet --- --- --- 65
 † Biharország --- --- --- 116
 Bihar vm. --- --- --- 311
 Biharvármegyei deputáció
 Bécsben --- --- --- 204, 206
 Bika-fogadó Budapesten --- --- 200
 Bilbis Spanyolországban 108, 111
 Binder --- --- --- 281
 Biró Mihály --- --- --- 50
 Biró Szép Anna --- --- --- 51
 Birói függetlenség --- --- --- 23, 24
 Bistricium I. Besztercze --- --- ---
 Bizalmam az ősi erényben 318
 Blackstone --- --- --- 11
 Blandrata György orvos --- 180,
 343, 352, 368
 Blenheim --- --- --- 283
 Bobok Géza --- --- --- 69
 Bocskay István 257, 328, 374,
 380, 383, 385
 Bod Péter --- --- --- 33, 38
 Bodonyi István --- --- --- 254
 Bogártelke, Kolozs vm. --- 180,
 357, 378
 Bogáthiak --- --- --- 260, 262
 Bogáthiak görgényi vára --- 383
 Bogatyr --- --- --- 330
 Boglár (női, mell-) --- --- --- 67
 Boldizsár S. J. --- --- --- 377
 Boldogságos Szűz emble-
 mája, érem-ellenjegy --- 140
 Bolgár-oláh hatalom meg-
 alapítói --- --- --- 331
 Bolognai-kertész a gyula-
 fejérvári udvarban --- 356
 Bolognetti Alberthez Cam-
 piani János Pál S. J. --- 366
Bolygó Hollandi, opera --- 315
 Bonis Ferencz --- --- --- 272
 Bonni Beethoven-szobor --- 316
 Bononi Károly --- --- --- 69
 Bor-dézma --- --- --- 182
 Borbála királyné --- --- --- 196
 Borghese-féle gyűjtemény 167
 Bormann Eugen --- --- --- 247
 Bornemisza cs. (petrelini) 269, 270
 — Anna, Apafy Mihályné 269,
 270, 274, 276, 277
 — — Teleki Jánosné 269,
 273, 276, 277
 — Judit, Szabó Ger-
 gelyné --- --- --- 270
 — Károly br. --- --- --- 69, 82
 — Kata, előbb Bethlen
 Mihályné, később Bánffy
 Dénésné --- --- --- 269—273
 — Zsuzsanna előbb Ke-
 mény Boldizsárné, ké-
 sőbb Szentpáli Jánosné 269,
 270, 272, 274, 276
 Borosjenő, Pilismegye --- --- --- 195
 Boros-Jenő, Arad vm. 270—272
 Borostyángyöngy --- --- --- 66
 Borsa, Kolozs vm. --- --- --- 378

- Borsai Thomas Petrus: Pro-*
blematum de scriptura.
 Pars V. Ultrajecti 1669. 134
- Borsod vm. --- 152
- Bos taurus L. őskori --- 340
- Boszniai püspök --- 195, 196
- Boszorkány, Keddi --- 336
- Boulevardok --- 281
- Boutt --- 281
- Bozola Péter --- 265
- Böckel Hugó --- 69
- Bökényi, Johannes Philip-*
pus: De ecclesia, ministe-
rio, synodis ac disciplina.
 Franekeræ. 1651. --- 40—41
- Bölcs Leó --- 326
- Bölcsészet, a Báthory-egye-
 temen --- 181, 190, 254
- Böszörmény I. Hajdúböszörmény
- Brassai Sámuel --- 90
- Brassó --- 39, 310, 311
- Brassói csata (1603) --- 385
- Braunsberg --- 343
- Brazília --- 201, 205
- Breinzdorfer Gusztáv --- 69
- Bresciai könyvtár --- 386
- nyomdászok: Figliuoli
 di Sabbio Vincenzo --- 386
- Breton generális --- 282
- Briccius Andreas: Loci de*
deo disputatio I—IV. Fra-
nekeræ. 1653. --- 43
- Bricot --- 359
- Brigante Bernardo --- 383, 384
- Britt múzeum --- 27, 167
- Brixen --- 267
- Bronzkarika --- 66
- Bronzkor --- 65
- Brudern --- 214
- Brunsbega I. Braunsberg ---
- Bruti Bartolomeo a moldvai
 vajda titkára --- 249
- Brutus --- 242, 326
- Bruxelles --- 286
- + Brückner --- 118, 126
- Brügge --- 286
- Budafelhévi konvent --- 194
- Budai káptalan levéltára --- 393
- könyvtár --- 78
- zsinat (1272) --- 314, 397
- Budapest 1—4, 6, 16, 62, 131, 155,
 203, 213, 215, 229, 230, 231, 233,
 278, 287, 290, 295, 297 315, 402
- Budapesti Bika-fogadó --- 200
- Hirlap --- 8, 299
- Szemle --- 8, 9, 89, 315
- Buday Árpád 58, 69, 133, 168,
 230, 231—234, 248, 406
- János --- 69
- Sándorné --- 82
- Budget nélküli minisztérium 25
- Bukarest --- 372
- Bulgária és havasai --- 332, 359
- Burg (bécsi) --- 199
- Burkusok --- 287
- Busdi lelet --- 65
- tokosvéső --- 65
- Butekeros (vadember) 201, 205
- Buza, Szolnok-Doboka vm. 274
- Bürde --- 126+
- Byzanc ellenjegy --- 141
- Bzenski Rudolf S. J. --- 179, 249
- : Syllogimæa Transylv.
 ecclesiæ per historio-
 philum anagnosten --- 170
- CAE; érem-ellenjegy --- 141
- Caesar --- 245—247
- Calais --- 286
- szoros(csatorna) 212, 278, 284
- Calendarium, Julianum --- 179
- Calessio I. Kalisz ---
- Caligari Giovan Andrea ber-
 timoroi püspök --- 169, 171,
 175, 177, 181, 356
- -hoz Odescalchi Lajos
 S. J. --- 346, 350, 351, 354
- — Sunieri Ferencz S. J. 343
- — Wujek Jakab S. J. --- 348
- Caligula --- 95, 99
- Calpurnius Piso, ifjú --- 102
- Calvinus, cognomen --- 247, 248
- Camillo --- 200
- Campania --- 105
- Campiani János Pál S. J. 187,
 188—190, 249
- Bolognetti Alberthez 366
- Campus (Martius) --- 246
- Canis familiaris L. szemfoga 341
- Canisius Péter S. J. kate-
 kizmusa --- 253

- Capicio Ferdinánd S. J. rektor --- 188, 190
 Capitolini, fasti --- 246, 247
 Caramania --- 371
 Carbonarik --- 204, 205
 Carrillo Alfonz S. J. 250—252, 255, 372, 378
 — olaszországi küldetése 252
 Carthago --- 56
 Castellum, castrum (szamosujvári) --- 53, 58
 Centaurusok harcza --- 100
 Centumpaterek --- 192
 Cervino S. J. --- 172
 Chalons s. Marne --- 279
 Champagne --- 279
 Cholnoky Béla --- 69
 — Jenő --- 69, 399
 Chopin --- 316
 Chrysostomus --- 33
 Cibyra, érem-ellenjegy --- 141
 Cicero --- 104
 Ciliciai-érmek ellenjegyei --- 141
 Ciuma --- 336, 337
 Citrom patak --- 51
 Claudiopolitana, Turris --- 50
 Claudius --- 95, 99
Cloppenburg Johannes: Compendiolum Socinianismi 41, 42
 — : Exercitationes --- 43—47
 Cn(eius), praenomen 247, 248
 Cnossus emblémája --- 141
 Cob tábornok --- 277
 Coh(ors) I. Fl(avia) Ulp(ia) Hisp(anorum) c(ivium) R(omanorum) eq(uitata) 58
 Cohors III. Hispanorum --- 232
 — táborhelye --- 132, 133, 233
 — praefectura --- 132, 133, 233
 — tábori kápolnája --- 133
 Colbert --- 269
 Collegium Germanicum-Hungaricum Rómában --- 345
 Colojanos pásztor --- 331
 Columella --- 330
 Commodus, római császár 232
 Como --- 173
 Comptroller and Auditor General --- 26, 27
 + Comtessz Czili --- 122
 Concha Győző 8—10, 12—16, 18, 19, 21, 32, 89, 93
Consilium... (Szeben) 1692. 137
 Constitutionell (ujság) --- 295
 Consularis vir --- 55
 Consuli rangú helytartó 54, 55
 Contremarque érmeken --- 140
 Controversiás-könyvek --- 173
 Corona, spicea --- 242
 Corpus Inscr. Lat. 54—56, 132, 133, 231, 233, 234, 244—248
 Corvin-kódex, kolozsvári --- 260
 Costume (régiségtárban) 64, 74
 Crassus --- 53
 Creon halála --- 108
 Crescentianus cognomen --- 133
 Cricetus frumentarius Pall. --- 341
 Cromwell --- 321
 Csab nemzetség --- 194
 Csáky Sándor gr. 204, 206, 214, 278, 288, 289, 291, 293, 294, 297
 Családi levéltárak az Erdélyi Nemzeti Múzeumban --- 78
 Csanád nemzetség --- 197
 Csanádi káptalan levéltára 393
 Csanakeszű, Zaránd vm. --- 194
 Csángók Moldvában --- 249
 Császár György --- 315
 Császárfelirat (római) --- 53
 Császári biztosok Erdélyben 373
 — familia --- 205
 — érem-ellenjegyek (római) 141
 — kormányforma --- 94, 96
 — lóiskola --- 209
 Császárok életrajzai --- 104
 — (római) képei, érem-ellenjegyek --- 141
 Csatárszeg, Csongrád vm. 195
 Csatt (arany-) --- 66
 Csengeri Antal --- 14
 — János --- 69
 Csereeszköz --- 145
 Csereforgalom --- 341
 Cserey Farkas 200, 202, 208—210, 212, 213, 294, 295
 — — házassági terve --- 209
 — Heléna, id. br. Wesselényi Miklósné 198—217, 278—298
 — Helénához, fia levelei 198, 278

- Cserey Mihály --- 33, 218
 Csermák Antal --- 316
 Csesznekiek, Bána nb., va-
 gyon-felosztása --- 194
 Csik vm. --- 311
 Csikfalva, Maros-Torda vm. 51
 Csikfalvi református pap --- 235
 Csikszék --- 355
 Csikszentmárton I. Nyárad-
 szentmárton ---
 Csillag(A), a csillag arétenjár 159
 Csók Anikó --- 51, 52
 --- Miklósné --- 52
 --- Sára --- 52
 Csókás Péter, Laskai --- 180
 + Csokonai Vitéz Mihály 122, 128,
 150
 + Csomoszló-fa --- 118
 Csurgó, Somogy vm. --- 156
 Cugelbrecht Mihály --- 305
Cur Societas in Transylvania
retinenda sit, 1587. --- 371
 Curiatius Maternus --- 105
 Curlandia --- 262
 Cyprusi érmek ellenjegyei 141
 Czege, Szolnok-Doboka vm. 274
 Czéh-íratok az Erdélyi Nem-
 zeti Múzeum levéltárában 78
 Czenk, Sopron vm. --- 201—203,
 209, 287, 293
 Czenzúras hirlap --- 4
 Czerny Antal --- 82
 Czigány-pohár --- 66
 + Czili komtesz --- 122
 Czímeres levelek az Erd.
 Nemz. Múzeumban 60, 78
 Czímlap, keretes --- 179
 Czinkota, Pest vm. --- 287
 Cziráky --- 24
 Czukortartó --- 66
 D D (decreto decurionum) 141
 Dacia --- 170, 232, 330, 334
 --- Malvensis --- 54, 56
 --- meghódítása --- 96
 --- Porolissensis --- 57
 --- superior --- 57
 --- tartomány --- 333
 Daciai hagyomány --- 333
 Dacicus --- 56
 Dallamok gyűjtése --- 165
 Dalmadi István --- 272, 273
 Dalmát érmek --- 72
 Dalmatin --- 67
 Dankó-féle szerelmi dal --- 162
 Daphne --- 119+
 Darabontok, Székely --- 261
 Darnay Kálmán --- 82
 Daróczi György 170, 249, 251
 Dávid Ferenc elfogatása --- 171
 Dayka Gábor 2, 112, 115, 120,+
 126
 --- : Mennyegzői dal --- 115+
 --- : A nemzeti öltözet --- 131+
 Deák Albert --- 32, 89, 91, 92
 --- Ferencz 14, 18, 19, 22, 31, 32
Debreczen 2, 114, 200, 235, 278+
 Debreczeni Dózsa erdélyi
 vajda --- 146
 --- kollégium --- 113, 116+
 --- református prédikátorok 2
Decsi Gasparus: Loci de
 creatio disputatio IV.
 Franekerae. 1653. --- 43
 Dél-Babyloniai ásatások --- 167
 Della Torre Zsigmond gr. 373
 Delos --- 168
 Delphi --- 168
 Demesburg --- 166
 Democritus ridens --- 127+
 Dengeleg, Szatmár vm. --- 146
 Dengeleghi I. Pongrácz ---
 Dengelegi Szt. Mihály tem-
 plom --- 147, 148
 Deputatusok camerája Páris-
 ban --- 280
 Dercsényi --- 202
 Derecske, Bihar vm. --- 65
 Dés (Deés), Szolnok-Do-
 boka vm. --- 234, 255, 274
 Dessau: Inscr. Lat. selectae 231
 Dessewffy --- 290, 292
 Déva, Hunyad vm. 163, 223, 224
 Dévai per --- 201
 Dézma, Szász papoké --- 184
 Dézsi Lajos --- 310
 Diana reg(ina) tiszteletére
 emelt költár --- 132, 133, 233
 Dicey --- 11, 12, 27
 Dictator --- 247
 Diéta --- 204

- Diéta, magyarországi — — 213
 Dietricheposzok — — — 229
 Dignom — — — — 211
 Dii militares — — — — 133
 Dinelli Simon S. J. — 383, 384
 Dio Cassius 56, 244, 246, 247
 Diószeg I. Németdiószeg — —
 Disputáció — — — — 179, 191
 — Gyulafejérvári — 353, 355
 — a Báthory-egyetemen 181
 Divus — — — — 55, 244, 248
 + Dobozy Lajos — — — — 120
 — Mihály — — — — 120, 121
 Dodona görög kultuszhely 168
 Dohány- s pipaárulás — — 324
 Dományi Tamás S. J. 259, 380
 Domba hegy Magyararköb-
 löson — — — — 338
 Domitius Calvinus, Cn. 247, 248
 Domitianus 95, 96, 99, 106—108,
 111, 144, 232
 Domokos Ferencz, Kibédi 157
 — Lőrincz — — — — 206
 Domonkosok zárdája — — 185
 Doppler Ferencz — — — — 315
 + Döbrentey Gábor 1—3, 118, 297
 Dögvész Kolozsvárt 1586. 190, 191
 Dráma a kolozsvári jezsuita
 kollégiumban — — — — 191
 — iskolai, Jezsuita — — — 178
 — Szent Istvánról — — — 191
 Drinápoly — — — — 35
 Dsámer — — — — 50
 Dugonics András — — — — 2
 Duka generális — — — — 202
 Duna f. 38, 54, 212, 224, 278,
 332, 341, 372, 393
 — völgye — — — — 56
 — -Tisza köze — — — — 393
 Duns János (Scotus) — — — 359
 Durand Vilmas kánonjogi író 359
 Duruczoló malmok, resinári 399
 Ebersdorf — — — — 138
 Ecsed — — — — 368
 Effmurdt Jakab (Ligniczei)
 gyulafehérvári könyv-
 nyomtató — — — — 40
 Eger, Heves vm. 172, 301, 349
 Egerszeg, Torna vm. — 195, 196
 Egri káptalan — — — — 176, 349
 Egri káptalan levéltára — — — 393
 Egyéni felelősség — — — — 20
 Egyetem, pécsi — — — — 393
 — Báthory — 169, 242, 249
 — története, kolozsvári — 170
 — nagyszombati — — — 170
 Egyetemek, Külföldi — — — 181
 — története Magyarorszá-
 gon — — — — 387
 Egyház (nagyteremii) — — — 66
 Egyházpolitika — — — — 323
 Egyiptom — — — — 167
 Egyiptomi hadjárat (Napo-
 leon) — — — — 167
 — műveltség és művészet 167
 Egylevelés nyomtatvány 1692. 137
 — — 1702. — — — — 138
 Egytelkes nemesség — — — 324
 Eisler Mátyás — — — — 82
*Éj van, csend és nyugalom-
 nak éje . . .* — — — — 159
 Ekkehard — — — — 230
 Elefánti Mihály — — — — 197
 Elemi oktatás — — — — 388
 — — története Magyaror-
 szágon — — — — 367
 Eleusis görög kultuszhely 168
 Ellenjegyek érmeiken — — — 140
Element az én rózsám . . . 159
 Emlékirat a magyar zene
 ügyében — — — — 401
 Enders festő — — — — 296
 Endre II. magyar király 314, 394
 Énlakai római feliratok 132, 133
 Enyed I. Nagyenyed — — — —
*Enyedi Johannes: Loci de
 statu hominis ante lap-
 sum. Disputatio I—V.
 Franekerae 1653.* — — — 44
*Enyedi Samuel: Loci de
 deo disp. V. Franekerae.
 1653.* — — — — 44—45
 Eötvös József br. — 14, 32, 299
 — Károly — — — — 317
 Eperjes — — — — 310
 Epernay — — — — 279
 Ephemeris epigraphica 56, 243
 Ephesos — — — — 168
 Epidaurus kultuszhely — — — 168
 Epigraphia — — — — 53

- Eszterházy — — — — 201, 214
 — alap (éremtárnak) — — — — 63
 — herceg — — — — 283
 — Károly — — — — 213, 214
 — László — — — — 202
 — Miklós — — — — 298
 — Miksa — — — — 213, 214
 — Pepi — — — — 289
 — Vincze — — — — 213, 214, 297
 Eszterházyiné — — — — 212, 216
 Éti biga (Helix pomatia L.) 340
 Etnografiai hűség — — — — 59
 Etruria temetőhelyei — — — — 168
 Eugen olasz vicekirály — — — — 281
 Euripides — — — — 108
 Európa — — — — 35, 51, 167, 224
 Ezdegei Pál — — — — 196
 Ezüst valuta, rómaiaknál — — — — 143
 F naptári jegy — — — — 245 s köv.
 Fábán — — — — 203
 + Faludi Ferencz — — — — 119
 Falusi iskola 311, 312, 387—392
 — középkori iskolák — — — — 393
 Fanfonio Jeromos S. J. — — — — 190
 Farkas-utca Kolozsvárt — — — — 190
 Fasti — — — — 245
 — Capitolini — — — — 246, 247
 — triumphales — — — — 247
 Fazék vagy üst (λάβη), ellen-
 jegy érmeken — — — — 145
 + Fazekas — — — — 131
 Fazekas orvos — — — — 216, 286
 Fechtig — — — — 214, 215
 Fegyvertár — — — — 67
 Fegyvertári csoport (régis-
 ségtárnál) — — — — 64, 74
 Fehérhegyi csata — — — — 23
 Fejedelmi tanács — — — — 193
 — udvar Radnóton — — — — 274
 — udvartartási iratok — — — — 36
 Fejér Ferencz — — — — 288
 — Mihály — — — — 288
 Fejérvár I. Gyulafejérvár — — — —
 Fejérvári kormánytanács — — — — 183
 — udvar — — — — 173, 175, 185
 Fekete — — — — 201
 — Manó I. Neri Manó S. J. — — — —
 — -Kőrös f. — — — — 194
 Feladatok a magyar zene
 körül — — — — 315
- Felirat (szamosújvári) 53—58, 230,
 231
 Feliratos kövek Énlakáról 132, 133
 Felirattan (római) — — — — 54
 Felfedezések (arheologiai)
 Keleten — — — — 168
 Felírási jog — — — — 23
 Felméry Gyula — — — — 69
 Felolvasások (római) — — — — 98, 100
 Felsőteremi, Küküllő vm. — — — — 195
 Felső-Zsuk, Kolozs vm. — — — — 184
 Ferdinánd aragóniai király 148,
 149
 Ferdinánd Ferencz — — — — 69
 Ferencz császár 199, 201, 204,
 206, 214, 215, 289, 296
 Ferencz-rendi barátok mo-
 nostora, refektórium,
 gazdasága — — — — 176
 Ferenczesek I. Salvatorianus
 ferenczesek — — — — —
 Ferenczy Dezső — — — — 84
 — Márton — — — — 84
 Feriae — — — — 245, 246
 Festészet (antik) — — — — 168
 Fét-Frumos — — — — 330, 331
 Fibula — — — — 66
 Fináczy Ernő — — — — 394
 Finály Gábor 58, 230, 233, 234
 Fischart — — — — 229 +
 Fischer 202, 208, 210, 212, 213
 Flaviusok — — — — 99
 Fleischerus Christoph, lip-
 csei könyvnyomtató — — — — 137
 Fogaras — — — — 137, 219, 333
 Fogarasi országgyűlés 1685.
 — 1684. országgyűlés
 — ártikulusai — — — — 136
 Fohn Gyula — — — — 59
 Folklore — — — — 151
 Folyami kagyló (Unio bata-
 vus Lamck.) — — — — 340
 Forradalmak — — — — 321
 FORTIS mécses-bélyeg — — — — 66
 Forum holiterium — — — — 245
 Főkormányzék — — — — 224
 Följegyzések pusztulása — — — — 393
 Francia alkotmány (1875.) — — — — 18
 — érmek — — — — 70
 — forradalom — — — — 225

- Francia király meggyilkolása 210
 — követek — — — — 269
 — színházak — — — — 281
 — udvar — — — — 280
 + Franciaország 18, 19, 92, 116,
 126, 209, 226, 251, 282, 284
 Francziskánusok — — — — 182, 184
 Franekera — — — — 40—47
 Frangepán Bernát, neje Ara-
 góniai Lujza, leánya Má-
 ria Magdolna — denge-
 legyi Pongrácz Mátyásné 148-49
 Frankfurt — — — — 286, 287
 Frasch — — — — 290, 291, 295
 Fratres Arvales — — — — 241—244
 Freemann — — — — 10, 11
 Friaul — — — — — 333
 Frumoasák — — — — — 331
 Függő (arany-) — — — — 66
 Fülbevaló (kosaras) — — — — 66
 Fülel (Filek) — — — — — 37
 Füssy József — — — — — 84
 Gabelsberger — — — — — 61
 Gabnay Ferencz — — — — 336
 Galareí hegy — — — — — 338
 Galba — — — — — 95, 142
 Gálffy János, kocsárdi — — — — 370
 Galli Ptolomeo — 183—185, 343,
 344, 369
 Gallia — — — — — 94
 Gallienus érmeinek ötvözete 143
 + Gálos Rezső — — — — — 131
 Garabonciás diák — — — — 337
 Garam-szentbenedeki kon-
 vent — — — — — 305
 Garcia Alabianushoz Wujek 371
 Gárdisták Bécsben — — — — 2
 Gastner Lajos — — — — — 61
 Gaudenhofen oberster — — — — 215
 Gazdasági értékek — — — — 323
 Géczy János kormányzó — — — — 191
 Gegenstempel érmeken — — — — 140
 + Gellert — 114, 119, 123, 128, 129
 Gellius — — — — — 242
 Gellyén Imre — — — — 258, 373, 380
 Gemina (leg. XIII.) — — — — 56
 Genersich Gusztáv — — — — 69
 Genf — — — — — 180
 Gent — — — — — 286
 Gerenás, Tolna vm. — — — — 194
 Gergely pápa XIII. 169, 171, 177,
 183, 184, 189, 250, 343, 361,
 366, 367 368
 Gergely Sámuel — — — — 377
 Gerhot von Reichsparg — — — — 228 +
 Germania — — — — — 94
 Germanicus — — — — 246, 247
 Gessner idyllumai — — — — 119 +
 Giacomo Bolognese, overo
 da Pianoro — — — — 350, 351
 Giczi István özvegye Némái
 Pál leánya Pendyth — — — — 194
Gidófalvi Stephanus: Prae-
cognitorum theologiae
christianae disputatio I-II.
 Franekerae. 1653. — — — — 43—44
 Gilvác vára, Szatmár vm. 146
 Gnézeni tartomány — — — — 175
 Goedecke — — — — — 227 +
 Goeking — — — — — 123 +
 Goethe — — — — — 2, 129, 229 +
 Gomb (mente-) — — — — — 67
 Gordianus császár — — — — 242, 248
 Gottfried von Strassburg — — — — 228
 Göcz, Ung vm. — — — — 258
 Göczy Nyíró Pál I. Nyíró — — — —
 Göllerich — — — — — 315, 402
 Göllnitz Károly — — — — 257
 Gömör vm. — — — — — 311
 Görcsöni dominium — — — — 278
 Görgény — 219, 262, 263, 383
 Görög Ferencz — — — — 224
 Görög csoport (régiségtárnál) 74
 — előidők — — — — 168
 — érmek ellenjegyei — — — — 141
 — kultushelyek — — — — 168
 — nyelv tanítása a Báthory-
 egyetemen — — — — 181
 — sarú — — — — — 99
 Görögország — — — — 141, 167, 168
 Görögországi dolgok (1822.) 282
 Göttingeni hainbund — — — — 112 +
 Göttingai költők — — — — 129 +
 Grabavicz Márk — — — — 69
 Gracchusok — — — — — 94
 Graffius József — — — — 69
 Grammatika gyakorlása a
 Báthory-egyetemen — — — — 181
 — hallgatása szerzetesek
 által — — — — — 395

Grassalkovics — — — —	213	Gyulai István — — — —	199
Grazi frott újság (1603.) —	257	— Pál — — — —	118, 152 †
— kollégium 1579-iki tanrendje — — — —	181	Gyulay Lajos consiliarius	297
Grignianus (Grignanus) Ludovicus római könyvnyomató — — — —	40	<i>Gyulai-Arany: Magyar népkölt. gyűjtemény</i> — —	49
Grisoni Gio. Battista — —	351	Gyűrű (női arany-) — —	67
Grodnó vára, Lengyelor. 191, 370		— (pecsételő) — — — —	67
Grossius Gothorf. Enoch lipcsei könyvnyomató —	138	Habsburg politika — — —	328
Grosswardein — — — —	59	Habsburgok — — — —	20, 322
Grotefend — — — —	56	Hadad, Szilágy vm. — —	298
Grünblatt Benő — — — —	69	Hadiadó — — — —	147
Gryphius János velencei könyvnyomató — 265—	267	Hadjárat, 1681. évi — —	34, 37
— nyomdászjelvénye	265	— 1682. évi — — — —	34, 35
Gubernium, Erdélyi — —	206	— Havasalföldi 251, 371, 372	
— judiciale — — — —	203	— lengyel — — — —	270
Gudrun — — — —	229	— az oroszok ellen(1581.)	183
Gúnydalok — — — —	162	Hadrianus 54—56, 96, 97,	111
Gutkeled nemzetség 146, 147, 149		Hadszervezés, kurucz —	328
+ <u>Gvadányi József</u> — —	113, 131	Hadvezérek érem-ellenjegyei	141
Gyalui Farkas — — — —	69	Hagenau — — — —	267
Gyertya (viasz, faggyú) —	209	Hajdúböszörmény 34, 37,	287
Gyógyszerészeti csoport (régiséggtárnál) — — — —	64, 74	Hajdúk — — — —	257, 331
— könyvek — — — —	68	Halesi Alexander — — —	359
— magyar múzeum — —	68	Haller — — — —	297
Gyöngy — — — —	66, 67	— János gr. — — — —	121 †
Győr — — — —	35	— Klára gr. — — — —	121 †
Győrffy Gézané br. — —	84	— László gr. — — — —	121 †
Györi írói társaság — —	1	— Péterné özv. — — — —	121 †
— káptalan levéltára —	393	Halotti beszédek az Erd. Nemz. Múzeumban —	78
Gyula, Békés vm. — 313,	395	— — a marosvásárhelyi ev. ref. koll.-ban	60
Gyulafejérvár 37, 66, 172, 177, 178, 180, 183, 185, 188, 191, 249—252, 254, 255, 348, 350—354, 367, 368, 373, 376, 378, 379		Hampel József — — — —	231, 232
Gyulafejérvári disputáció 353, 355		Hangay Oktáv — — — —	82
— országgyűlés 1595. —	250	Hannover — — — —	204
— — 1681.. — —	38	Haragos comes — — — —	194
— 1630. orszgy. ártikulusai	40	Haranglábkert Kolozsvárt —	189
— 1675. orszgy. ártikulusai	136	Harczmodor, kurucz — —	327
— templom — — — —	38	Hardeck — — — —	214
— — könyvei — — — —	352	Harmincz éves háború —	328
— udvar olasz építész —	176	<u>Hartmann von Aue</u> — — — —	228, 230 x
— — olasz kertésze —	356	Hastings Warren — — — —	28
— vihar — — — —	352	Határjárás — — — —	196
Gyulafi Lestár — — — —	357	Határvédelem szervezése —	323
		Hatfaludi — — — —	217
		Hätschek — — — —	11
		Hátszeg országa — — — —	333
		<u>Hatvani István</u> — — — —	116 †
		Havasalfölde — — — —	252
		Havasalföldi hadjárat 251, 371, 372	

Havasalföldi vajda, Mihály	255, 256, 371, 376	Heyden	— — — — — 229 +
— — — — — Mircea	— — — — — 331	— — — — — Sebald	— — — — — 310
— — — — — Radul	— — — — — 385	Hildebrandslied	— — — — — 228 +
Hazafi Verai János	— — — — — 157	Hilf Margit	— — — — — 69
Házszabályok formai sértése	— — — — — 8	Hirlap, cenzurás	— — — — — 4
Hänel	— — — — — 25	Hirschfeld	— — — — — 243, 247
Hearn	— — — — — 11	Hispania	— — — — — 247
+ Hebbel	— — — — — 229	Hispániaiak	— — — — — 109
+ Hector	— — — — — 115	Hitelemzés a népoktatásban	— — — — — 391
Hédervary	— — — — — 8	Hittudomány a Báthory egye- temen	— — — — — 181
Hegel	— — — — — 92	Hitvita	— — — — — 178—179
Hegyaljai felkelés	— — — — — 325	Hobbes	— — — — — 328
Heliogabalus, római császár	— — — — — 233	Hock	— — — — — 229 +
Helix lutescens Zigl.	340, 341	Hódító Vilmos	— — — — — 27
Hellebrant Árpád	— — — — — 137, 265	Hodor Károly	— — — — — 170
Heltai Gáspár	— — — — — 253	Holkot Róbert egyházi író	— — — — — 359
— — — — — Gáspárné nyomdája	— — — — — 179	Hollandia	— 212, 286, 327, 328
— — — — — nyomda Kolozsvárt	— — — — — 372	Holló Károly	— — — — — 82
Helvidius Priscus	— — — — — 100	Homeros	— 106, 113, 115, 116 +
Helytartók érem-ellenjegyei	— — — — — 141	Homlódi Zsuzsánna	— — — — — 51
Henrich Dániel	— — — — — 356	Honfi Keresztesi Pál	— — — — — 157
<i>Hentes Michael, Debreczeni:</i>		<i>Honter Johannes: Nili epis-</i> <i>copi et martyris capita.</i>	
De veteri et novo foedere. Franekeræ. 1651.	— — — — — 41	Basileæ. 1559.	— — — — — 39
—: Quaestio status inficialis de adoratione imaginum in papatu. Ultrajecti. 1659.	— — — — — 49	Horatius	113—117, 119, 128, 244 +
Henzen	— — — — — 243, 244, 247, 248	Horgony, érem-ellenjegy	— — — — — 141
<i>Herberstain Sigismundus:</i>		Hortobágy	— — — — — 287
Rerum Moscoviticarum commentarii. Basel. 1556. és 1571.	— — — — — 39	Horvát István	— — — — — 62
Herbert comes	— — — — — 194, 195	Horváth kapitány	— — — — — 211
Herbertháza másként Szántó, Fejér vm.	— — — — — 195	— — — — — Ádám, Pálóczi	2, 113, 150 +
Herder	— — — — — 159	Horvátiak	— — — — — 196
Herény nemzetség	— — — — — 194	Horvátország	— — — — — 16
Herepey Károly id. halála	— — — — — 404	Hóstát, Kolozsvárban	— — — — — 257
Herman Ottó	— — — — — 52	Hölty	— — — — — 113 +
Hermann Antal	53, 56, 57, 59	Hörcsög őskori maradványa	— — — — — 341
Hermányi Dienes József	— — — — — 33	Hrosuitha	— — — — — 228, 230
Hermes (folyóirat)	— — — — — 246	Huber Károly	— — — — — 315
Hermogenes, tarsusi	99—100	Hula E.	— — — — — 243, 244
Heroslavia I. Jaroslaw	— — — — — —	Hummel-utcza Pozsonyban	— — — — — 393
+ Herrad von Landsperg	— — — — — 228	Hungaria (Liszt Ferenczé)	— — — — — 402
Hessen-Homburgok	— — — — — 207	Hunvald Lipót	— — — — — 69
Hevenes Gábor S. J.	— — — — — 377	Hunyadi gr.	— — — — — 212
Héviz, Nagy-Küküllő vm.	— — — — — 56	— cs. leszármazása	— — — — — 149
		— -ház érmelése	— — — — — 64
		— János, testvére Klára	— — — — — 147
		— Klára — dengelegyi	— — — — — —
		Pongrácz Györgyné	143, 149
		— László, Erkel operája	— — — — — 315
		— Mátyás	146—149, 190, 328

- Hunyadiak kora — — 146, 147
 Hunyadvármegye 223, 224, 311
 Huszt — — — — — 36
Husztii Stephanus: Dissert.
 medica de subiecto sani-
 tatis. Lipsiae. 1694. — 137
 Hülsen — — — — — 246
*Igaz Colomannus, Kolozs-
 vári*: De Deo; et Jesu
 Christo, deque spiritu
 sancto. Franekeræ. 1651. 41
 Iguviumi táblák — — — 243
 Ikarna — — — — — 341
Ilka (Doppler F.) — — — 315
 Illésházy br. — 289, 292, 293
 Illia András — — — — 170
 Illir hegyek — — — — 333
 Illyés-próféta — — — — 33
 Illyria — — — — — 215
 Ilyvó I. Lemberg — — — —
 IMP, érem-ellenjegy — — 141
 IMPCA, érem-ellenjegy — 141
 Imp(erator) — — 55, 244—248
 Imre Sándor — — 152, 161, 314,
 387—396, 397
 Inaktelke, Kolozs vm. 254, 375, 378
Inchofer Melchior: Annales
 ecclesiastici regni Hun-
 gariae. Romae. 1644. — 40
 Incze Béni — — — — — 111
 India — — — — — 185
 Infula, alba — — — — — 242
 Inparlamentáris kormány — 9
 Intze 204, 206, 212, 279, 281,
 283, 288
 Ipartörténeti csoport (régí-
 ségtárnál) — — — — 64, 74
 Irodalom a ponyván — — — 3
 Irodalmi élet, római — — — 94
 Irói társaságok (soproni, ko-
 máromi, győri, szegedi,
 kassai stb.) — — — — 1
 Isbán (agaso, lovász) — — — 62
 Isaszeg, Pest vm. — — — — 287
 Iskola ajtaján ak lakattal ellátása 391
 — kisározása — — — — 391
 — a Barczaságban — — — 392
 — Medgyesszékben — — — 392
 — története — — — — — 391
 Iskolai dráma — — — — — 178
 Iskolai vallásoktatás — — — 391
 Iskolák — — — — — 311, 312
 — falusi középkori — — — 393
 — száma századonként — — 390
 Iskolamester — — — — — 310
 — a Barczaságban — — — 392
 — jövedelme — — — — — 390, 392
 — Medgyesszékben — — — 304
 — trencsényi — — — — — 304
 Iskolának alamizsna — — — 391
 d'Isoz Kálmán — — — — — 317
 Ispán (nádor-, vár-) — — — 62
 Istusi érmek ellenjegy — — 141
 Isztina — — — — — 331, 332
 Itáliai pásztor — — — — — 330, 334
 Izabella királyné — — — — 342
 Izsótelek — — — — — 195
 Jacobi Johann Georg — 113, 125 +
 Jagiellók királyi széke — — 171
Jaj csillagom teremtette, .. 235
 Jakab Elek 170, 179, 350, 357, 361
 — Lajos — — — — — 224
 Jankó János — — — — — 398, 399
 János Zsigmond 170-71, 342-43
 Janssonius Johannes a Waes-
 berge amsterdami könyv-
 nyomtató — — — — — 48
 Jára I. Marosjára — — — — —
 Jaroslaw — — — — — 189, 320, 384
 Jászapáti, Jász-N.-Kun vm. 287
 Jászberény, Jász-N.-Kun vm. 287
 Jedd, Maros-Torda vm. — — 51
 Jegénye, Kolozs vm. — 180, 343,
 347, 349, 378
 Jellinek — — — — — 11
 Jénai romantikusok — — — 112 +
 Jenks Alb. Ernest — — — — 82
 Jenkyns — — — — — 11
 Jeromos, Szent — — — — — 179
 Jezsuita iskolai dráma — — — 178
 — kollégium Erdélyben — — 170
 — lexikon — — — — — 386
 — misszió Váradon — — — 185
 — nyomda Kolozsvárt — — — 178
 — tanítók és iskoláik Len-
 gyelországban — — — — 172
 — térítés — — — — — 252
 — vértanuk — — — — — 260
 Jezsuiták behívása — — — — 170
 — birtokai — — — — — 250, 251

Jezsuiták kolozsvári temploma	252	Kálvinista parokhia Kolozsvárt	189
— kitiltása Erdélyből (1588.)	169, 193, 371	— Úrvacsora-pohár	66
— kivonulása Erdélyből	249	Kályán I. Magyar-Kályán	—
— visszatérése	250	Kamenyecz	384
Joannicius Gábor kalendárium. 1603.	40	Kanczellária, m. kir. udvari	20
Jobbágyság szaporodása	324	Kanyaró Ferencz	52
Jobbágyság helyzete	323, 327	Kaplyon nemzetség	146, 147, 149
Jog fogalma	10	Kaposvár, Somogy vm.	156
Jogállam	9	Kaprinai István S. J.	356, 360
Jogászgyűlés, 1882-iki	89	Káptalani iskolák	388
Jogiolytonosság	17	Káptalan, csanádi	392
Jogi intézmény-e a parlamenti kormány?	8, 89	— egri	176, 349
Jogtudományi Közlöny	89	Karácsonyi János	394
Jókai Mór	61	Kardos Samu	82
— : Damokosok	50	Karika (bronz-)	66
Jónász Emil	96	Kármán József	2, 131+
Jósika János	293	Károly király	146, 194, 196
József császár II.	120, 130	Károlyi	200, 288, 289, 294—297
Judaea	94	— Demeter özvegye	147
Juh őskori maradványa	340	— Dömötör	149
Juhos László	69	— György	207, 291, 293, 294
Julianum Calendarium	179	— István házassága	298
Julius Secundus	105	— Lajos	288
— claudiusi császárok éremellenjegyei	142	— Sándor	326
Jupiter	107	Károlyiak a Kaplyon nemzetségből	146
— Capitoliumi	99	Károlyiék	287—289, 297
— Optimus Maximus	55, 56, 133	Kárpátok	54
Justinus	207, 208, 210	— pásztorai	331
Justus, Fabius	105	Karthagói érmek ellenjegye	141
— Rabbus	183	Kassa	120, 123, 187, 307, 311, 320, 390
Juvenalis	98, 100, 104, 105	Kassai írói társaság	1
Kabós István S. J.	255	— iskola	390
Kadicsfalva, Udvarhely vm.	50	Kasza család	62
Kajántó, Kolozs vm.	180, 343, 357, 378	Kászony, Bánffy Dénes társa	275
Kalapos király	3	Katekizmus	253
Káldy Egyed, Herény nb., leánya Erzsébet	194	Katolikus kehely	66
— Gyula	317	— prédikátor	172
Kalendárium	4	Katolikusok oktatásügye	395, 396
— 1603.	40	Katolizálás	323
Kalevala	51	Katonafogdosás	324
Kalisz, Lengyelországban	385	Katona István (Gelei) Praeconiuma	37
Kálló I. Nagykálló	—	— Lajos	336
Kalocsai káptalan levéltára	393	Katonai beszállásolás	324
Kalotaszeg	152	— Magyar Gábor	317
		— megszállás	323
		Katonák, zsold nélküli	324

- Katonaság, végbeli — — — 324
 Kátony Márton — — — 277
 Kautz Gyula — — — 9, 13, 18
 † Kazinczy Ferencz 1, 103, 112, 115,
 116, 118, 122, 126, 131, 150
 + — levelezése — — — 113
 + — : Pantheon — — — 123
 + — : A szinopei Diogenes
 dialogusai — — — 124
 + — : Tövisék és virágok 113
 ? + — : Xenaiák — — — 113
 Kedd asszonya — — — 336
 — estei babona — — — 337
 Keddi boszorkány — — — 336
 Kegyeleti csoport (régiség-
 tárnál) — — — 64, 74
 Kehely — — — — — 66
 Kelemen Benjámín 200—202, 204,
 206, 212-14, 279-81, 283-84,
 286-88, 290, 291, 295-98
 — Lajos 69, 84, 189, 221, 234
 Keleti légiók — — — — — 145
 — nagyhatalom — — — — — 323
 — tartományok — — — — — 168
 Kemény Anna — — — — — 270
 — Boldizsár — — — — — 274
 — Boldizsárné I. Bornem-
 isza Zsuzsánna — — — — —
 — Farkas — — — — — 289
 — Farkasné — — — — — 202
 — János 268—269, 273—275
 — — halála — — — — — 275
 — — párthívei — — — — — 275, 276
 — József gróf — — — — — 178, 357
 — — Collectio Major MS.
 Hist. — — — — — 170
 — — Coll. Minor MS.
 Hist. — — — — — 34
 — — Miscellanea — — — — — 34
 — Karolin br. — — — — — 84
 — Katalin br. — — — — — 84
 — Miklós — — — — — 293
 — Pepi — — — — — 202, 205
 — Simon — — — — — 276
 — Zsigmond br. — — — — — 14
 Kendei — — — — — 206, 285
 Kendi Sándor — — — — — 376
 Kényszerárfolyam érmeknél 142
 Képtár — — — — — 67, 68
 — (régiségtárnál) — — — — — 64, 74
 Kerekes János — — — — — 69
 Kereszturi Kristóf kövári ka-
 pitány — 193, 253, 373, 374
 — fia — — — — — 378
 Keresztyén papok elődei — — 308
 Keresztesi Pál — — — — — 276
 — — (Honfi) — — — — — 157
 Keresztesy Antal — — — — — 69
 — — István — — — — — 69
 Kereszturi Andreas B.: De
 resurrectione mortuorum
 etc. Franekerae. 1651. — 41
 — : Loci de restauratione
 hominis lapsi disputatio
 I—II. Franekerae. 1653. 45
 Kereszty István 317, 401—403
 Keret (kőajtó-) — — — — — 67
 Keretes czimlap — — — — — 179
 Kertész (olasz) — — — — — 356
 Kés (ezüst-) — — — — — 66
 Kés (vakaró) silexből — — — — 340
 Kések (vakaró, karczoló, re-
 szelő) obsidiánból — — — — — 340
 Késmárk, Szepes vm. — — — — 310
 Késpalló (ezüst) — — — — — 66
 Kettős serleg — — — — — 66
 Kewi kertek — — — — — 283
 Kina — — — — — — — 91
 Kinai birodalom érmei — — — — 140
 Király Pál — — — — — 233
 Királyi Család-Album — — — — 318
 — hitlevél, eskü — — — — — 23
 — leirat — — — — — 224
 — lovászmester, allovász-
 mester — — — — — 194
 — propositiók 1825. — 289, 291
 — Tábla — — — — — 217
 — testőr — — — — — 195
 Királykő (határszéli hágó) — — 371
 Kis Albert — — — — — 324
 — János — — — — — 2
 — Miklós de M. Tótfalu
 kolozsvári könyvnyomtató 138
 Kisázsia — — — — — 168
 Kisfaludy Károly — — — — — 150
 — — Zsebkönyve — — — — — 1
 — Sándor — — — — — 2
 — Társaság 150, 151, 163, 166,
 317
 Kis-Kúnság — — — — — 195

- Kis-Küküllő vm. — — — 311
 Kispereg, másként Szentimre-
 falva, Fejér vm. — — 195
 Kispetri, Kolozs vm. — — 65
 Kis-Szamos f. — — — 166
 Kiss Bálint — — — 218
 + Kisszántó, Bihar vm. — — 120
 Kistárkányi György — 147, 149
 — Györgyné — — — 147
 — Mihály, fia György — 147
 Kisvárdai, Szabolcs vm. — 249
Kitárom reszkető karom... 159
 Kiváltságos területek népe 324
 Klagenfurt — — — 202
 Klasszicizmus — — — 1, 2, 150
 Klasszikus földön tett felfede-
 zések 1860 óta — — — 168
 Klein — — — — 310
 + Kleist Ewald von — — — 113
 Klobusitzky — — — — 204
 + Klopstock — — — 112, 113, 123
 — követői — — — — 112
 — Messiasa — — — — 123
 Knall József — — — — 69
 + Koberstein — — — — 227, 230
 Koblenz — — — — 286
 Kóburg herceg győzedelme 120
 Koch Antal — — — — 341
 + — Max — — — — 227—230
 Kocsi, fedett — — — — 188
 Koháry — — — — 206
 Kohl Medárd — — — — 82
 Kohn Sámuel — — — 310, 392
 Kóka, Pest vm. — — — — 287
 Kollonics-féle Einrichtungs-
 akció — — — — 323
 Kolostor, Kolozsvári apácza- 176
 Kolostori fegyelem védelme 395
 — iskolák — 387, 388, 391, 395
 Kolozs comes (csepelmel-
 léki) fiai: Kolozs, Laczk
 és Miklós — — — — 194, 197
 Kolozs vm. 311, 375, 376, 378, 379
 — főispánja — — — — 253
 Kolozsi — — — — 194
 Kolozsi konvent — — — — 196
 Kolozsmonostor 175—177, 191,
 193, 250, 252, 259, 343, 346,
 348—351, 353, 343, 356, 378,
 381
 Kolozsmonostori állatborda 65
 — apátsági templom — 344
 — — és épületek javítása 255
 — bor-dézma — — — — 182
 — jóság — — — — 180
 — konvent — — — — 253, 254, 374
 — lelet — — — — 65
 — szüret — — — — 182
 — templom — — — — 173—174
 Kolozsvár 4—6, 49, 134, 136,
 203, 222, 252—257, 276, 297,
 342—46, 350, 352—53, 355—
 361, 366—368, 370—374, 377,
 379, 385, 386
 — (Demesburg, Temes-
 burg, Timesburg, To-
 maschwar, Temesvár) 166, 234
 — főtere — — — — 258
 — kiváltságai — — — — 262
 — meghódolása 1603-ban 257
 — ó-levéltára — — — 170, 192
 — unitáriusai — — — — 174
 Kolozsvári akadémia — — — 169
 — ariánusok iskolája 189, 256
 — Báthory-egyetem 169, 249, 342
 — bíró — — — — 182
 — centumpaterek — — — 192
 — egyetemi könyvtár — — 39
 — — gyarapodása 1905. 79, 80
 — — használata 1905. — 88
 — — új épülete — — — — 76
 — faipariskola — — — — 65
 — Farkas-utczai apácza-
 kolostor — — — — 176
 — — gót templom — — — 190
 — — kálvinista parokhia 189
 — — református templom 262
 — Ferenczrendiek monos-
 tora, refektór., gazdasága 176
 — — zárda — — — — 69
 — főbíró, Gellyén Imre 258,
 374, 390
 — főiskola — — — — 169
 — Haranglábkert — — — 189
 — Heltai-nyomda — — — 372
 — Híd-utczai kapu — — — 260
 — — fióka-ajtaja — — — 261
 — hóstát — — — — 257
 — ismeretlen nyomtatvány
 1581-ből — — — — 177, 356

- Ko. szvári jezsuita-akadémia 180, 183, 250
 — — és szemín. rektora — 249
 — jezsuita főiskola első tervezete — — — — 342
 — jezsuita gimnázium 254, 256
 — jezsuita iskola rektora, Wujek Jakab 175—178 180, 182, 193, 251, 254, 342, 348, 356, 357
 — jezsuita kollégium 173, 177, 181, 190
 — — előadásainak jegyzéke 360
 — — részére Báthory István alapítólevele — — 180, 356
 — — Báthory Zsigmond adománylevele — — — 253
 — — Sulyok Ferencz S. J. adománya — — — 374
 — — szervezete — — — 181
 — — tantárgyai — 181, 254
 — — új rektora — — — 188
 — — utasításai (1561, 1566.) 181
 — jezsuita-könyvtár pusztulása 1603-ban — — 260
 — jezsuita prédikátor, Sulyok Ferencz 254, 374, 375
 — jezsuita-szemínárium — 177 183—185, 189, 249, 252, 263
 — — részére Báthory István alapítólevele — — 360
 — — XIII. Gergely pápa bullája — — — — 368
 — — képe — — — — 189
 — — ellátása — — — — 185
 — — építése — — — — 188
 — — nemesek és nem nemesek részére — — 183
 — — pénzesládája — — 186
 — — szabályai — — 187, 361
 — — tanrendje — 181, 356
 — — tanulóinak száma 190, 254, 256
 — — prefektusa, prefektus helyettese, vásárlója, kapusa, szakácsa — — 186
 — jezsuita-templom, kollégium és szemínárium lebomlása 1603-ban — 262
 — jezsuita-üldözés — — 379
- Kolozsvári jezsuiták baccalaureatus, magister, doctor címek adási joga — 180, 181
 — — Farkas-utczai temploma — — — — 252
 — — kiűzetése 1603-ban 262
 — — megtámadása — 258, 259
 — — ünnepélye — — 178
 — klastrom — — — — 172
 — közép-utczai kapu — — 182
 — lábsház — — — — 50
 — lelet — — — — 65
 — Mátyás-ház — — — 399
 — mester (tanító) — — 172
 — mesterek (ötvös-) — — 66
 — monostori-kapu — — 175
 — német őrség — — 257, 258
 — Néprajzi Múzeum — 399
 — nyomda — — — — 170
 — nyomtatvány — — 178, 179
 — országgyűlés 1581. 177, 357
 — — 1587. — — — 151, 370
 — óvári Domonkosok zárdája — — — — 185
 — pápai és kir. tanintézet 183
 — pestis 1586-ban — 190, 191
 — piaczi templom — — 50
 — protestáns iskola — — 175
 — ref. kollégium könyvtára — 39—47, 137—139
 — Sám-utca — — — — 189
 — tanácsház — — — — 258
 — temető — — — — 77
 — torony — — — — 50
 — tud. egyetem almanachja 169
 — — története, statisztikája 170
 — újhítűiek fanatizmusa — 257
 — unitárius gimn. rektora 251
 — városbíró — — — 177, 192
 — városi tanács 172, 176, 177, 184, 185, 187, —189, 192, 250, 251, 258, 260—262
 — — dögvész elleni intézkedése — — — — 190
 — zenekonzervatórium — 315
 Komárom — — — — 2
 — vm. — — — — 150, 166
 Komáromi írói társaság — 1
 — református prédikátorok 2
 Komisszáriusok — — — 292

Koncz József — — — —	60, 84	Könyvkiadási jóváhagyás	
Konrad — — — — —	228	(1597) Gyulafejervárt —	372
Konvent, Budafelnevízi —	194	Könyvmásolás Augustus ko-	
— Garamszentbenedeki —	305	rában — — — — —	103
— Kolozsi — — — — —	196	Könyvtár (Budai) — — — —	78
— Kolozsmonostori 253, 254,	374	— Kolozsvári jezsuita —	
— Leleszi — — — — —	249	pusztulása 1603-ban —	260
Konventek — — — — —	393	— Római — — — — —	99
Konyha, Máramaros vm. —	196	— Római vatikáni 189, 345,	359
Kopár család — — — — —	62	Könyvtára, Napoleon — —	281
Kormány felelőssége — —	20	Könyvtáros, Római vatikáni	345,
— parlamenti — — — — —	8	346, 358, 359	
Kormánytanács — — — —	188, 189	Köpeczi János, Apaffi Mi-	
— Fejérvári — — — — —	183	hály udvari orvosa —	36
Kormányzati rendszer —	10	Kőrös I. Nagykőrös — —	
Kornis — — — — —	294	Köteles példák — — — —	78
— Gáspár — — — — —	374	Kövár — — — — — 249, 275—277,	374
— János — — — — —	201	— és vidéke — — — — —	36
— Mihály — — — — — 202, 204,	210	Kövári kapitány, Keresztúri	
Kórógyi István — — — — —	196	Kristóf — — — — — 193, 253,	374
Kórógyiak — — — — —	197	— magyar prezidium — —	276
Koronaőr — — — — —	289	Kövárvidéki főkapitány, Te-	
Korszakok a XIX. század		leki Mihály — — — — — 274, 275,	277
arheológiai kutatásaiban	168	Középkori csoport (érmek-	
Kósa János — — — — —	82	nél) — — — — —	64
Kosaras fülbevaló — — — —	66	— falusi iskolák — — — —	393
Kossuth Lajos 14, 15, 17,	150	Közgyűlés (Erdélyi Múzeum	
— szabadságharcza — — — —	328	Egyesületi, XLVIII.) — —	63
Kovács Ede — — — — —	64	Köznevelés — — — — — 301, 388	
— féle éremgyűjtemény —	65	Közoktatás története Ma-	
— Isván — — — — — 69, 145		gyarországon — — — — —	387
— József — — — — —	114	Köztársaság — — — — —	94
— Péter — — — — —	82	Köztársasági (római) érmek	
— Sámuel pályadíja — — —	88	ellenjegyei — — — — — 142, 144	
— féle ballada pályázat	319	— kormányforma — — — —	94
Kovacsóczy Farkas kanczel-		Közteherviselés — — — —	223
lár — 176, 184, 351, 353, 384		Krakó — — — — — 172, 173, 178, 183,	
Kovászdi, Valkómege — —	196	184, 188, 254, 263, 342,	
Kőajtókeret — — — — —	67	344, 379, 383—386	
Köblös Zoltán — 48, 78, 82, 139,	267, 406	Krakói akadémia — — — —	40
Kölcsey Ferencz — — — —	150	— egyetem — — — — —	181
Köln — — — — —	286	— jezsuita-misszió főnöke,	
Könyvárulás Augustus korá-		Odescalchi Alajos S. J. 173	
ban — — — — —	103	— — Garcia Alabianus S. J. 371	
Könyvek (gyógyszerészeti)	68	— nyomtatvány — — — —	178, 179
— a gyulafejervári tem-		Krauss Frigyes — — — — —	59
pplom sekrestyéjében —	352	Krebs-féle Antibarbarus 225, 226	
Könyvkiadás Augustus korá-		Krenner Miklós — — — —	329
ban — — — — —	103	Krétai érem-ellenjegy — —	145
		— szövetségtanács — — —	145

- Krétai törvénytöredékek — 145
 + Kriemhild — — — — 228, 229
 Kristó Imre — — — — 69
 Kriza János — — — — 49—51
 — : Vadrózsák — — — — 162
 Krupecz Rezső — — — — 84
 Kubinyi prókátor 213, 215, 216
 + Kufstein — — — — 122, 123
 + Kufsteini börtön — — — — 131
 Kultsár István újsága — — — — 1
 Kúnok, A. (Császár György) 315
 Kunszt János — — — — 82
 Kurucz felkelés — — — — 327
 — hadviselés — — — — 325
 — harcsmódor — — — — 327
 — korszak — — — — 322
 — költészet — — — — 321
 — sereg — — — — 329
 — tábor hadvezére — — — — 328
 Kuszó István — — — — 82
 Kuún Géza gr. gyűjteményei 77
 Küküllő f. — — — — 341
 — völgye — — — — 65
 Külföldi egyetemek — — — — 181
 Labancz — — — — 325
 Laband — — — — 25
 Lábasház Kolozsvárt — — — — 50
 Labirintus, érem-ellenjegy — 141
 + Lachmann — — — — 228
 Laczk-család, Szántói 194—197
 Laczkháza, Pest vm. — 195, 196
 Ladó Bálint, Siketfalvi S. J. 182, 249
 Lajos király — — — — 196
 — XIV., francia király — 269,
 325, 327, 328
 Lakatos Márton, Enyedi — 60
La nouvelle Revue — — — — 403
 Lányi viczeispán — — — — 204, 206
 — Bertalan — — — — 92
Lapis regius (Királykő), hágó 371
 Lapithák és Centaurusok harca 100
 Larentia (Acca) — — — — 242
 Largiana I. Zutor — — — — —
 Laskai I. Csókás — — — — —
 László IV. király — — — — 195
 La Tène korszak — — — — 65
 Latin antibarbarus — — — — 225
 — nyelv tanítása a Báthory
 egyetemen — — — — 181
 + Laudon — — — — 120
 Laureo Vincze mondovai
 püspök, nunczius — — — — 171
 Lebediász — — — — 62
 Léczfalvi országgyűlés 1600. 62
 Leg(atus) Aug(usti) pr(o)
 pr(aetore) v(ir) co(n)s(u-
 laris) — — — — 55
 Legio fulminatrix — — — — 62
 — V. Macedonica — — — — 56
 — XII. fulminata (és ful-
 minatrix) — — — — 53, 56
 — XIII. gemina — — — — 56
 Legiok éremellenjegyei — 142
 Legionarius denariusok ér-
 téke — — — — 143
 Legyező (aranyozott ezüst-)
 barokk-ízlésű — — — — 67
 Lelesz, Zemplén vm. 188, 320
 Leleszi János S. J. 172-73, 176, 180,
 249-50, 344, 349, 351, 353, 368
 — konvent — — — — 249
 — prépost, Szegedi Pál 249
 — templom — — — — 188
 Leletek (régiség) területi
 megoszlása — — — — 65
 Lemberg — — — — 384
Le Mémorial diplomatique 403
 Lenau Miklós — — — — 229 x
 Lengyel Dánielné özv. — 82
 — érmek — — — — 70, 72
 — hadjárat — — — — 270
 Lengyelország — 171—173, 175,
 187, 189, 249, 251, 263, 327,
 342, 364, 366, 383, 384
 — jezsuita-provinczia fő-
 nőke, Strinerius Decius 385
 — — tanítók és iskoláik 172
 — pápai nuncius, Caligari 169,
 171—175, 177, 181, 343, 346,
 348, 350, 351, 354, 356
 — tartományfőnök, Cam-
 piani János Pál 187—190, 249
 — — Sunieri F. 172—175, 342
 Lenormant — — — — 141
 Leopold I. császár — — — — 115+
 Leopoldi kötlevél — — — — 228 + ?
 Leopoli I. Lemberg — — — — —
 Lépes Miklós — — — — 194
 Lepidus — — — — 243
Le Préludes, Liszt költ. — 402

- † Lessing ———— 112
Lettre de la relation l'affaire du comte Zobor 1711. 139
 Levéltár, gr. Bánffy — az Erd. Nemz. Múzeumban 218
 — Erd. Nemz. Múzeumi 170, 218
 — Kolozsvári városi ó 170, 192
 — Római vatikáni ——— 179
 Levéltárak adatai a népoktatásra ———— 390
 — Családi, az Erd. Nemz. Múzeumban ———— 78
 — pusztulása ———— 393
 Liberalis eszmék ———— 222
 Lichtenstein Venczel ——— 213
 Lignicei Efmurdt Jakab I. Efmurdt ————
 Lina, szentjóni Szabó László ismeretlen menyasszonya 130
 Linyofszky ———— 213, 214, 289
 Linz ———— 278
 Lipcse ———— 59, 137, 138
 Lipót király ———— 269, 276, 277
 Lippay György ———— 40
 Liptó vm. ———— 311
Liszt: Hungaria ———— 402
 — : Le Préludes ———— 402
 — : Szent Erzsébet ———— 403
 — -monografia ———— 315
 — Ferencz 315, 316, 401, 402
 — — atyja és anyja ———— 403
 — — unokája, Olivier Dániel 403
 Lithoglypus naticoides Ferussac ———— 341
 Litvánia ———— 369
 Livius ———— 106, 244
 Lobkowitz herceg ———— 283
 Ló (*Equus caballus* L.) zápfoga ———— 340, 341
Lohengrin, Wagner operája 315
 London ———— 289, 281, 283—285
 Longus, cognomen ———— 242
 Lonovits József ———— 17
 Lónyay Anna ———— 274, 276, 277
 Losonczi Dezső fia János, leánya Ilona ———— 197
 Losonczy Ernő ———— 69
 Lothar Rudolf ———— 229
 Lovagkor költészete (Német) 228
 Lovázmester, királyi ——— 194
 Lóversenyügyi tárgyalások 198
 Lócse ———— 138
 Lőrincz érsek zsinata ——— 313
 Lőte József ———— 69
 Lucanus ———— 98, 99
 — : Pharsalia ———— 98
 Lucido Tomaso ———— 383
 Lucius, praenomen ———— 242
 Lucullus ———— 214
 Lugos, Krassószörényvm. 147, 190
 Lugossy István ———— 84
 Luigi, ifj. br. Wesselényi Miklós szolgája 200, 204, 207, 208, 217, 278, 285, 288
 Lupuj vajdáról való ének — 60
 Luteránus fejedelmi tanácsúr 185
 Luther ———— 314
 Luxemburg Zsigm. érmeleése 64
 Lüttich ———— 286
 Lyciai érmek ellenjegyei — 141
 Macedonica (leg. V.) ———— 56
 Macskási Boldizsár ———— 276
 — Lajos főkirálybíró ——— 224
 Magánoktatás ———— 394
 — története ———— 387
 Magister (collegii fratrum Arvalium) ———— 244, 246, 247
 — equitum ———— 247
 Magna Charta ———— 10
 Magnesia ———— 168
 Mágánok táblája ———— 289
 Magyar czímer ———— 62
 — érmek ———— 70, 72
 — faj ———— 322
 — gyógyszerészetimúzeum 68
 — iskolázás ———— 312
 — kérdés ———— 5
 — királyság, önálló ———— 328
 — köntös ———— 207, 216
 — Museum (kassai) ———— 113, 120, +
 ———— 122—124 +
 — *Múza*, (Szacsvai Sándor) 122 +
 — nemesség és papság ——— 323
 — Nemzeti Múzeum 116, 269 +
 ———— könyvtára ———— 61, 265
 ———— Petőfi-gyűjteménye 61
 — népoktatás története ——— 299
 — Néprajzi Társaság 150-51, 166
 — nyelv közönségessé tétele s pallérozott terjedése 294

- Magyar prezidium Kővárban 276
 — rapszódia — — — — 315
 — szellem — — — — 4
 — Szinjátszó Társaság — 296
 — Történelmi Társulat — 268
 — törzsfők vagy vajdák — 62
 — Tud. Akadémia 1, 150, 151,
 166, 170, 268-69, 299, 306, 387
 — zene — — — — 315, 402, 403
 — zenei bibliográfia — — 317
 — zeneirodalom — — — — 401
 — zenetudományi folyóirat
 alapítása — — — — 315
Magyar Gábor, Katonai:
 Magyar zenei bibliográfia 317
Magyar Nyelv — — — — 166
 Magyarhon — — — — 223
 — s kapcsolt részei — — 17
 Magyari I. Nagyari — — — —
 Magyarai György — — — — 51
Magyarische Reigentanzlieder 59
 Magyarkályán, Kolozs vm. — 218
 Magyarköblös, Szolnok-Do-
 boka vm. 65, 336, 337, 400
 Magyarköblösi Domba hegy 338
 — keddi boszorkány — 338
 — lelet — — — — 65
 Magyarnádasi őskori telep 341
Magyarok eredete és őslaka 62
 — kedd asszonya — — — — 339
 Magyarország 9, 14, 18, 20, 32, 34,
 59, 62, 96, 169, 172, 173, 186,
 201, 204, 213, 215, 222, 227,
 249, 269, 282, 287, 308, 312,
 318, 325, 329, 333, 345, 351,
 353, 378, 387, 403
 — iskoláinak száma — — — 393
 — nemzeti jellege — — — 330
 — oktatásának története 311, 393
 — területi szuverénítésének
 bolygatása — — — — 323
 Magyarországi fölkelők (buj-
 dosók) — — — — 34
 — népoktatás fejlődése — 308
 — táborozások — — — — 33
 Mailand Oszkár — 150, 151, 155,
 162—164
 Mainz — — — — 286
 Maior Péter S. J. 251, 253—255,
 257—261, 263, 376, 379—383
 Maior Péter S. J. könyv-ap-
 probációja — — — — 372
 — — Naprági Demeterhez 377
 Mákó, Kolozs vm. 255, 376, 378
 Mal-maison — — — — 281
 Malom, resinári duruczoló 399
 Mallusi érmek ellenjegye 141
 Malva — — — — 54 s köv.
 Malvensis (Dacia) — — — 54, 55
 Mandelló Gyula — — — — 84
 Mandl Mór — — — — 69, 82
 Manucius Péter és Pál — 234
 Máramaros vm. — 36, 137, 326
 Marcellus — — — — 246
 Marcolea — — — — 337, 338
 M(arcus), praenomen — — 247
 — Aurelius császár 55, 56, 57, 144
 — Antoninus — — — — 56
 Márcziusi pesti események
 (1848.) — — — — 222
 Margitszigeti apácák — — 194
 Margitta, Bihar vm. 278, 288, 291
 Marhanyelv a tanulók részére 391
 Mária Krisztierna, Báthory
 Zsigmond neje 254, 373, 374
 — — gyóntatója — — — 374
 — — udvarmestere — — — 373
 Mária Terézia deputatiók el-
 leni tilalma — — — — 206
 Marietti Antal S. J. — — — 260, 378
 Márjási — — — — 289, 292
 Márki Sándor — — — — 82, 169, 357
 Markovits Iván — — — — 61
 Maros folyó — — — — 341
 — völgye — — — — 65
 Marosgezsei lelet — — — 65
 Marosjára, Maros-Torda vm. 234,
 235
 Maros-Torda vm. — — — 311
 Marosvásárhely 51, 60, 273, 355
 Marosvásárhelyi abrenun-
 cziáció — — — — 327
 — ev. ref. koll. halotti be-
 szédeinek címjegyzéke 60
 — — könyvtára — — — 60
 — — könyvtárának és
 nyomdájának ismertetése 60
 — — története — — — 60
 — Teleki-levéltár — — — 269, 274
 — zenélő kút — — — — 22

- Mars --- --- --- 133, 246
 Martialis --- 99, 100, 109—111
 --- Valerius --- 105, 108—111
 Martián Julián --- --- --- 69
 † Martin --- --- --- 227
 † Martinestyei győzelem --- 120
 Martinuzzi György püspök 328
 Marzanói Márton (Marino),
 Aragóniai Eleonora férje 148-49
 Massai püspök, Bolognetti
 Albert --- --- --- 366
 Masurius Sabinus --- --- --- 242
 † Mathias Claudius --- --- --- 128
 Mathissy István prépost, csa-
 nádi püspök --- --- 188, 320
 Matolcsi János --- --- --- 82
 † Matthisson --- --- --- 113
 † Mátyás király (dráma) --- 130
 Mauksch --- --- --- 285
 † Mayer --- --- --- 230
 --- Richard --- --- --- 229
 † Mécses (agyag-) --- --- --- 66
 Megyesi országgyűlés 1588. 189
 --- sérelmes pontok --- --- 250
 Medgyesszékben iskola és
 iskolamester --- --- --- 392
Megvert koma (A) --- --- --- 159
 Megyei ellenállás --- --- --- 323
 Megyerendszer --- --- --- 17
 † Meistersang kora --- --- --- 228
 Meiszner Imre --- --- --- 317
 Melanchton --- --- --- 311
 Melczer András --- --- --- 305
 Melich János --- --- --- 166
 Melka Vincze --- --- --- 68, 69
 Melville Lord --- --- --- 28
 Memoire-írók --- --- --- 33
 Memoriae damnatio 232—234
 Mentegomb --- --- --- 67
 Mérai őskori telep --- --- --- 341
 Mercurius --- --- --- 246
 Merveldt --- --- --- 281
 Mesefa --- --- --- 3, 157
 Mesevilág. balkáni --- --- --- 331
 Mesterek (ötvös-) --- --- --- 66
 Mestermű szótárak --- --- --- 399
 Mészárosok szabályzata --- 391
 † Metternich herceg 204, 209, 222,
 290
 Mezőberény, Békés vm. --- 62
 Mezőszentpetri, Szatmár vm. 146
Mezőtelegd, Bihar vm. --- 121 †
 Michaelis Adolf --- --- --- 167
 Mihalovics --- --- --- 315, 402
 Mihály havasalföldi vajda --- 255,
 256, 371, 376
 Mika Sándor --- --- --- 54
 Mike Sándor gyűjteménye az
 Erd. Nemz. Múzeumban 138
 Mikes Kelemen --- 104, 219, 301
 Mikó Imre gróf --- 4—6, 77, 405
 --- -féle irány --- --- --- 6
 --- emlékének felújítása 76
 --- programja --- --- --- 5
 Mikók --- --- --- --- 77
 Miletos --- --- --- --- 168
 Miletusi érem ellenjegy --- 141
 Miller --- --- --- --- 113 †
 Minisztérium jogi felelőssége 14
 --- politikai felelőssége --- 16
 Minnesang kora --- --- --- 228
 Minos --- --- --- --- 100
 Mirabeau --- --- --- --- 126 †
 Mircea, havasalföldi vajda --- 331
 Miske --- --- --- --- 294
Miskolczi Ferencz: Euterpe
 cziterája. Lócse. 1701. --- 138
 Missionáriusok --- --- --- 206
 Mocsár, Valkómege --- --- --- 196
 Móczok --- --- --- --- 162
Modus et ordo regendae
scholae Tyrnaviensis 1558. 181
 Moesiai és pannoniai légiók 145
 Moesz Gusztáv --- --- --- 83
 Mogila Jcremiás moldvai vajda 384
Mohács --- --- --- --- 130 †
 Moldován Gergely --- 162, 335
 Moldvai és oláhországi ka-
 tolikusok --- --- --- 206
 --- csángó-magyarok --- --- 249
 Moldvaország --- --- --- 249, 385
 Molnár Aladár --- --- --- 301
 --- Albert (Szenczi) naplója 60
 --- János --- --- --- 69
 Mommsen 53, 243, 244, 246, 247
 Monostor I. Kolozsmonostor
 Monostor, Kolozsvári Fe-
 rencz-rendi barátoké --- 176
 Monostori apátság --- --- --- 251
 --- iskola --- --- --- --- 190

Monostori kapu Kolozsvárt	175	Mykenai művészet	168
+ Montán	119	Myle	246
Montecuculi	269	Myrina	168
Monumentum Ancyranum	244	Myrtill	119 +
Monumentum honoris Ste-		Mysia	359
phani Apor. Cibinii 1704.	139	Nádasi János S. J.	249, 381
Móré István	383	Nádor	20
Móricz Aladár	83	— ispán	62
— Iduska	83	— kódex	166
+ Mosenhal	229	Nádori intézmény	13, 17, 18
Mozaik-tégla (római)	66	Nagidusi érmek ellenjegye	141
Möet franciaországi birto-		Nagy Béla	61
kos	279, 280	— Ferencz (lévai)	378
Mucianus	145	— Frigyes	112 +
+ Mucker	227	— László, branyiskai	235
Mueróicá	336	— Pál	201, 204, 289, 291, 292, 294, 295
Muhnetie	336 337	— Péter (Belényesi Gábor)	
Muntele Galareuluj	338	ev. ref. püspök	66, 69
Mürányi Nelli	156	— könyvtára	77
Musée du Louvre	280	— Sándor drachmája érem	
— Napoleon	167, 280	ellenjeggyel	141
— Royal	167	— Zsigmondné - Székely	
+ Musen-Almanach 118, 123, 126, 128		Zsófia	83, 84
— -Almanachok költői	112	Nagyalmás, Kolozs vm.	66
Museum	1	Nagy-Ár Szatmár vm.	33
Mussidia gens	242	Nagyari (Nagy Ari, Nagy Ári,	
Mussidius, nomen gentile	242	Nagyári, Magyarai) Jó-	
— Longus	242	zsei, Apaffi Mihály erd.	
Muszka czár	199, 204	fejed. udv. papja	33—38
— udvar	280	— halotti prédikációja	38
Mutiny Act Angliában	25, 26	— tábori prédikációi	33
Műzeális tudományok mű-		Nagybánya, Szatmár vm.	130 +
velése	6	Nagybányai gimnázium	130 +
Múzeum-csinálók	57	Nagyenyed 2, 222, 223, 373, 385,	
— Egyesület (Erdélyi)	63	405 #	
— feladata	5	Nagyenyedi Bethlen-kollé-	
— jelentése	2	gium	404, 405
— (magyar gyógyszeré-		— ref. prédikátorok	2
szeti—)	68	Nagykálló megvétele	37
— Mikó szervezése	4	Nagy-Károly, Szatmár vm.	207, 287, 288
Múzeumi bálók	5	Nagykőrös	4
— élet	5	Nagy-Küküllő vm.	311
— gyűjtemények tudomá-		Nagypénteken <i>mossa holló</i>	
nyos értéke	5	<i>a fiát . . .</i>	159
— — — — —	7	Nagy-Szamos f. (Times)	166
— — — — —	4	Nagyszeben	38, 137, 139, 273
Múzeumok és könyvtárak		Nagysziget	194
főfelügyelősége	81, 400	Nagyszombat	181
München	212, 217, 278, 279		
Művelődéstörténelem 1540.	387		

- Nagyszombati egyetem --- 170
 --- iskola --- --- --- 181
 Nagyszombati jezsuiták --- 257
 Nagyszöllősi csata --- 274, 275
 Nagyteremii egyház --- 66
 Nagyvárad 59, 114, 116 117, 120,
 121, 185, 191, 254, 268, 353,
 355, 368
 Naláczy István --- --- --- 218
Nanasi, Stephanus L.: Loci
de statu hominis sub
lapsu. Disputatio I—II.
Franequera 1653. --- --- 45
 Nancy --- --- --- 279
 Napoca --- --- --- 58
 Napoleon --- --- --- 167
 --- dolgozó háza, könyvtára 281
 Napoleoni kor --- --- --- 168
 Nápoly --- --- --- 105
 Naprági Demeter erdélyi
 vál. püspök, pozsonyi pré-
 post --- --- 257, 373, 374, 378
 --- -hez Maior Péter 377
 Naptár I. Kalendárium --- ---
 --- római --- --- 244—248
 Naptári jegyek --- --- 245—247
 Násfa (arany-) --- --- --- 66
 Naturalis obligatio --- --- --- 22
 Naulochus --- --- --- 246
 Neandrus Michael --- --- --- 39
 Neapolis --- --- --- 241
 Nebun --- --- --- 336, 337
 Néma h. --- --- --- 194
Néma hölgy fut a nagy
éjszakán --- --- --- 159
 Némái család --- --- --- 197
 --- Dezső és Némái Nána
 fia Roland királyi ember 194
 --- Kolozs, fia: Jakab, (Je-
 romos), ennek neje Né-
 mai Miklós leánya Neszte
 (Anasztázia) --- --- 194
 --- Nána fia Roland neje:
 Herény nb. Káldy Egyed
 leánya Erzsébet, Csab nb.
 Rezneki Mihály özvegye 194
 --- Pálleánya Pendyth, Gi-
 czi István özvegye --- --- 194
 --- Péter, Tiborc fia --- --- 194
 Nemausúsi érmek ellenjegye 141
 Nemes Ádám --- --- --- 200,
 201, 211, 214, 216
 Nemesség, Egytelkes --- --- 324
 --- helyzete --- --- --- 323
 --- pénzteherviselése --- --- 325
 Német érmek --- --- --- 70, 72
 --- generálisok --- --- --- 269
 --- gyűlölség --- --- --- 324
 --- iskolák --- --- --- 311
 --- ötvös mesterek --- --- 66
 --- zeneiskola --- --- --- 403
 Németdiószeg, Pozsony vm. 297
 Németi, Valkómegeye --- --- 196
 --- (vagy Szántói) János,
 fia László --- --- 196, 197
 --- Michael kolozsvári könyv-
 nyomtató --- --- --- 137
 Németország --- --- 25, 123, 226
 Nemzeti eszmény --- --- --- 3
 --- irodalom --- --- --- 4
 --- királyság vége (1540) 387
 --- Múzeum --- --- --- 1
 --- Néprajzi Osztálya 400
 --- -nak gyűjteménye 398
 --- nyelv --- --- --- 3
 --- politika --- --- --- 4
 --- szellem --- --- --- 4
 --- színek --- --- --- 62
 --- Színház --- --- --- 402
 --- zene --- --- --- 165
 Nemzetiellen kor --- --- --- 2
 Nemzetiségi ellentétek --- 323
 --- eszme térfoglalása --- 222
 Neolith korbéli telepek --- 341
 Neotytus Péter szász tanító 189
 Népballadák --- --- --- 59
 Néphit, román --- 330, 331, 335
 Népiesmagyar tánczrigmusok 59
 --- polgári költészet (német) 228
 Népiskoláink emléke 393—394
 Népképviselő --- --- 14, 17, 21
 Népköltési gyűjtemények --- 150
 Népköltészet --- --- --- 324
 Népoktatás --- --- --- 299
 --- a falusi iskolában --- --- 307
 --- 1540 előtt --- --- --- 387, 394
 --- fejlődése, magyarországi 308
 --- története Magyarorszá-
 gon --- --- --- 387 s köv.
 Népoktatási okmánytár --- 304

Nepos	54, 55	Nyomdászok: Bozola Petrus.
— cognomen	132, 233	Velence. 1586. — 265, 266
Néprajzi Múzeum Kolozsvárt	399	— Efmurdt Jakab, Lignicei Gyulafejérvár 1631. — 40
— múzeumok szervezésére	398	— Fleischerus Christophorus. Lipcse. 1694. — 137
— útmutató	398	— Grigniani Ludovicus. Róma. 1644. — 40
— szótár	399	— Grossius Gotthofr. Enoch. Lipcse. 1698. — 138
Neptunus	246	— Gryphius Joannes. Velence. 1586. — 265, 266
Népvándorláskori csoport (régiségeknél)	64, 74	— Janssonius Johannes à Waesberge. Utrecht. 1659. Amsterdam. 1667. 48
— leletek	66	— Kis Miklós, Misztótfalusi. Kolozsvár. 1700. 138
NERI . . . mécses-bélyeg	66	— Németi Michael. Kolozsvár. 1684. — 137
Neri Manó S. J.	259, 260, 381	— Oporinus Joannes. Basel. 1556. 1559. 1571. 39
Nero	95, 97, 99, 105, 144, 145	— Sabbio Vincenzo, Figliuoli di —. Brescia. 1603. — 386
— érmeinek súlya, ötvözete	143	— Smytegelt Antonius. Utrecht. 1669. — 134, 135
— középbronz-érme (semis)	142	— Weyerstraet Elizaeus özvegye. Amsterdam. 1667. 48
Nerva	55, 95, 96, 100, 104, 105	— Zenarius Damianus. Velence. 1586. — 266
Neversi kollégium	251	— Zilettus Franciscus. Velence. 1586. — 264—266
Newmarket	283, 285	Nyomtatvány, Egyleveles 138, 237
Niceai zsinat végzései	179	Obsidián szilánk és kések 340
Nicephor Calixtus	359	Obstrukció — 24, 30
+ Niebelungenlied	228, 230	Octavianus — 244—247
Niederland I. Hollandia	—	Odescalchi Alajos olasz jezsuita 172, 173, 175—177, 182, 342, 348, 358
Niepolomice	184, 360	— — Cagliari nunciushoz 346, 350, 351, 354
Nógrádmegye	148	Odysseus — 108
Nopcsa Elekné br.	67	Oedipus fiai — 108
— Ferencz br.	67, 69	Oklevél-publikáció — 304
Normandia	283	Oklevelek pusztulása — 393
Nóta- és mesefa	3	Okmánytár (népoktatási) — 304
Notitia Dignitatum	56	Ókori csoport (érmeknél) 64
+ <i>Novalis</i> : Hymnen	118	— városok — 168
Női szobortorzó Kispetri mellől	65	Oktatás és a zsinatok — 391
Növendékpapok Pozsonyban	2	— története — 391
<i>Nürnbergi mesterdalnokok (A)</i> Wagner operája	315	
Nyakperecz (őskori)	65	
Nyárádszentmárton, Maros-Torda vm.	235	
Nyárádtó, Küküllő vm.	195	
Nyegrúj	338	
Nyíradony, Szabolcs vm.	287	
Nyíró Pál, göczi	258	
Nyomda, Kolozsvári jezsuita	178	
Nyomdai köteles példák	78	
— sajtótermékek	76	
Nyomdászok: Balck Idzardus. Franekera. 1651.	40—47	
— Barth Johannes. Szeben. 1704.	139	

Oktatástügy 1540 után (magyar)	389	Országgyűlés, Gyulafejérvár	
Oktatástügyi oklevéltár	389	1585	251
Oláh-bolgár hatalom megalapítói	331	1681	38
— hatás a székelység népköltésében	162, 163	Kolozsvár 1581	177, 357
— Miklós esztergomi érsek	170, 181	1587	181, 370
— : Modus et ordo regendae scholae Tyrnaviensis 1558.	181	Léczfalva 1600	62
— nemzeti kongresszus	222	Szászkézd 1663	275
Oláhok kedd asszonya	336	Torda 1598	255
Oláhteremi, Küküllő vm.	195	1825	198, 289
Oláhországi katolikusok	206	Országgyűlési ártikulusok:	
Olasz érmek	70	— Besztercze 1668	134
— építész	176	— Fogaras 1684	136
— jezsuiták	172	— Gyulafejérvár 1630	40
— kertész	356	— Gyulafejérvár 1675	136
— orvosok	367, 368	— Segesvár 1683	136
— páterek	263	Orvosok, udvari 343, 352, 367,	368
— Tyrol	205	Ostende	286
Olaszország 168, 182, 204, 215, 226, 251, 257, 333, 334, 348, 351, 386		Ostián Béla	69
Olivier Dániel	403	Osztrák érmek	70 s köv.
Olmütz	366	Otho	95, 142
Olt í.	54, 341	Otrantói szoros	334
Olt országa	333	Óvár, Kolozsvárt	50
Oltványi-jutalom	299	Overbeck	113, 125, 229+
Olympia görög kultuszhely	168	— : Der knabe an ein veil-	
Olympos	2	chen	124+
Ompolyicza, Alsófehér vm.	146	Ovidius	50, 108, 113+
Ónod, Borsod vm.	139	— : Tristia	115+
Opera írók	315	Ovis aries L. őskori maradványa	340
+ Opitz	227—229	Oxford	283
Oporinus Joannes baseli nyomdász	39	Önálló erdélyi fejedelemség	34
Oppelni hercegség	373	— megalakulása 299,	387
Orczy Lőrincz br.	297	— magyar királyság	328
Orestes	100	Önkormányzat	23
Orient Gyula	68, 69	Örlökő	341
Ornstein József	57, 230, 231	Örmény etnografia	57
Orosz I. Muszka		— Múzeum (szamosújvári)	53—58
— Endre	83, 341	— régiségek	57
Oroszokelleni hadjárat (1581)	183	Örmények	53, 56
Oroszország 140, 168, 226, 327		Örménység	62
+ Orpheus (Kazinczy)	123	Örménytörténetírás	62
Országgyűlés, Fogaras 1685	219	Örökös tartományok	323
		Ősi magyar vallás papjai	408
		Őskori állatmaradványok 340, 341	
		— (régiségtári-) gyarapodás	65
		— telepek	341
		— települések	65
		Összeírások pusztulása	393

- Ötvösbélyeg --- 66, 67
 Ötvösmesterek, Kolozsvári 66
 Ötvös mesterség --- 220
 Ötvösművek --- 66
 — csoportja (régiségtárnál) 64, 74
 Ötvösök (erdélyi-) --- 66
 Óv (ezüstnői-) barokk-izlésű 67
 Padua --- 182
 Paduai egyetem --- 181
 Paizsgyártó Péter --- 307, 390
 Palais royal --- 281
 Paleotti Gábor biboros 350, 351
Palyi Georgius: Loci de testamento veteri, disputatio II. Franekerae 1653. --- 45
 Pálffy Ferdinánd --- 212, 214
 Pálffy Márton --- 319
 — Mihály --- 83
 Pályázat, Kovács S.-féle 88, 319
 Pamphyliai érmekellenjegyei 141
 Pán Kata, Zakariás Jánosné 378
 Panaszzog --- 23, 24
Pancsatantra --- 130
 Pannoniai és moesiai légiók 145
 Pantheon Parisban --- 280
 Pantocsek József --- 83
 Pap Domokos --- 69
 Pápai I. Toth-Pápai --- 388
 Papi iskolák --- 388
 Papnevelés, oktatás --- 312, 394
 Papi testületek (római) 241, 243-44
 Papiros alkotmány --- 12
 Papmarasztás szokása --- 310
 Papnevelői tárgyak tanítása a Báthory egyetemen --- 254
 Papp Károly --- 217, 298
 + Paris 51, 126, 183, 212, 217, 278—281, 283, 284, 286, 403
 — Gaston --- 59
 Páriz Ferencz, Pápai --- 137
 — — naplója --- 60
 Párizs Sándor --- 69
 Parlamentáris kormány --- 9
 Parlamenti elv Angliában --- 15
 — kormány --- 8
 — kormányzás --- 90, 92
 Parthicus --- 54, 55
 Paszmos, Kolozs vm. --- 274
 Passzív ellenállás --- 12
 — ellenállási jog --- 28
 Pásztor, román néphitben 330, 331
 Pásztoelem, itáliai --- 334
 Pásztorhősök, román --- 331
 Pásztor-társadalom, román 332
 Pásztorok, apuliai --- 330
 — erdélyi --- 332
 — itáliai --- 330, 334
 — kárpáti --- 331
 — pindusi --- 331
 — romániai --- 331, 332
 — tengerentúli --- 334
 Pásztorvilág, itáliai --- 232
 — román --- 330
 Patak I. Sárospatak ---
Patay Sámuel, Báji: Egy jó atyának fiait oktató tanítása 130
 Péchy --- 289
 — Simon bibliafordítása 60
 Pecsételő gyűrű --- 67
 Pécsi egyetem multja --- 393
 — káptalan levéltára --- 393
 Pekri Ferencz --- 272
 — Zsófia, Teleki Mihályné 273
 Pelbárt, Temesvári --- 264—267
 — de Temesvár: Aureum sacrae theologiae rosarium. Venetiis 1586. kiadásai --- 264
 Pénzügyi kamara --- 20
 Perédi József --- 83
 Perényi br. --- 289, 291, 295
 — Orsolya — dengelegyi Pongrácz Mátyás neje 149
 Pergamon --- 168
 Persius --- 98, 99
 Perzsa satrapák érem-ellenjegyei --- 142
 Pest I. Budapest ---
Pesti Hírlap --- 61
 Pestis Kolozsvárt 1586. 190, 191
 Pesty Frigyes --- 234
 Péter fia János trencsényi iskolamester --- 304
 — pásztor --- 331
 Petermann András --- 137
 Petition of Right --- 10
 Petőfi Sándor --- 61—62
 — — stenogramja --- 61
 — — : Föl a szent háborura --- 62

<i>Petőfi Sándor</i> : Hires szépség	61	Poroszló, Heves vm. ---	287
--- : Nemzeti dal---	61	Porta ---	34
--- : Van-e mostan olyan		Possevino Antal S. J. ---	169
legény?---	61	183—188, 319, 320, 360, 368,	369
-Múzeum ---	61	--- szabályzata a ko-	
<i>Petronius</i> : Trimalchio lakomája	98	lozsvári jezsuita-szemi-	
Pharsalus ---	247	nárium részére ---	361
+ <i>Phillis</i> ---	119, 122, 129	Pósta Béla ---	69, 84, 230
+ <i>Pfeffel</i> ---	126	Postumia gens ---	242
Piemont ---	260	Postumius, nomen gentile	241
Pindusi pásztorok ---	331	Potaissa ---	56, 58
Pinky Péter ---	378	Pozsony 2, 198, 269, 276, 288, 290,	
Pipaárulás bérbeadása ---	324	291, 293—297	
Piski, Hunyad vm. ---	220, 221	Pozsonyi növendék papok	2
Pitt-kabinet ---	28	--- prépost ---	257, 378
Pius pápa II. ---	148	--- színház ---	296
Plakett (királyi család-albumé)	318	--- zsidó iskola ---	392
Plaquettek ---	64	--- Zsidó (ma Hummel)	
Plathy ---	289	utca ---	393
Plébániai iskolák ---	311, 394	Pölnitz ---	204, 206, 208, 212,
--- a székelyeknél	391 s köv.	279—281, 283, 288	
Plébánosok fizetése ---	392	Praefectus cohortis	132-33, 231-32
Plinius 100, 102, 104, 105, 111, 242		Praetorius vir ---	55
--- ifj. jellemzése ---	103	Praetorium ---	65, 231
--- levelei ---	101, 103, 110	Prága ---	374
Podolia ---	384	Pragmatika szankció kora	328
Pogány Károly ---	223	Preczeptorok, jezsuita ---	181
Pohár (talpas-) ---	66	Prédikátor, katolikus ---	172
Pohárnokmester ---	147	--- udvari- ---	33, 35
Polgárháború ---	95	Prédikátorok, református ---	2
Polgárháborúk (római) ---	247	Prehisztórikus kutatások ---	168
Polignac ---	19	Prépostvári Zsigmond ---	378
Politikai ágensek ---	269	Preuner-féle német őrség	
--- jellegű ellenjegyek ---	142	Kolozsvárt ---	257
--- nyomor ---	324	<i>Priamos</i> ---	115
<i>Pollaert Marcell, Mária Chris-</i>		<i>Priene</i> ---	168
<i>tierna gyóntatója</i> 254, 255, 374		Priscus ---	111
--- Viller Bertalanhoz ---	373	Proceresek táblája (1825)	291, 293
Polner ---	89	Procurator ---	200
Pompeji ---	168	Pronepos ---	55
--- kiásatásának megkezdése	167	Pr(o)pr(aetor) ---	55, 247
Pongrácz-család, dengele-		Protestáns könyvek ---	396
gyi ---	146—149	--- vallásuk üldözése ---	324
Pontifex ---	147	Pseudo-Calendarium ---	179
--- Maximus 55, 243, 246, 248		Pskowi tábor ---	183
Pontifices ---	241, 248	Pulszky Ferencz ---	61
Ponyvára vitt irodalom ---	3	Pultuski jezsuita-kollégium	173
+ <i>Pope</i> ---	126	--- jezsuita szeminárium ---	344
Porolissensis (Dacia) ---	57	Pulvinaria ---	246
Porosz érmek ---	70		

- Pún-háború (második) 106, 143
 Pusch János S. J. 178, 179, 182
 Pusztai és pásztordalok --- 158
 Quadok --- --- --- 56
 Quintilianus --- --- 97, 99, 109
 Raab bécsi festő --- --- --- 67
 Rabszolga rómaiaknál 133, 231
 --- oktatása pappá --- --- 394
 Rácz nemzetség dédelgetése 323
 --- telepítés --- --- --- 325
 + Ráday Gedeon 2, 113, 116, 123,
125, 126, 131
 + --- : A violácska és a rózsa 126
 Radnót, Kis-Küküllő vm. 219, 274
 Radul havasalföldi vajda --- 385
 Ragusa --- --- --- 359
 + Rájniz József: Kalauz --- 114
 Rákóczi Ferencz II. --- 139, 220,
 321—329
 --- bécsújhelyi fogsága 326
 --- beiktatása --- --- 219
 --- jellemzése --- --- 326, 329
 --- -féle libertások el-
 lenjegyje --- --- --- 140
 --- szabadságharcza 322—
 324, 329
 --- György I. --- --- --- 262
 --- útinaplója --- --- --- 60
 --- György II. 268, 270, 272, 275
 Rambouillet --- --- --- 281, 282
 Rangone Claudio püspök 383
 Rapszódia, Magyar- --- --- 315
 Ratio Educationis --- --- --- 301
 Raynaldus Frigyeshez Szántó
 István S. J. --- --- --- 345, 358
Rechenberg Adam: Dissert-
ationum historicum-pol-
iticarum etc. --- --- --- 138
 Refektorium, Kolozsvári Fe-
 rencz-rendi barátoké --- 176
 Reform, irodalmi --- --- --- 3
 --- politikai --- --- --- 3
 --- -diéta --- --- --- 3
 + Reformáció kora --- --- --- 229
 Református kollégiumok --- 311
 --- prédikátorok Komá-
 romban, Debreczenben,
 Enyeden, Patakon stb. 2
 Regensburg --- --- --- 287, 287
 Régi Magyar Költők Tára 166
 Régi Magyar Könyvtárhoz
 adalékok --- --- --- 39, 134
 Regia, a pont. max. lakása 247, 248
 Régiség-leletek --- --- --- 65
 Régiség-tár- és éremtár 63—74
 Regnicolaris sessio --- --- 291, 296
 Reich Jenő --- --- --- 69
Reichersdorffer György: Tran-
sylvaniae descriptio --- --- 234
 Rekesztvösség --- --- --- 66
 Rektorkodás a XIX. században 310
 Renaissance ízlés --- --- --- 66, 67
 --- kora --- --- --- 225, 403
 Rendek gyűlése (Erdélyi) 1581 177
 Rendi nővérek eltiltása az írni
 tanulástól és tanítástól --- 395
 Res gestae divi Augusti --- 244
 Resinár néprajza --- --- --- 399
 Resinári duruczoló malmok 399
Resolutiones et ordinatio Leo-
poldi I. Claudiopoli 1702. 138
 Republikánus kormányforma 94
 Restauratio --- --- --- 288
 Reszege, Szatmár vm. --- --- 146
 Réthy László --- --- --- 333
 Rétor-iskolák --- --- --- 97
 Retorika gyakorlása a Bá-
 thory-egyetemen --- --- 181
 Rettégi Katalin --- --- --- 84
 Kétyi Bálint --- --- --- 84
 Rév, Bihar vm. --- --- --- 195
Révai Miklós Alagvai --- 114
 Rézvaluta, rómaiaknál --- --- 143
 Rezneki Mihály özvegye,
 Csab nb., Káldy Erzsébet 194
 Rhadamanthus --- --- --- 100
 Rhédey Ferencz --- --- 268, 275
 --- János --- --- --- 293, 294
 --- Lajos --- --- --- 204, 206
 --- László --- --- --- 293
 Richter Aladár --- --- --- 83
Rienzi, Wagner operája --- 315
 Riga --- --- --- 356
 Rimaszombat, Gömör vm. --- 288
 Rolandslied --- --- --- 228
 Róma 40, 109, 111, 141, 143, 147,
 148, 171—73, 175, 181, 186,
 193, 212, 234, 241, 243, 250,
 251, 256, 319, 342, 345, 346,
 357—360, 368, 369, 384

- Róma alapítása --- --- --- 334
 Római birodalom --- --- --- 94
 --- Collegium Germanicum-Hungaricum --- --- --- 345
 --- császárfelirat --- --- --- 53
 --- császárkori érmek ellenjegyei --- --- --- 141
 --- császárság --- --- --- 94
 --- --- fénykora --- --- --- 96
 --- --- kialakulása --- --- --- 94
 --- csoport (régiségeknél) 64, 74
 --- érmek --- --- --- 70, 72
 --- ellenjegyei --- --- --- 141
 --- feliratos kőoltár --- 132, 133, 231—233
 --- --- kövek Énlakáról 132, 133
 --- hódítás --- --- --- 62
 --- jezsuita kollégium --- 184
 --- könyvtár --- --- --- 99
 --- --- vatikáni 189, 345, 359
 --- könyvtáros, vatikáni 345, 346, 358, 359
 --- légiók a Balkánban 334, 335
 --- levéltár, vatikáni --- --- 170
 --- naptár --- --- --- 244—248
 --- nép --- --- --- 330
 --- pápai levéltár --- --- --- 393
 --- papi testületek 241, 243, 244
 --- provinciális arheológia 53, 167
 Rómaikori csoportok --- --- --- 65
 Románbogsáni lelet --- --- --- 65
 Román faj --- --- --- 330
 --- fejedelemség --- --- --- 331
 --- nép --- --- --- 333
 --- --- és nyelv kialakulása 330
 --- --- --- dácziái alakulása 335
 --- néphit --- --- --- 330, 331, 335
 --- pásztorhősök --- --- --- 331
 --- pásztorvilág --- --- --- 330—332
 --- varázsköltészet --- --- --- 331
 Románia --- 54, 167, 332, 333, 339
 Romániai gentry-osztály --- --- 333
 Románok balkáni eredetisége 330
 --- dácziái eredetisége --- --- 330
 Románság megalakulása --- --- 331
 Romulus --- --- --- 242, 243
 Rosenberg Ignác --- --- --- 69
 Roska Márton 69, 83, 84, **339, 400**
 Rosnyai I. Rozsnyai --- --- ---
- Rospoli hercegné (Eszterházy leány) --- --- --- 212
 Rossanna knyéze --- --- --- 148
 Rostowski Szaniszló S. J. --- --- 175
 Rousseau --- 112, 117, 131, 280
Rózsabokor a domboldalon... 159
 Rozsnyai Ábel --- --- --- 235
 --- András (marosjárai) török deák --- --- --- 234, 235
 --- --- kézirata --- --- --- 234
 --- Ferencz, fia Dávid --- --- --- 235
 --- György --- --- --- 235
 --- István --- --- --- 235
 RP, érem-ellenjegy --- --- --- 144
 Rubeljefimki --- --- --- 140
 Rubenus Lénárd, rektor --- --- 249
 Rudnay --- --- --- 215
 Rudolf II. --- 255, 257, 344, 377
 Rufus, Asinius --- --- --- 105
 Rummy Károly György --- --- 356
 Rusticus, Junius --- --- --- 100
 Ruthén és protestáns vallás üldözése --- --- --- 324
 Rügy fiai Pál és Jób --- --- 194
 Sabbio Vincenzo, Figliuoli di --- bresciai nyomdászok 386
 Sabel --- --- --- 288
 Sabinus (Masurius) --- --- 242
 Saguntum ostroma --- --- 106
 Sajokörömi abrenunciáció 327
 Sajtó, szabad --- --- --- 4
 Sajtószabadság --- --- --- 23, 24
 Sajtótermékek --- --- --- 76
 Salii --- --- --- 241
 Salutis augurium --- --- --- 244
 Salvatorianusok gyulai közgyűlése 1533-ban 314, 395, 396
 --- tilalma a nővérek tanítása ellen --- --- --- 396
 Samothrake görög kultuszhely 168
 Sámsondi --- --- --- 276
 Sámly-utca Kolozsvárt --- --- 189
 Sándor István --- --- --- 83
 Sár feje --- --- --- 50
 Sarcophagus homlokzat --- --- 133
 Sárd --- --- --- 355
 Sardegnia --- --- --- 281
 Sárdi Samu --- --- --- 49, 50
Sárfőy Michael: De foro poli et soli. Amstelodami. 1667. 48

<i>Sarolta</i> , Erkel operája ---	315	Sérelem emelési (panasz-) jog	23
Sáros vm. ---	311	Serleg, kettős, talpas ---	66
Sárosi ---	50	SEVERIANA, cohors mel-	
Sárospatak ---	2, 4	léknév ---	232, 233
<i>Sárospataki Füzetek</i> ---	4	Severus Alexander ---	233
— református prédikátorok	2	— Septimius ---	143
Sarú, görög ---	99	Sévresi porcellán-gyár ---	282
Savojai Jenő ---	328	Sextus Pompejus ---	246
Sawicki Gáspár S. J. ---	193	Sfondrato Bartholomeo	182, 359
+ Schatzer Anselm ---	230	Siboleth ---	93
Scheinemann ---	202, 208, 213	Sicilia ---	246
+ Scherer ---	227	Siculia ---	352, 355
+ Schiller ---	2, 229	Siegfried, Siegfriedsage ---	229
+ Schlegel Friedrich von ---	118	<i>Sikó Johannes</i> : Loci myste-	
+ Schleiermacher ---	118	rio s. s. trinitatis. Disputatio	
Schliemann ---	168	I—IV. Franekerae. 1653.	46
Schmalz J. H. ---	225, 226	— — Problematum de	
+ Schnitzler Arthur ---	229	scriptura. Pars III. Ultra-	
Scholaris szó jelentései ---	392	jecti. 1699. ---	135
<i>Schreck</i> : Adversus authores		Silexből szilánk ---	340
Juliani ut vocant Pseudo-		<i>Silius</i> : Punica ---	106
Calendarii. 1585. ---	179	— Italicus ---	97, 99, 100, 105
— Farkas 175, 178, 182, 346,	353	Silveszter estéje ---	188
× Schröder göttingai egyet. tanár	227	Simon István ---	69, 84
Schubert ---	317	<i>Simon Michaeli, Varalyai</i> :	
Schwarz Lipót ---	83	De statu primi hominis.	
Schwarzenberg Ferencz ---	294	Franekerae. 1651. ---	42
Scotus I. Duns János ---	—	<i>Simonides Samuel</i> : Dissert.	
Scyrus ---	108	de bono historico. Lip-	
Sebes-Kőrös völgye ---	65	siae. 1698. ---	138
Sebestyén Gyula ---	151	Simonio Simoni orvos ---	368
— —: Regős énekek ---	151	Simplicista Michael ---	346
— —: A regősök ---	151	Sinai hegyek ---	338
— József ---	64, 84	— Miklós ---	115
Segédtanító, baccalaureus ---	310	Sinan basa ---	371, 372
Segesvár ---	136	Sirleto Vilmos biboros ---	345
Segesvári csatátér ---	61	— — -hoz Szántó István	359
— 1683. országgyűlés árti-		Sisakdísz-viselési engedély	194
kulusai ---	136	Sixtus V. pápa képe ---	264
Seine f. ---	224	Skóczia ---	284
Seivert Johann ---	39	Smytegelt Antonius utrechti	
Senatus consultum ---	244—246	könyvnyomtató ---	134—136
Seneca ---	97, 99, 109, 115-16, 129	Só ára ---	324
— tragédiái ---	97	Sobri ---	159
Sennyei Pongrácz ---	378	Sochava I. Szucsava ---	—
Seprődi János 166, 315—317,	319,	Socher S. J. ---	178
403		Sombori László ---	1, 257
Septicius ---	105	Sombory Imre ---	204, 206
Septimius Severus érmeinek		Somlyó ---	184, 188, 344
ötvezete ---	143	Somlyói templom ---	173

Sommervogel Károly S. J.—	386	Sunieri Ferencz S. J.	172—175, 342, 346, 347, 349, 351
Somogy vm. — — — — —	2, 152, 155	— — — Caligarihoz — — —	343
— — — népköltése — — —	150	Sükösd György sirja — — —	67
Soós Lajos — — — — —	341	Svájczai érmek — — — — —	70
Sophokles — — — — —	51, 108	Svédország — — — — —	190, 327
Sopron — — — — —	291, 293	Svoronos elmélete — — —	145
Soproni írói társaság — — —	1	Synopei érmek ellenjegyei	141
Sóvári mező — — — — —	37	Syria — — — — —	94
Spanyol király meggyilkolása	210	Syriai királyok érmeinek el-	
— örökösödési háború — — —	324,	lenjegye — — — — —	141
	325, 327	Szabad királyválasztás joga	323
+ Spervogel — — — — —	228	— tudományok — — — — —	177
SPQR, érem-ellenjegy — — —	144	Szabadsajtó — — — — —	4
Springer — — — — —	168	Szabéd, Maros-Torda vm. 40, 50, 52	
Squarcialupi Marcello — — —	367, 368	Szabó Anna — — — — —	50
St. Cloud — — — — —	281	— Dávid, Barczafalvi — — —	126+
St. Denis — — — — —	281	— Dávid, Baróti — — — — —	2, 114+
S. Thomas — — — — —	359	— — — : Új mértékre vett	
Staats Consilium — — — — —	206	különb versei — — — — —	114+
Staël — — — — —	104	— Gergelyné I. Bornemisza	
Stafia (boszorkány) — — — —	339	Judit — — — — —	
Status — — — — — 99, 100, 107—110		— Imre — — — — — 69, 77, 83, 84, 336	
— Papinius — — — — — 97, 98, 105, 107		— József — — — — — — — — — 69	
— — — : Achilleis — — — — — 108		— Károly — — — — — 39, 137, 138, 169, 178, 179	
— — — : Thebais — — — — — 108		— László, Szentjóni — — — — — 112—131+	
Statusok, Erdélyi — — — — — 34		— — — kézirati maradványai — — — — — 116+	
— regnicolaris sessioja — — — —	292	— — — kufsteini fogsága — — — — — 116+	
Stieglitzné — — — — —	229	— — — Nagyváradon — — — — — 117—122+	
<i>Stimulus Compunctionis</i> — — —	234	— — — pásztorköltészete — — — — — 119+	
Stockholm — — — — —	190	— — — regénytöredéke — — — — — 117+	
+ <u>Stolberg</u> — — — — — 112, 113, 123		— Márton — — — — — — — — — 69	
Stöckel Lénárd — — — — — 310, 311		— Péter — — — — — 69, 77, 83, 84	
Strack, L. Max — — — — —	142	— Richard — — — — — — — — — 4	
Stralenheim br. — — — — —	139	— Sámuel könyvtára — — — — — 69, 77	
Strassburg 167, 212, 217, 278, 279		<i>Szabó Vilma</i> , ballada — — — — — 160	
Strigoj (boszorkány) — — — — —	339	Szabolcs vm. — — — — — — — — — 311	
Strinerius Decius S. J. — — — —	385	Szacsvai Sándor — — — — — — — — — 122+	
Stuttgart — — — — —	279	Szádeczky Béla — — — — — — — — — 38	
Stürmer — — — — —	281	— Lajos — — — — — — — — — 69, 83	
Stylianarium — — — — —	235	Szajcs, birtok Pest vm. — — — — — 194	
Suetonius — — — — — 104, 105		Szakálos Pál — — — — — — — — — 194	
— Tranquillus — — — — —	244	Szakolcza, Nyitra vm. — — — — — 170	
Sulpicia — — — — —	98	Szalai István — — — — — — — — — 383	
Sulyok Ferencz S. J., kolozs-		Szalay László — — — — — — — — — 14	
vári magyar prédikátor — — — —	254,	Szalók, Zemplén vm. — — — — — 37	
	375, 377, 378	Számadáskönyv, városi — — — — — 305, 389	
— — — adománya — — — — —	374	Számolás tanítása — — — — — 310, 392	
— Imre — — — — —	375	Szamos f. (Thymnes, Zamus) — — — —	234
— János — — — — —	375		
Sulzer — — — — —	332		

- Szamos Kis- — — — — 166
 — Nagy- — — — — 166
 — völgye — — — — 65
 Szamosközy István Corvin-
 kódexe — — — — 260
 Szamosújvár — — — — 55, 56
Szamosújvári Közlöny — 56
 — római castellum (castrum)
 romjai — 53, 57, 58, 230, 231
 Szántó, birtok Fejér vm. 194, 195
 — István id. — — — — 344
 — (Arator)István S. J. 172-73, 175,
 181, 182, 249, 342, 344—347,
 349, 353, 361
 — — Raynaldus Frigyes-
 hez — — — — 345, 358
 — — Sirleto Vilmoshoz 359
 Szarka Sándor — — — — 69
 Szarúköves tűzkő — — — — 340
 Szarvas, Valkómegeye — — 196
 Szász érmek — — — — 72
 — Ferencz — — — — 84
 — papok dézmája — — 184
 — tanító, Neotyus Péter 189
 Szászkézdi országgyűlés 1663. 276
 Szászok iskolái Erdélyben — 311
 Szászrégen, Marostorda vm. 283
 Szászvárosi kálvinista lelkész,
 Szilvási János — — — — 253
 Szatmár — — 184, 259, 336, 378
 — vidéke — — — — 37
 Szatmári béke — — — — 3, 329
 — német parancsnok — 276
 Szeben I. Nagyszében — — —
 — vm. — — — — 311
 Szebeni ötvös — — — — 66
 Széchen Antal — — — — 15
 Széchenyi István gr. — — 150,
 198—204, 206—10, 212—17,
 278—84, 286, 287, 289, 291,
 293—98, 313, 403
 — Pál — — — — 212, 215, 293
 Széchy Ákos — — — — 69
 — Eta — — — — 69
 Szeged — — — — 2
 Szegedi írói társaság — — 1
Szegedi János: Decreta et
vitae regum Hungariae — 180
 Szegedi Pál prépost — — 249
 Szegény legények — — — 324
 Székely balladák — — — — 49
 — darabontok — — — — 261
 — főkapitány, Mikes Kelemen 219
 — Júlia — — — — 83, 84
 — László, borosjenei 218, 219
 — Mihály, kancellárius — 200,
 201, 204, 206, 207, 209—211,
 214, 216
 — Mózes 257, 258, 261, 262,
 379, 380, 382, 383, 385
 — — megöletése — — 385
 — Zsófia I. Nagy Zsig-
 mondné — — — —
 Székelyek ispánja — — — — 147
 Székelyföld 152, 184, 263, 352,
 355, 383, 384
 Székelyföldi gyűjtés — 150, 155
 Székelykereszturi unitárius
 gimnázium — — — — 179
 Székelyudvarhely — — — — 224
 Székesegyházi iskolák 312, 387,
 388, 391, 394
 Székesfehérvári káptalan le-
 véltára — — — — 393
 Szénffy Gusztáv — — — — 163
 Szenkovits Gyula — 69, 83, 84
 Szent Ágoston — — — — 179
 — Demeter napja a pin-
 dusi pásztoroknál — 331
 — György emblémája né-
 met tallérokön — — 140
 — Háromságról nevezett
 „szegény tanulók háza“ 191
 — Ilona sziget — — — — 281
 — István király — — — — 198
 — — -ról írt dráma — — 191
 — Jeromos — — — — 170
 — korona elmélete — — 13
 Szentgyörgyi — — — — 210
 Szentimrefalva, Alsófehér vm. 195,
 196
Szentlászlói Basilius: Loci
de sacramentis N. T. Dis-
putatio VI—VII. Frane-
keare 1653. — — — — 46
 Szentmargitai János — — — 251
 Szentmiklósi tábor — — — 261
 Szentpáli János — — — — 276
 — Jánosné I. Bornemisza
 Zsuzsánna — — — —

Szentpéter h. — — — —	277	Szokolyi Istvánné, dengelegyi	
— plébánus — — — —	192	Pongrácz Zsuzsanna —	147
Szentpétervári császári könyvt.	265	— János — — — —	147
Szentszék — — — —	171, 251, 252	— Márton — — — —	147
Szentvidi — — — —	194	Szolnok-Doboka vm. 148, 378, 379	
Szepessy Lajos — — — —	69	Szombatosság — — — —	60
Széphalom, Zemplén vm.	1	Szongott Kristóf — — — —	53, 57
Széptudományok tanítása a		Szontagh — — — —	14
Báthory egyetemen —	181	<i>Szorongató őszton</i> — — — —	234
Szered, Pozsony vm. 291,	297	Szótár, mestermű — — — —	399
Szerelmi dal — — — —	162	— néprajzi — — — —	399
Szerzetes iskolák 309, 312, 391,	394	Szováta fürdő — — — —	163
Szerzetesek iskola látogatása	395	Szöcs orvos — — — —	201, 204, 208
— tudományos kiművelése	395	Szölösi Sámuel — — — —	219
Szerzetesi és székesegyházi		<i>Szőnyi Stephanus</i> : Disp.theol.	
(káptalani) iskolák — —	300	ad Romanos IV. vers. 3.	
Sziboleth — — — —	93	Ultrajecti 1669. — — — —	135
Szikszai János I. Szilvási János	—	Szövetségtanács (krétai) — —	145
Szilády Aron — — — —	267	Sztána, Kolozs vm. — — — —	65
Szilágy-Somlyó — — — —	184, 188, 344	<i>Sztárai Miklós</i> : Az víz özön-	
Szilágyi Sándor — — — —	50, 219	nek historiájáról való szép	
Szilköz, Valkó vm. — — — —	196	ének. Kolozsvár. 1581. — —	179
Szilvási Boldizsár — — — —	379	Szucsági törökövek — — — —	340
— <i>János</i> : A katolikus hit		Szucsava — — — —	384
régiségéről és örök élet-		Szuperintendensek, Kálvinista	
ről — — — —	253, 372, 405	és unitárius — — — —	177
— <i>Martinus</i> : Loci de instaura-		Szurduk, Szolnok-Dob. vm.	337
tionatione hominis lapsi, dis-		Szűz Máriának szentelt tár-	
putatio III. Franekeræ		sulat Kolozsvárt — — — —	191
1653. — — — —	46—47	Tábla az iskolában — — — —	392
+ Szily Kálmán — — — —	131	Tacitus — 95, 97, 100, 104,	105
Szimbolizmus, népköltésben	157,	— : <i>Historiæ Annales</i> 56,	247
	158	Taksony, Pest vm. — — — —	194
Szinházak (francia) — — — —	281	Talma — — — —	281
Szinpad — — — —	4	Talpaspohár és serleg — —	66
<i>Szinnyei</i> : Természettudo-		Tamás atya — — — —	385
mányi könyvészet — — — —	137	— Aquinói — — — —	359
Szirmai (Tony, A-) — — — —	318	Tánczrigmusok — — — —	59
Szobortorzó (női) Kispetri		Tanító szerepe a közéletben	309
mellől — — — —	65	Tanítói rend fejlődése — —	309
Szobrászati csoport (régiség-		Tanítók egy évre fogadása	310
tárnál) — — — —	64, 74	— vándorlása — — — —	310
<i>Szoboszlai Michael</i> : Diatriba		<i>Tannhäuser</i> , Wagner operája	315
de homine spirituali. Ul-		Tanrend (1581. kolozsvári	
trajecti 1669. — — — —	135	ismeretlen nyomt.) 177,	356
Szocziális irányzat a Rákóczi		— Grazi kollégiumi 1579. —	181
mozgalom kezdetén — — — —	324	— Kolozsvári jezsuita sze-	
Szokolyi György, fia István,		mináriumi — — — —	181
a Gutkeled nemzetségből	147	Tanulók ellátása, élelmezése	390
— István — — — —	147, 149	— részére alamizsna — — — —	391

- | | | | |
|--|---------------------------------|--|-------------|
| Tanulók története — — — | 391 | <i>Teremi Stephanus</i> : Disp.
theol. ad psalm CIII. vers.
3. Ultrajecti 1669. — — — | 136 |
| Tarault bécsi vendéglős — | 207 | Tergoviscea — — — — — | 371 |
| Tárgyi néprajz szótára — | 399 | Testőr, királyi — — — — — | 195 |
| Tarsusi érmek ellenjegye — | 141 | Testőrök törekvése — — — | 112+ |
| Tassó — — — — — | 50 | Testületek (római papi) 241, 243,
244 | |
| TCPA, érem-ellenjegy — — | 142 | Tettenborn — — — — — | 213, 214 |
| Técső, Máramaros vm. — — | 275 | Teutsch — — — — — | 311 |
| Tégla(mozaik-, római) — — | 66 | <i>Thályai Michael B.</i> : De
praedestinatione electione
et vocatione. Franekerae.
1651. — — — — — | 42 |
| Téglás, Hajdú vm. — — — | 287 | Theatrum Marcelli — — — — | 246 |
| Tejस्कanna (ezüst) — — — | 66 | — Pozsonyban — — — — — | 296 |
| Telegd I. Mezőtelegd — — — | — | Theatrumok (francia) — — — | 281 |
| Telegdi Kata, Báthory István
fejedelem anyja — — — | 344 | Theiner Ágoston — — — — — | 360 |
| — Lőrincz, Csanád nb. — — — | 197 | Thern zeneszerző — — — — | 315 |
| + Teleki gr. — — — — — | 15, 121 | <i>Theses de puro et expresse
Dei verbo.</i> (Claudiopoli.)
Krakó 1581. — — — — — | 178 |
| — család, széki — — — — — | 267 | <i>Thewrewk Emil (ponori)</i> : A
magyar zene tudomá-
nyos tárgyalása — — — — | 317 |
| + — Imre ifj. gr. — — — — — | 127 | Thomány Mátyás német páter
— — — — — | 182 |
| — Jánosné I. Bornemisza
Anna — — — — — | — | — — — — — | 249 |
| — könyvtár és levéltár Ma-
rosvásárhelyt — — — — — | 60, 269, 274 | Thököly Imre — — — — — | 34, 219 |
| Teleki Lászlóné — — — — — | 297 | — — — — — | 328 |
| — Mihály 33, 34, 36, 38, 218,
219, 268 — — — — — | 277 | Thömösvány István — — — — | 251 |
| — — levelezése — — — — — | 268 | Thrasea Paetus — — — — — | 100 |
| — — Szentpétert kapja do-
nánczióban — — — — — | 277 | Thucydides — — — — — | 97 |
| — — Mihályné I. Pekri Zsófia
— — — — — | — | Thumesch — — — — — | 166 |
| — — I. Veér Judit — — — — | — | Thúry Mihály — — — — — | 271 |
| Telekiek — — — — — | 77 | — — Zsigmond — — — — — | 406 |
| Telekkönyv 1439-iki — — — | 393 | Thymnes — — — — — | 234 |
| Telephus — — — — — | 100 | TI-AV-IM-, érem-ellenjegy | 142 |
| Telepítés (Rácz-) — — — — | 323, 325 | TIB-AV, érem-ellenjegy — — | 142 |
| <i>Tell</i> , Schiller drámája — — — | 229 | TIBCAVP, érem-ellenjegy — — | 142 |
| + Temesvár — — — — — | 144, 166, 182, 190,
229, 234 | Tiberius — — — — — | 95, 99, 142 |
| — — — — — | — | — császár — — — — — | 242 |
| Temesvári Miklós váradi ka-
nonok két öcsese (fia) 307, 390 | | Tiborc (Tiburcz) h. 189, 357, 378 | |
| Temes völgye — — — — — | 65 | Tillitson — — — — — | 33 |
| Temis — — — — — | 166 | Times (Temis, Timis, Timmes,
Thumesch, Tomösch) — — — | 166 |
| Templom, Kolozsmonostori
apátsági — — — — — | 344 | Tinódi Sebestyén — — — — — | 166 |
| Templomi vallásoktatás — — | 391 | Tiroli érmek — — — — — | 72 |
| Tenchetta Ferencz — — — — | 176 | — vár — — — — — | 116+ |
| Tengerentúli pásztorok — — | 334 | Tisza f. — — — — — | 37, 38, 353 |
| + Teokritos — — — — — | 119 | — baloldala — — — — — | 393 |
| Teológia hallgatása szerze-
tesek által — — — — — | 395 | | |
| — tanítása a Báthory-egye-
temen — — — — — | 190 | | |

- Tisza ifj. — — — — 204, 206
 — István — — — — 8
 Tisaabád — — — — 353
Tiszabecsi Gasparus P.: De
justificatione per fidem in
Christum, deque poeni-
tentia. Franekeræ. 1651. 42
 Tiszafüred, Heves vm. — 287
 Titelrévi tábor — — — — 147
 T(itus) praenomen — 55, 99, 132,
 133, 144, 233
 Titus Aelius Hadrianus — 55
 Tizenkét táblás törvény — 56
 Tofeus Mihály — — — — 36
 Tóga, bibor — — — — 99
 Tokaji felkelés 1607. — — 324
 Tokosvésző — — — — 65
 Toldy Ferencz 112, 118, 126, 129
 — István — — — — 261
 Tomasch folyó — — — — 234
 Tomaschwar (Kolozsvár) — 234
 Tomösch — — — — 166
 Tonsorius (Nyiró) Pál — 259
 Torda — 51, 254, 373, 376, 377
 Torda-Aranyos vm. — 36, 311
 Tordai országgyűlés 1598. 255
 — várhegy — — — — 66
 Torma Borbála — — — — 272, 273
 — Károly — — — — 167
 Toroczkai Máté — — — — 258, 259
 Toroczkói vasművesek — 399
 Toth — — — — 288
 Toth-Pápai orvos — — — — 288
 Tottes — — — — 213, 297
 Tölgykoszorú — — — — 99
 Török — — — — 340, 341
 Török császár halála — 209, 210
 — deák (Rozsnyai Dávid) 234
 — érmek — — — — 70
 — hódoltság — — — — 387
 — iga — — — — 323, 331
 — lovasok — — — — 261
 Török-tatár dúlások — — 270
 — — hadak — — — — 173
 — támogatás — — — — 324
 — uralom megszűnése — 323
 — világ rajza — — — — 4
 Törökország — — — — 327
 Törökség megjelenése — 331
 Történelmi irány, festészetben 4
 Törvényalkotás, 48-as — — 32
 Törvény (tizenkét táblás) — 56
 Törvénytörések (krétai) — 145
 Tövis, Alsó-Fehér vm. — 373
 Trajáni Dácia — — — — 330
 Trajanus 55, 96, 97, 100, 103,
 105, 111, 144
 — érmeinek ötvözete — 143
 — trónralépte — — — — 101
Transsylvaniae descriptio — 234
 Trattner folyóirata — — — — 1
 Trautmann — — — — 228
 Trautmansdorf — — — — 214, 215
 Trefort Ágoston — — — — 14
 Trencsén vm. — — — — 311
 Trencsényi iskolamester Pé-
 ter fia János — — — — 304, 305
 Trencsényiek vámmmentessége 304
 Trib(unicia) potest(as) — — 55
 Tribunus plebis — — — — 247
 Trienti zsinat végzései — 179
 Trinitáriusok — — — — 181
 Triumphales, fasti — — — — 247
 Triumphus — — — — 247
 Triumvir — — — — 247
 Tröttel Miklós pozsonyi fő-
 ispán — — — — 194
 Tubero — — — — 312, 313
Tudományos Gyűjtemény — 1
 Tudós társaságok, vidéki — 4
 Tuileriák — — — — 281
 Tulok (Bos taurus L.) — — 340
 Turrus Claudiopolitana — 50
 Tűzkő, szarúköves — — — 340
 Tűzpadtörök — — — — 341
 Tyrol — — — — 205
 Uchanski Pál belzi várnagy 171
 Udvar, Fejérvári 173, 175, 185
 Udvarhelyszék — — — — 50, 222
 — felhívása 1848-ban — 224
 Udvarhelyszéki főkirálybíró,
 Bethlen János — — — — 50
 — — Macskási Lajos — — 224
 Udvari gyóntató, Pollaert
 Marcell — — — — 374
 — oktatás — — — — 394
 — — története — — — — 887
 — orvosok — 343, 252, 368
 — prédikátor — — — — 33, 35
 Udvarmester, gr. Della Torre
 Zsigmond — — — — 373

Udvartartás, Erdélyi fejedelmi —————	219	Várad kanonok, Temesvári	
Új Magyarország ———	16	Miklós két öccse — 307, 390	
— német zeneiskola ———	403	— káptalan levéltára — 393	
— szerzeményi bizottság	323	Varázsköltészet, román — 331	
Újkori csoport éremkénél —	64	Várbeli nép papi oktatása	394
Ujlaky László —————	271	Várhegy (tordai) —————	66
Ujlaki Lőrincz, neje dengelegyi Pongrácz Katalin —	149	Vári <i>Stephanus V.</i> : Loci de providentia Dei. Disputatio l. Franekerae. 1653.	47
Ujváros l. Balmaz-Ujváros	—	Várispán —————	62
Ujváry Károlyné özv. ———	69	Vármegyék —————	323
x Ulrich von Zatzikhoven —	228	— követjei —————	293
Ultrajectum l. Utrecht ———	—	Vármiai püspök, Báthory A.	255
Unio batavus L. —————	340	Városbíró, Kolozsvári — 177, 192	
Unió történetéhez —————	222	Városi iskolák 311, 387, 392, 394	
<i>Universis orbis christiani principibus Franc. Rakoczi . . . Quod cum praeteritis annis . . . 1707</i>	139	— — terjedése —————	390
Urartu=Arartu, Ararut, Ararát	54	— iskolázás —————	307, 390
Urbériség megszüntetése —	223	— lakosság oktatástügye	394
Úrvacsorai pohár —————	66	— számadás-könyvek ———	389
Utrecht —————	48, 134—136	— tanács, Kolozsvári 172, 176, 177, 184-85, 187-89, 192, 250, 251, 257, 258, 260—262, 390	
Üdvözítőről nevezett ferenczesek ———	314, 395, 396	Városov Gyula —————	356, 357
Ülbő, Pest vm. —————	195	Varro, Terentius 241, 242, 330, 332, 334	
Üst vagy fazék, érem-ellenjegy	145	Varsó 171, 173—175, 177, 183, 186, 204, 319, 344, 349, 355, 356, 358	
Vácsi káptalan levéltára —	393	Vas vm. —————	2
Vadasdy Péter —————	84	Vásárhelyi Dániel ———	383
Vadember (Butekeros) 201, 205		— Gergely —————	253
Vágbesztercei mészárosok szabályzata —————	391	— — katekizmus fordítása	253
+ Vajda, Bihar vm. —————	120	Vasművesek, toroczkói —	399
Vajda László —————	219	Vass József 170, 303, 313, 357, 394, 397	
Valachia —————	371, 385	Vasvári káptalan levéltára	393
Valent(inus) cognomen 132, 232, 233		Vaszluj h. —————	249
Valentinus, nomen gentile	231	<i>Vectigal Transylvanicum.</i>	
Valentiny Antal —————	84	Claudiopoli 1700. ———	138
Valerius Messalla ———	105	Véderő kiegészítésének kérdése —————	25
Vallási harczok —————	323	Veér György —————	273
— nyomor —————	324	— Judit, Teleki Mihályné 274-75	
— sérelmek —————	323	— — özvegy Toldi Miklósné, Teleki Mihály jegyese —————	273
— üldözések —————	324	— Zsigmond —————	273
Vámosudvarhely, Küküllő vm.	195	Végbeli katonaság ———	324
Vangrovitius l. Wujek ———	—	Vegyes csoport régiségtárnál	64
Várad l. Nagyvárad ———	—	Vegyesházi érmek ———	64, 65
— ostroma —————	254		
Várad jezsuiták megcsúfolása —————	254		

- Velence — — — — 264—267
 Velencei nyomdászok — — — — 267
 Verai János (Hazafi) — — — — 157
 Verespataki aranyzúzó — — — — 399
 Veress Endre 83, 84, 193, 263, 386
 — Ferencz — — — — 83
 Verestorony, Szeben vm. — — — — 341
 Vergilius — — — — 105, 106
 — síremléke — — — — 105
 Verginius Rufus — — — — 105
 Vernelio Claudius S. J. — — — — 251
 Versailles — — — — 282
 Versegly Ferencz 112—115, 126
 — : Szentjóni Szabó László
 halálára — — — — 123
 Versényi György — — — — 319
 Vérszerződés — — — — 62
 Verus, Lucius — — — — 144
 Vespasianus — — — — 99, 142, 144
 — római császár éremel-
 lenjegye — — — — 140—145
 Veszely Károly — — — — 356, 361
 Veszpémi káptalan levéltára — — — — 393
 Vezend, Szatmár vm. — — — — 146
 Vezuv — — — — 224
 Viasz gyertya — — — — 209
 Vidéki irodalom — — — — 3
 — tudós társaságok — — — — 4
 Vihar, Gyulafejérvári — — — — 352
 Vikár Béla — 51, 150—160, 317
 Világi költészet, német — — — — 228
 Villa (ezüst-) — — — — 66
 Viller Bertalanhoz Pollaert
 Marcell S. J. — — — — 373
 Vilna — 171—173, 180, 181, 342,
 343, 356, 368, 369
 Vilnai kollégium — — — — 173
 — rektor, Wujek Jakab 175, 342
 Vir consularis — — — — 55
 — praetorius — — — — 55
 + Virág Benedek — — — — 2, 115
 Virginius I. Verginius — — — — —
 VIRIBUS VNITIS — — — — 318
 Visconti Alfonz cerviai püspök
 — könyv-approbációja — — — — 372
 Viselet-csoport (régiség tár-
 nál) — — — — 64, 74
 Vitellius — — — — 95, 105, 145
 Vitéz — — — — 289
 Vitkovics — — — — 150
 Vízjegy (kolozsvári?) nyom-
 tatványon — — — — 179
Vizkeleti Daniel P.: De
 Baptismo et coena do-
 mini. Franekerae. 1651. — — — — 42
 — — : Loci de providen-
 tia dei disputatio IV—VI.
 Franekerae. 1653. — — — — 47
 Vizválasztó Sztána és Bánffy-
 Hunyad között — — — — 66
Voetius Gisbertus: *Sectarum*
disputationum — — — — 134—136
 — — : *Sectarum disputato-*
rum theologicarum — — — — 48
 Vogt Friedrich — — — — 227—230 +
 Voltaire — — — — 112, 280 +
 Voss — — — — 112, 118, 123 +
 Völczí lelet — — — — 66
 Vörösmarty Mihály — — — — 1, 403
 — — : Kis gyermek halálára — — — — 118 +
 — — : Zalán futása — — — — 106
 Vuernherus I. Werner — — — — —
 Vulkán oláh püspök — — — — 204, 206
 Wackernagel — — — — 227 +
 Wagner — — — — 229 +
 Wagner Richárd 315—317, 401
 — — operái — — — — 315, 402
 Wagnerizmus — — — — 401
 Wallenstein — — — — 207
 Wass Dániel — — — — 278
 Way Ábr. hárm 288, 289, 291, 292,
 294, 295, 297
 Weckerlin — — — — 229
 Wégh koronaőr — — — — 289
 Weingand pesti könyv-árus — — — — 123 +
 Weisz Arnold — — — — 156
 Wenkheim gr. — — — — 210
Werner Georgius: *De admi-*
randis Hungariae aquis.
Basileae. 1556, 1571. — — — — 39
 Wernher — — — — 228 +
 Wertau — — — — 278
Werther keservei — — — — 120 +
 Wertner Mór — — — — 149, 197
 Wesselényi — — — — 118, 119 +
 — Béla br. — — — — 67, 68
 — Farkas br. — — — — 216, 217, 285
 — István — — — — 215, 216
 — Miklós br. ifj. 198—217, 278—
 298



Wesselényi Miklós br. ifj. pecsétjei ———— 199	Zene, nemzeti ———— 165
— tollrajza ———— 205	Zenei bibliográfia, magyar 317
— idősb. ———— 199	Zeneirodalom, Magyar — 401
— család pereit ——— 204, 216	Zeneiskola, Német ——— 403
— levéltár az Erd. Nemz. Múzeumban ———— 199	Zeneközlöny ———— 317
Wesselényiek ———— 77	Zenelap ———— 402
+ Weszfáliai béke ———— 227	Zene-pedagógia ———— 402
Weyerstraet Elizaeus özvegye amsterdami könyvnyom- tató ———— 48	Zenetudomány ———— 153
+ Wieland ———— 118, 124	Zenevilág ———— 317
: A szinopei Diogenes- nek dialogusai. Ford. Ka- zinczy Ferencz ———— 124	Zichy ———— 290, 291, 294
Wieländer Egon ———— 83	Zichy Károly ———— 297
Wien I. Bécs ———— —	Zilah ———— 208
Windsor ———— 283	Zilletus Ferencz velencei könyvnyomtató ——— 264—267
Winter ———— 168	— nyomdász-jelvénye 264
+ Wirnt von Gravenberg — 228	Zobor gr. ———— 139
Wittmann bécsi vendéglős 207	Zólyom vm. ———— 311
+ Wolfram von Eschenbach 228	Zólyomi Tamás diószegi, fiai László, Tamás, Dávid 148
Wolkán I. Vulkán ———— —	Zománcz ———— 66
Wolucki Pál ———— 384	— színek ———— 67
Woodstock ———— 283	Zongora-király (Liszt) — 403
Wujek Jakab, kolozsvári je- zsuita isk. rektora 175-78, 180, 182, 193, 251, 254, 342, 353, 354	Zrinyi Miklós ———— 50
— — Báthory Istvánhoz 356, 357	— Péter horvát bán — 115, 127 +
— — Aquavivához ——— 370	Zutor (Largiana) ———— 66
— — Caligarihoz ——— 348	Zsebkönyv ———— 4
— — Garcia Alabianushoz 371	Zsibó, Szilágy vm. 200, 278, 287, 288
Zakariás Jánosné, Pán Kata 378	Zsidó iskolák ———— 310, 392, 393
Zakmar I. Szatmár ———— —	— nyelv, Báthory egyetemen 181
Zala vm. ———— 2	— utca Pozsonyban — 393
Zamai diadal ———— 106	Zsidóvár Temesmegyében 147
Zamus ———— 234	Zsidózó eretnek ———— 191
Zemplén vm. ———— 311	Zsigmond (Luxemburg) — 64
Zenarius Damianus velencei könyvnyomtató ——— 266—267	— király ———— 147, 196
— — nyomdász-jelvénye 266	— III. lengyel király 383, 384
Zene, Magyar ———— 402, 403	— — fia ———— 384
	Zsinagóga ———— 310, 392, 393
	Zsinat, niceai, trienti — 179
	Zsinatok és az oktatás — 391
	Zsobok, Kolozs vm. ——— 66
	Zsold nélküli katonák — 324
	Zwingliánus ———— 177